

ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ & ΕΜΦΥΛΗ ΙΣΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

WHEN
EQUITY · EMPOWERMENT · CHANGE

Μια πρωτοβουλία του **WHEN**
που υλοποιήθηκε σε συνεργασία
με την **SustainableWe**
και τη συνδρομή ερευνητών
και ερευνητριών του ΕΚεΠεΚ
του Παντείου Πανεπιστημίου

Ομάδα Εργασίας

Γρ. Τσάλτας

Ομότιμος καθηγητής, Τμήμα Διεθνών, Ευρωπαϊκών & Περιφερειακών Σπουδών, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Δ/ντης Ε.Κε.Π.Ε.Κ.

Δρ Ζ. Δημαδάμα

Διδάσκουσα, Τμήμα Διεθνών, Ευρωπαϊκών & Περιφερειακών Σπουδών, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Επιστημονική Συνεργάτης Ε.Κε.Π.Ε.Κ.

Ν. Πενταγιώτη

Υποψ. Διδάκτορας Τμήμα Διεθνών, Ευρωπαϊκών & Περιφερειακών Σπουδών, Πάντειο Πανεπιστήμιο Ερευνητρια - Sustainable WE

Χρ. Πλιάτσικας

Υποψ. Διδάκτορας Τμήμα Διεθνών, Ευρωπαϊκών & Περιφερειακών Σπουδών, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Μ. Δημάκας

Υποψ. Διδάκτορας Τμήμα Διεθνών, Ευρωπαϊκών & Περιφερειακών Σπουδών, Πάντειο Πανεπιστήμιο, MSc: «Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγικές Σπουδές», δόκιμος ερευνητής Ε.Κε.Π.Ε.Κ.

Η έρευνα είναι μια πρωτοβουλία του WHEN και υλοποιήθηκε σε συνεργασία με την SUSTAINABLEWE και τη συνδρομή ερευνητών και ερευνητριών του ΕΚεΠεΚ του Παντείου Πανεπιστημίου.

Επιμέλεια report | Στέλλα Κάσδαγλη
Σχεδιασμός report | corpola.gr

Αυτή η έρευνα δημοσιεύθηκε από τον οργανισμό

 WOMEN ON TOP

ο οποίος μετονομάστηκε σε

WHEN

το 2025.

ΜΑΘΕΤΕ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΑ ΕΔΩ

Περιεχόμενα

<u>Κατάλογος Συντομογραφιών και Αρκτικόλεξων</u>	4
<u>Σύνοψη</u>	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	
<u>Εισαγωγή. Κλιματική Αλλαγή και έμφυλοι ρόλοι</u>	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	
<u>Γυναίκες, Αγροτικός Τομέας, Διατροφή και Κλιματική Αλλαγή</u>	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	
<u>Γυναίκες, Κλιματική Κρίση και Φυσικές Καταστροφές</u>	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	
<u>Η Διάσταση της Μεσογείου: Μεσόγειος και Κλιματική Αλλαγή</u>	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5	
<u>Η θέση της γυναίκας στους τομείς με τις μεγαλύτερες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην Μεσόγειο και την Ελλάδα</u>	31
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6	
<u>Η Ενσωμάτωση της Διάστασης του Φύλου και Συμμετοχή των Γυναικών ως Φορείς Αλλαγής στο Ζήτημα του Κλίματος</u>	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7	
<u>Συμπεράσματα - Επίλογος</u>	49
<u>Βιβλιογραφία</u>	52

Κατάλογος Αρκτικολέξεων και Συντομογραφιών

ΑΡΚΤΙΚΟΛΕΞΑ

BRS	Basel, Rotterdam, and Stockholm Conventions
CBD	Convention on Biological Diversity
CEDAW	Committee on the Elimination of Discrimination Against Women
CEPAL	Comisión Económica Para América Latina y el Caribe
CIFOR	Center for International Forestry Research
COVID-19	Coronavirus Disease
DIE	Deutsches Institut für Entwicklungspolitik
EIGE	European Institute for Gender Equality
EUROMED	Euro-Mediterranean Partnership
FAO	Food and Agriculture Organization
FES-ILDIS	Friedrich-Ebert-Stiftung-Instituto Latinoamericano de Investigaciones Sociales
GB	Great Britain
HLPF	United Nations High-level Political Forum on Sustainable Development
IMed	European Institute of the Mediterranean
IPCC	Intergovernmental Panel on Climate Change
IUCN	International Union for Conservation of Nature
MENA	Middle East and North Africa
OWG	Open Working Group on Sustainable Development
PESETA	Projection of Economic Impacts of Climate Change in Sectors of the European Union Based on Bottom-Up Analysis
SAIS	School of Advanced International Studies
SDGs	Sustainable Development Goals
UN	United Nations
UNCCD	United Nations Convention to Combat Desertification
UNCED	United Nations Conference on Environment and Development
UNCSD	United Nations Conference on Sustainable Development
WCDDR	United Nations World Conference on Disaster Risk Reduction
WHO	World Health Organization
WSSD	World Summit on Sustainable Development
Α.Ε.Π.	Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν
ΑΕγχΠ	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
Ε.Ε.	Ευρωπαϊκή Ένωση
Ε.Κε.Π.Ε.Κ.	Ευρωπαϊκό Κέντρο Περιβαλλοντικής Έρευνας και Κατάρτισης
Ε.Σ.Υ.Ε.	Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος
Η.Π.Α.	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
Μ.Κ.Ο.	Μη Κυβερνητική Οργάνωση
Ο.Η.Ε.	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
Ο.Ο.Σ.Α.	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
Ο.Π.Ε.Κ.Ε.Π.Ε.	Οργανισμός Πληρωμών και Ελέγχου Κοινοτικών Ενισχύσεων Προσανατολισμού και Εγγυήσεων
Σ.Β.Α.	Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

°C	degree Celsius
CO₂	διοξείδιο του άνθρακα
ed.	editor
et al.	at alia
Eurostat	European Statistical Office
ha	εκτάριο
Is.	Issue
op. cit.	opus citatum
p.	page
pp.	pages
Vol.	Volume
Βλ.	Βλέπε
εκδ.	εκδόσεις
επιμ.	επιμέλεια
λ.χ.	λόγου χάριν
μτφ.	μετάφραση
Πρβλ.	Παράβλεπε
π.χ.	παραδείγματος χάριν
σελ.	σελίδα
χλμ.	χιλιόμετρα

Σύνοψη

Η παρούσα έρευνα επιχειρεί να ρίξει φως στην αλληλεπίδραση της κλιματικής αλλαγής και της έμφυλης ισότητας, βάσει δεδομένων που αναδεικνύουν ότι οι γυναίκες επηρεάζονται δυσμενέστερα από το φαινόμενο σε πολλούς τομείς της καθημερινής ζωής, τόσο στις πόλεις όσο και στην ύπαιθρο, αλλά συμμετέχουν λιγότερο απ' όση χρειάζεται στις στρατηγικές και τις δράσεις για την αντιμετώπισή του.

Το φαινόμενο της Κλιματικής Αλλαγής βρίσκεται στην επικαιρότητα τα τελευταία χρόνια λόγω των ορατών πια επιπτώσεων του, οι οποίες δεν περιορίζονται μόνο στο περιβάλλον αλλά επηρεάζουν κάθε οικονομική και κοινωνική πτυχή της ανθρωπίνης δραστηριότητας. Η περιοχή της Μεσογείου, ιδιαίτερα, εκτός από σταυροδρόμι τριών ηπείρων, αποτελεί μια ακόμα πιο εύθραυστη, περιβαλλοντικά, περιοχή. Ο περιορισμός των υδατικών πόρων, ο κίνδυνος για την επισιτιστική ασφάλεια, η διάβρωση των παράκτιων ζωνών, η αύξηση των μολυσματικών ασθενειών, οι πυρκαγιές, η ρύπανση και η κλιματική μετανάστευση γίνονται παραπάνω από εμφανείς στη Νοτιοανατολική Ευρώπη και κατ'επέκταση στην Ελλάδα.

Η όξυνση των ανισοτήτων για τις γυναίκες, λόγω της κλιματικής αλλαγής, γίνεται εμφανής στον γεωργικό και τον τουριστικό τομέα, αλλά και κατά την έκθεσή τους σε ακραία καιρικά φαινόμενα και φυσικές καταστροφές, τις οποίες οι γυναίκες είναι -για κοινωνικούς κυρίως λόγους, λιγότερο έτοιμες να αντιμετωπίσουν. Η διαβίωση των γυναικών κατά τη διάρκεια των μεγάλων αυτών καταστροφών γίνεται δυσκολότερη και λόγω της φτώχειας που εκείνες πιο συχνά αντιμετωπίζουν, αλλά και λόγω της αύξησης των φαινομένων έμφυλης βίας που παρουσιάζεται κατά τις περιόδους αυτές. Οι προκλήσεις αυτές, μάλιστα, δεν αφορούν μόνο τις γυναίκες σε αναπτυσσόμενες χώρες, αλλά και σε αρκετές περιοχές ανεπτυγμένων κρατών, όπως φυσικά και στην Ελλάδα.

Σε συνδυασμό με τη δυσκολία διατήρησης της ενεργειακής ασφάλειας, την εξασφάλιση πόσιμου νερού και τη μεγέθυνση του ψηφιακού χάσματος ανδρών γυναικών, τα ζητήματα που αναδεικνύονται από την παρούσα αναφορά αναδεικνύουν τη σημασία καταπολέμησης των στερεοτύπων και των προκαταλήψεων που εμποδίζουν την ενδυνάμωση των γυναικών, η οποία θα επιτρέψει να καταστούν και οι ίδιες πολύτιμοι παράγοντες διαχείρισης και αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής με ουσιαστική συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων.

Γιατί εκτός από τη δυσανάλογη επιβάρυνση των γυναικών από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής κομβικής σημασίας είναι και ο ρόλος τους στα κέντρα λήψης αποφάσεων που, όπως προκύπτει ερευνητικά, είναι περιορισμένος. Για μια ακόμη φορά η οριζόντια ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου και στην κλιματική πολιτική (gender mainstreaming) είναι παραπάνω από αναγκαία προϋπόθεση για τη διαμόρφωση επαρκών και κοινωνικά δίκαια λύσεων για το παρόν και το μέλλον μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Εισαγωγή.

Κλιματική αλλαγή και έμφυλοι ρόλοι

Ζούμε σε έναν πλανήτη που συνεχώς αλλάζει, σε κοινωνίες που συνεχώς εξελίσσονται και σε οικονομίες που επιδιώκουν να δημιουργήσουν μια παγκοσμιοποιημένη αγορά με μεταβαλλόμενα χαρακτηριστικά, στην οποία η ψηφιακή μετάβαση, η τεχνολογία και η καινοτομία τείνουν να κυριαρχήσουν, ειδικά μετά την πανδημία της COVID-19.

Συγχρόνως, το παραγωγικό και καταναλωτικό μοντέλο που έχει υιοθετηθεί τις τελευταίες δεκαετίες επαναπροσδιορίζεται σε συγκεκριμένο πλαίσιο και με συγκεκριμένες παραμέτρους, όπως θα δούμε στη συνέχεια, δημιουργώντας νέες ανάγκες και προϋποθέτοντας σημαντικές αλλαγές στην καθημερινότητα, αλλά και στο μεσοπρόθεσμο μέλλον των κοινωνιών μας.

Η υιοθέτηση της έννοιας της βιώσιμης ανάπτυξης, σε όλες τις πολιτικές και τα μέτρα που αποφασίζονται σε διεθνές, περιφερειακό, εθνικό και τοπικό επίπεδο, είναι περισσότερο αναγκαία από ποτέ. Ωστόσο, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η βιώσιμη ανάπτυξη συμπεριλαμβάνει τρεις βασικούς πυλώνες, ίσης αξίας και βαρύτητας μεταξύ τους: την Οικονομία, την Κοινωνία και το Περιβάλλον.

Καλούμαστε, επομένως, να κινηθούμε μέσα σε αυτό το σύγχρονο τρίπτυχο πολιτικών και δράσεων, ώστε να οργανώσουμε στρατηγικές που θα επενδύουν σε μια δικαιότερη κοινωνία για όλες και για όλους.

Στο πλαίσιο αυτό, η κλιματική αλλαγή ανάγεται σε βασικό ζήτημα που αποτυπώνεται σε διεθνείς συμβάσεις, συνθήκες, διακηρύξεις, αλλά και στην Ατζέντα 2030 και στους 17 Στόχους του ΟΗΕ για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη. Κορυφαίο ζητούμενο μεταξύ άλλων, όπως θα δούμε, είναι η καταπολέμηση των ανισοτήτων, με έμφαση στις έμφυλες ανισότητες, οι οποίες οξύνονται λόγω της οικονομικής μεγέθυνσης και της παγκοσμιοποίησης, αλλά και λόγω της ραγδαίας περιβαλλοντικής επιβάρυνσης.

Όπως θα δούμε αναλυτικά στη συνέχεια, η κλιματική αλλαγή επηρεάζει με διαφορετικό τρόπο τους άνδρες και τις γυναίκες, τόσο στην καθημερινότητά τους όσο και στους ρόλους που διαδραματίζουν (έμφυλοι ρόλοι)¹. Καλούμαστε επομένως να διερευνήσουμε τους έμφυλους ρόλους και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους υπό το πρίσμα της αλλαγής του κλίματος και των συνεπειών της, αφενός σε παγκόσμιο επίπεδο αλλά κυρίως σε επίπεδο περιφερειών/περιοχών και συγκεκριμένα στην περιοχή της Μεσόγειου.

1.1 | ΣΕ ΤΙ ΑΝΑΦΕΡΟΜΑΣΤΕ ΟΤΑΝ ΜΙΛΑΜΕ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ;

Σύμφωνα με τη Σύμβαση-Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC)², η οποία συνάφθηκε το Μάιο του 1992 και τέθηκε σε ισχύ τον Μάρτιο του 1994, “η κλιματική αλλαγή ορίζεται ειδικότερα ως η μεταβολή στο κλίμα που οφείλεται άμεσα ή έμμεσα σε ανθρώπινες δραστηριότητες, διακρίνοντας τον όρο από την κλιματική μεταβλητότητα που έχει κυρίως φυσικά αίτια”.

Επιγραμματικά, η κλιματική αλλαγή αναφέρεται σε μια μέσο-μακροπρόθεσμη μεταβολή στην θερμοκρασία του πλανήτη και στις μεταβολές του καιρού / των εποχών, και άρα του κλίματος. Η μεταβολή αυτή, η οποία προέρχεται από την ανθρωπογενή

¹ www.climatecentre.org/wp-content/uploads/Gender-and-Climate-Change.pdf

² unfccc.int/process-and-meetings/the-convention/what-is-the-united-nations-framework-convention-on-climate-change

δραστηριότητα, έχει λάβει καταγιστικές διαστάσεις, ειδικά τις τελευταίες δεκαετίες, λόγω της χρήσης πετρελαίου, φυσικού αερίου και άνθρακα.

Η χρήση των παραπάνω προκάλεσε αλόγιστη παραγωγή αερίων του θερμοκηπίου (και δη του CO₂), τα οποία δημιουργούν μια “ασφυκτική” κατάσταση, οδηγώντας σε αύξηση της θερμοκρασίας στη γη και άρα στην υπερθέρμανση του πλανήτη. Πιο συγκεκριμένα, εξαιτίας των αερίων του θερμοκηπίου που είναι υπέρ-πολλαπλάσια από όσα αντέχει ο πλανήτης, η ηλιακή ενέργεια και η θερμότητα που εκπέμπεται εγκλωβίζονται στην ατμόσφαιρα χωρίς τη δυνατότητα να διαφύγουν στο διάστημα, άρα η θερμοκρασία αρχίζει να αυξάνεται σταδιακά.

Είναι ορατές στις μέρες μας οι σοβαρές περιβαλλοντικές επιπτώσεις της παραπάνω διαδικασίας αλλά και οι συνέπειες που προκαλούν, όπως οι πρωτοφανείς καύσωνες, οι πλημμύρες, η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, λόγω λιωσίματος των πάγων, οι πυρκαγιές, η διάβρωση των ακτών, η ερημοποίηση καθώς και σημαντική αλλαγή στη βιοποικιλότητα. Στην περιοχή της Μεσογείου, για παράδειγμα, έχουν καταγραφεί τα τελευταία χρόνια εκτεταμένες, ανεξέλεγκτες πυρκαγιές, οι οποίες οφείλονται κυρίως στην αύξηση της μέσης θερμοκρασίας, αλλά και των παρατεταμένων περιόδων καύσωνα, που δημιουργούν προϋποθέσεις ανάφλεξης και γρήγορης επέκτασης των πυρίνων μετώπων.

Μια ακόμη χαρακτηριστική συνέπεια της κλιματικής αλλαγής, ειδικά για τη Μεσόγειο, είναι οι βροχοπτώσεις και οι πλημμύρες, οι οποίες έχουν ενταθεί σημαντικά. Τα τελευταία χρόνια σημειώθηκαν τόσο δυνατές σε ένταση βροχοπτώσεις, σε περιοχές όπως η Νότια Γαλλία, όπου η στάθμη των υδάτων ανέβηκε πάνω από τα επτά μέτρα αλλά και στη Ρώμη, όπου οι δρόμοι γέμισαν χαλάζι και πάγο που ξεπέρασε κάθε προηγούμενο. Σημαντική επιβάρυνση συναντούμε και σε οικοσυστήματα όπως της Ελλάδας και στις λίμνες των Πρεσπών (λίμνες παγκόσμιας σημασίας και θαυμαστής βιοποικιλότητας), οι οποίες έχουν συρρικνωθεί σε έκταση, τα τελευταία 20 χρόνια, λόγω των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής³.

Η κλιματική αλλαγή και τα ακραία φαινόμενα ως επακόλουθά της δημιουργούν συνθήκες κρίσεων και ειδικότερα κλιματικών κρίσεων⁴, με απώλειες ανθρώπινων ζώων, ασθένειες και καταπόνηση των ανθρώπων αλλά και αναγκαστική μετακίνηση πληθυσμών, δηλαδή κλιματική μετανάστευση⁵. Ήδη με βάση τα στοιχεία των Διεθνών Οργανισμών Μετανάστευσης, το 2017 περίπου 18 εκατομμύρια άνθρωποι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους εξαιτίας των ακραίων καιρικών φαινομένων και της επιβάρυνσης του περιβάλλοντος.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα κλιματικής μετανάστευσης αποτελεί το Μπαγκλαντές, μια χώρα εξαιρετικά εκτεθειμένη σε περιβαλλοντική υποβάθμιση και ακραία φαινόμενα λόγω της κλιματικής αλλαγής⁶. Στο Μπαγκλαντές ήδη μεγάλος αριθμός αγροτών από την ύπαιθρο έχει εκτοπισθεί στο εσωτερικό της χώρας π.χ. το 2013, ο κυκλώνας “Mahasen” οδήγησε στον εκτοπισμό περίπου 11 εκατομμυρίων πολιτών, ενώ λόγω πλημμυρών το 2014 εκτοπιστήκαν δεκάδες χιλιάδες ακόμη ανθρώπων, οι οποίοι αναζήτησαν την τύχη τους στις πόλεις αλλά και σε γύρω χώρες ή προς την Ευρώπη.

Χώρες όπως η Καμπότζη, η Σομαλία, το Λάος αποτελούν επίσης παραδείγματα χωρών που ήδη βρίσκονται σε εξαιρετικά ευάλωτη θέση σε σχέση με τα ακραία καιρικά φαινόμενα και τις επιπτώσεις τους στον πληθυσμό. Η Παγκόσμια Τράπεζα⁷ προβλέπει ότι, με τα σημερινά δεδομένα, έως το 2050 οι κλιματικοί μετανάστες θα μπορούσαν να ξεπεράσουν τα 216 εκατομμύρια.

Ειδικότερα, στην υποσαχάρια Αφρική θα μπορούσαν να εντοπιστούν έως 86 εκατομμύρια κλιματικοί μετανάστες/τριες, στην ανατολική Ασία και τον Ειρηνικό 49

3 European Commission (n.d.). *Why the Prespa Lakes are shrinking*. Cordis Research Results. Ανακτήθηκε από: cordis.europa.eu/article/id/202122-why-the-prespa-lakes-are-shrinking (Τελευταία Αναβάθμιση: 24 Ιουλίου 2017).

4 Pierrehumbert, R. (2019). There is no Plan B for dealing with the climate crisis. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 75 (5), 215-221. Ανακτήθηκε από: doi.org/10.1080/00963402.2019.1654255

5 Keane, D. (2004). The Environmental Causes and Consequences of Migration: A Search for the Meaning of Environmental Refugees, *The Georgetown International Environmental Law Review*, 16, 217.

6 Dearden, L. (2017, May 5). Bangladesh is now the single biggest country of origin for refugees on boats as new route to Europe emerges, *The Independent*. Ανακτήθηκε από: www.independent.co.uk/news/world/europe/refugee-crisis-migrants-bangladesh-libya-italy-numbers-smuggling-dhaka-dubai-turkey-detained-a7713911.html (Ημ. Πρόσβασης: 6 Ιανουαρίου 2018).

7 www.worldbank.org/en/news/press-release/2021/09/13/climate-change-could-force-216-million-people-to-migrate-within-their-own-countries-by-2050

εκατομμύρια, στη νότια Ασία 40 εκατομμύρια, στη βόρεια Αφρική 19 εκατομμύρια, στη Λατινική Αμερική 17 εκατομμύρια, στην ανατολική Ευρώπη και στην κεντρική Ασία, 5 εκατομμύρια.

Αρκετές από τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής είναι εύκολα ορατές, όπως η καταστροφή γεωργικών καλλιεργειών από τις πλημμύρες ή την ξηρασία, η κατάρρευση υλικοτεχνικών υποδομών όπως γέφυρες, δρόμοι κλπ., η εξαφάνιση ειδών (χλωρίδα ή πανίδα) από τις ανεξέλεγκτες πυρκαγιές, τη ρύπανση και την ξηρασία. Η οικονομική αποτίμηση των παραπάνω, με υποδείγματα και οικονομετρικά εργαλεία⁸, αποτυπώνει ζημιές που αγγίζουν δεκάδες δισεκατομμύρια δολάρια και οι προβλέψεις για το μέλλον είναι ακόμη πιο αποθαρρυντικές⁹.

Η κλιματική κρίση, όμως, έχει και ευρύτερες συνέπειες που υπερβαίνουν τις οικονομικές επιπτώσεις σε περιβαλλοντικό και κοινωνικό επίπεδο, και οι οποίες δεν είναι εύκολα ορατές, όπως σοβαρές επιπτώσεις που σχετίζονται με το φύλο, την ηλικία, τις φυλές, το εισόδημα, την εργασία, τη φτώχεια, τον κοινωνικό αποκλεισμό αλλά και τη γεωγραφική και χωρική διάσταση των φαινομένων. Ο εντοπισμός και η ανάδειξη των ανισοτήτων που προαναφέρθηκαν απαιτούν μεγαλύτερη εμβάθυνση και μια διεισδυτική ματιά.

Η διεθνής κοινότητα, αντιλαμβανόμενη τη σπουδαιότητα της ανάδειξης όλων των παραμέτρων που προσδιορίζουν την κλιματική κρίση¹⁰, επιδιώκει να θέσει στο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης τα προαναφερθέντα, αποτυπώνοντας και πολιτικά το κρίσιμο αυτό ζήτημα, με στόχο να ληφθούν τα απαραίτητα μέτρα για την αντιμετώπισή του.

Το κρίσιμο στοίχημα, επομένως, είναι η αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης αλλά και η επίτευξη της κλιματικής προσαρμογής ή της προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή¹¹.

Συγκεκριμένα, όταν αναφερόμαστε στην κλιματική προσαρμογή, αναφερόμαστε στην «πρόβλεψη των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής, στη λήψη μέτρων για την πρόληψη των ζημιών που προκαλούνται αλλά και στην αξιοποίηση ευκαιριών που μπορεί να αναδειχθούν»¹² από αυτήν. Παράλληλα, η στρατηγική της προσαρμογής σχετίζεται άμεσα και με την αρχή της προφύλαξης από τις δυσμενείς έως και καταστροφικές επιπτώσεις του φαινομένου με τη δρομολόγηση λήψης κατάλληλων μέτρων αντιμετώπισής τους¹³. Στην κλιματική προσαρμογή, τα εργαλεία σχεδιασμού περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, εργαλεία ευαισθητα στο φύλο και επιδιώκουν την επίτευξη ισορροπίας μεταξύ των φύλων στα κέντρα λήψης αποφάσεων.

Σε αυτό το πλαίσιο της υιοθέτησης κρίσιμων πολιτικών αντιμετώπισης πολυεπίπεδων ζητημάτων και προκλήσεων κρίθηκε απολύτως αναγκαία η οργάνωση της Ατζέντας 2030 και των 17 Στόχων του ΟΗΕ για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (2015-2030)¹⁴, ώστε να αποτυπωθούν με σαφήνεια οι τομείς στους οποίους οι σύγχρονες κοινωνίες και οικονομίες πρέπει να παρέμβουν αποφασιστικά.

Οι 17 Στόχοι του ΟΗΕ για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, που μερικώς βασίστηκαν στους 8 Αναπτυξιακούς Στόχους της Χιλιετίας του ΟΗΕ (2000-2015), και σε προπαρασκευαστικές σχετικές αποφάσεις Διασκέψεων και Συνόδων¹⁵, έχουν αποτελέσει τα τελευταία χρόνια κομβικό σημείο αναφοράς για το περιβάλλον, την οικονομία και την κοινωνία¹⁶.

Η Διάσκεψη του Rio+20 (2012), για παράδειγμα, έδωσε το έναυσμα στην Ομάδα εργασίας για τους Στόχους της Βιώσιμης Ανάπτυξης (Open Working Group on Sustainable Development - OWG), υπό το συντονισμό της Γενικής Συνέλευσης του Ο.Η.Ε., ώστε να προετοιμάσει ένα σύγχρονο σχέδιο στόχων με ολιστική προσέγγιση.

8 www.worldbank.org/en/news/feature/2021/03/10/what-you-need-to-know-about-climate-co-benefits

9 openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/32279/Economics-of-Climate-Smart-Agriculture-Considerations-for-Economic-and-Financial-Analyses-of-Climate-Smart-Agriculture-Projects.pdf?sequence=1

10 Cavalett, O. (2018, July 9). From political to climate crisis. *Nature Clim Change*, 8, 663–664. Ανακτήθηκε από: doi.org/10.1038/s41558-018-0228-4

11 Leiter, T. (2021). Do governments track the implementation of national climate change adaptation plans? An evidence-based global stocktake of monitoring and evaluation systems. *Environmental Science & Policy*, 125, 179–188. Ανακτήθηκε από: doi.org/10.1016/j.envsci.2021.08.017

12 Den Uyl, R. M., Russel, D. J. (2018). Climate adaptation in fragmented governance settings: the consequences of reform in public administration. *Environmental Politics*, 27(2), 341–361.

13 Τσάλτας, Γρ. Ι. (2021, Σεπτέμβριος). Η σημασία της στρατηγικής της προσαρμογής για την αντιμετώπιση του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής μέσα από τη Διακήρυξη της Αθήνας (17/09/21) για την Κλιματική Αλλαγή και το Περιβάλλον στη Μεσόγειο. *Τετράδια Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής*, 2, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 219–224, ηλεκτρονική έκδοση, e-tetradia teuxos 02 final.pdf.

14 Bhattacharya, D., Khan, T. I. & Salma, U. (2014). A Commentary on the Final Outcome Document of the Open Working Group on SDGs. *The SAIS Review of International Affairs*, 34(2), 165–177. Ανακτήθηκε από: www.jstor.org/stable/27000967

15 Τσάλτας, Γρ. Ι. και Πλατιάς, Χ. (2010). *Ευρωπαϊκή Ένωση και Περιβάλλον*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

16 Δημαδάμα, Ζ. (2021). *Βιώσιμη Οικονομική Ανάπτυξη, Βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη: Η ενσωμάτωση των 17 στόχων του Ο.Η.Ε.*. Αθήνα: Παπαζήση.

Μέσα από αυτό ενισχύθηκε η πεποίθηση ότι η βιώσιμη ανάπτυξη περιλαμβάνει ισότητα τις κοινωνικές, περιβαλλοντικές και οικονομικές διαστάσεις (τους τρεις πυλώνες της αειφόρου/βιώσιμης ανάπτυξης) και καθιστά περισσότερο από ποτέ αναγκαίες την εξάλειψη της φτώχειας και την αντιμετώπιση των βασικών αιτίων των ανισοτήτων που οδηγούν σε συνεχιζόμενες παγκόσμιες κρίσεις.

Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το γεγονός ότι η κατεύθυνση που δόθηκε στο OWG ήταν να διασφαλίσει ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα ενσωματώνονται πλήρως και απαρύγκλιτα στους παγκόσμιους στόχους. Η παραίνεση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία στο να επιτευχθούν οι στόχοι, παρά το γεγονός ότι αντιλαμβανόμαστε πόσο περίπλοκες είναι οι σχέσεις μεταξύ της ισότητας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της φτώχειας, της οικονομικής ανάπτυξης και της ανθρώπινης υγείας και ευημερίας¹⁷.

1.2 | ΕΞΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΤΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ ΣΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ

Συνδέοντας τα παραπάνω με τη στόχευση της έρευνάς μας παρατηρούμε ότι στον Οδικό Χάρτη των 17 Στόχων του ΟΗΕ διακρίνονται δυο διαφορετικοί Στόχοι: ο Στόχος 13 για την Κλιματική Αλλαγή και ο Στόχος 5, που αναφέρεται στην Ισότητα των Φύλων. Παράλληλα σημειώνεται ότι εκτός από τους στόχους, η σχέση και η αλληλεπίδραση της αλλαγής του κλίματος και της διάστασης του φύλου έχει μελετηθεί και στο παρελθόν και προωθείται σταθερά ως προτεραιότητα σε πολλές διεθνείς συνθήκες, συμβάσεις και κείμενα διαπραγματεύσεων και προγραμμάτων δράσης¹⁸.

Η μελέτη των διεθνών κειμένων αναδεικνύει έναν κοινό τόπο ή καλύτερα έναν κοινό προβληματισμό: **“Οι γυναίκες και τα κορίτσια επηρεάζονται περισσότερο και με διαφορετικό τρόπο από την κλιματική αλλαγή αλλά εκπροσωπούνται πολύ λιγότερο στην αντιμετώπισή της”**.

Η σύνδεση της κλιματικής αλλαγής και των έμφυλων ρόλων αποτελεί μια συγκεκριμένη και καθοριστική πρόκληση σε διεθνές, ευρωπαϊκό, εθνικό και περιφερειακό επίπεδο θέτοντας ερωτήματα¹⁹ όπως:

- i. Πώς η κλιματική αλλαγή και οι επιπτώσεις της (κλιματική κρίση) επηρεάζουν την έμφυλη ισότητα;
- ii. Πώς εξετάζουμε τις επιδράσεις της κλιματικής κρίσης υπό το πρίσμα της ισότητας των φύλων και πώς προκρίνουμε τις ενδεδειγμένες λύσεις και προτάσεις αντιμετώπισης της περιβαλλοντικής επιβάρυνσης και ειδικότερα της κλιματικής αλλαγής με έμφαση στο ρόλο των γυναικών;

Στόχος μας είναι επομένως η συσχέτιση της κλιματικής αλλαγής με την ισότητα των φύλων μέσα από την ανάδειξη της αόρατης (;) σχέσης που εξυφάνεται μεταξύ τους και της αλληλεπίδρασής τους που διαφαίνεται συστηματικά στην οικονομική ανάπτυξη, στις κοινωνικές σχέσεις, στις έντονες ανισότητες αλλά και στην αναζήτηση λύσεων μέσω υιοθέτησης πολιτικών και συγκεκριμένων δράσεων²⁰. Η αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και η κλιματική προσαρμογή δεν δύναται να επιτευχθεί χωρίς τη διακριτή και ισότιμη συμβολή των γυναικών.

Οργανώνοντας μια εκτεταμένη βιβλιογραφική επισκόπηση στοχεύουμε να δώσουμε συγκεκριμένες απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά και να θέσουμε επί τάπητος

17 UN (2012). Rio+20 Declaration on Justice, Governance and Law for Environmental Sustainability. Ανακτήθηκε από: www.unep.org/rio20/Portals/24180/Rio20_Declaration_on_Justice_Gov_n_Law_4_Env_Sustainability.pdf

18 Merneck, A. (2018). What about Gender in Climate Change? Twelve Feminist Lessons from Development. *Sustainability*, 10(3), 627. Ανακτήθηκε από: doi.org/10.3390/su10030627

19 Juhola, S., Keskitalo, E. C. H. & Westerhoff, L. (2011). Understanding the framings of climate change adaptation across multiple scales of governance in Europe. *Environmental Politics*, 20(4), 445-463. Ανακτήθηκε από: DOI: 10.1080/09644016.2011.589571

20 Alston, M. (2014). Gender mainstreaming and climate change. *Women's Studies International Forum*, 47, Part B, 287-294. Ανακτήθηκε από: doi.org/10.1016/j.wsif.2013.01.016

ποικίλα ζητήματα που σχετίζονται με τον ρόλο των γυναικών ως αποδεκτριών των φαινομένων της αλλαγής του κλίματος και ως δρώντων στη λήψη αποφάσεων για την αντιμετώπισή τους.

A | Οι γυναίκες ως αποδέκτριες των συνεπειών της αλλαγής του κλίματος

Αναζητώντας τη διασύνδεση μεταξύ της αλλαγής του κλίματος και των επιπτώσεων στις γυναίκες καθώς και του ρόλου που διαδραματίζουν ή θα έπρεπε αυτές να διαδραματίζουν στο συγκεκριμένο πεδίο, αξίζει να αναφέρουμε τα εξής:

Η κλιματική αλλαγή είναι ένα ζήτημα που γεννά πολλαπλές απειλές για τις γυναίκες και τα παιδιά τους, υπό την έννοια ότι τα ακραία καιρικά φαινόμενα μεταφράζονται σε λιγότερη τροφή, περιορισμένη πρόσβαση σε καθαρό νερό και γενικότερα ασταθείς συνθήκες διαβίωσης.

Καθώς η κλιματική αλλαγή συνδέεται με τη φτώχεια, με βάση και την έκθεση της Οργάνωσης Τροφίμων και Γεωργίας των Ηνωμένων Εθνών (FAO) με τίτλο «The State of Food and Agriculture 2016», υπολογίζεται ότι ο αριθμός των ανθρώπων που ζουν σε κατάσταση φτώχειας μπορεί να αυξηθεί μέχρι κατά 122 εκατ. εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής, αν δεν ληφθούν άμεσα μέτρα. Και παρά το γεγονός ότι η κλιματική αλλαγή «είναι μόλις ένας από τους παράγοντες που οδηγούν στη φτώχεια και την επισιτιστική ανασφάλεια», οι συνέπειές της επιδεινώνουν κατά πολύ την ήδη δυσμενή πρόβλεψη²¹. Και σε αυτή την περίπτωση οι γυναίκες παραμένουν περισσότερο ευάλωτες απέναντι στο συνδυασμό φτώχειας και κλιματικής κρίσης, όπως θα δούμε αναλυτικά παρακάτω.

1. Σε ό,τι αφορά στον τομέα της εργασίας, η κλιματική αλλαγή προκαλεί αρνητικές συνέπειες γιατί δημιουργεί συνθήκες ευάλωτότητας για τις γυναίκες που ασχολούνται με την γεωργία και τις αγροτικές δουλειές που συνδέονται με την ύπαιθρο²², π.χ. καταστροφή της σοδειάς, ξηρασία, ή πλημμύρες, που συνεπάγονται μείωση ή εξάλειψη του εισοδήματός τους για μεγάλες περιόδους. Άρα οι εν λόγω γυναίκες, και ειδικά εκείνες που είναι μικροϊδιοκτήτριες γης και αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία, είναι εξαιρετικά ευάλωτες. Σε αντιδιαστολή με τους άνδρες, οι οποίοι είναι κυρίως ιδιοκτήτες μεγαλύτερων εκτάσεων γης οι γυναίκες είναι περισσότερο εκτεθειμένες στη φτωχοποίηση.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι γυναίκες σήμερα αντιπροσωπεύουν ένα σημαντικό ποσοστό του εργατικού δυναμικού της γεωργίας, συμπεριλαμβανομένης και της άτυπης εργασίας, καθώς κυρίως γυναίκες απασχολούνται σε αγροτικές εργασίες χωρίς να δηλώνονται επίσημα (ασφαλιστική κάλυψη, αμοιβές) ως βοηθητικό προσωπικό, με αποτέλεσμα να βρίσκονται έτσι πιο εκτεθειμένες στη φτώχεια.

Ταυτόχρονα, όταν η εργασία στη γη δεν είναι εφικτή, οι γυναίκες έχουν πολύ μικρότερες δυνατότητες σε σχέση με τους άνδρες να επιλέξουν άλλες εναλλακτικές μορφές εργασίας, με αποτέλεσμα να εκτίθενται σε επισιτιστική ανασφάλεια. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε αρκετές ακόμα αγροτικές -κυρίως αλλά όχι μόνο- περιοχές υπάρχουν περιπτώσεις όπου απαγορεύεται στις γυναίκες να εργάζονται σε εργοστάσια ή να εργάζονται τη νύχτα ή μακριά από την οικογένειά τους.

Δημιουργείται έτσι ένας φαύλος κύκλος που τις κρατά περισσότερο εκτεθειμένες στην ανεργία ή/και τη μαύρη εργασία, απομακρύνοντάς τις ακόμη περισσότερο από την οικονομική ενδυνάμωση και ευημερία και συμπαράσύροντας, με τον τρόπο αυτόν, και τα παιδιά τους.

21 United Nations Report (2020). *Women and Girls – Closing the Gender Gap*. Ανακτήθηκε από: www.un.org/en/un75/women_girls_closing_gender_gap

22 Abass, J. (2018, March 21). *Women grow 70% of Africa's food. But have few rights over the land they tend*. *World Economic Forum*. Ανακτήθηκε από: www.weforum.org/agenda/2018/03/women-farmers-food-production-land-rights (Ημ. Πρόσβασης: 17 Ιουνίου 2021).

2. Σε ό,τι αφορά στον ρόλο των γυναικών στην οργάνωση του νοικοκυριού, τα ακραία καιρικά φαινόμενα επιβαρύνουν ασχολίες και υποχρεώσεις που αναλαμβάνουν κυρίως οι ίδιες, όπως το μαγείρεμα, την πρόσβαση σε καθαρό νερό και σε ασφαλή στέγαση²³. Στις περισσότερες κοινωνίες του κόσμου, οι γυναίκες είναι εκείνες που αναλαμβάνουν να οργανώσουν την οικογενειακή ζωή, να αναζητήσουν ή να αγοράσουν τις πρώτες ύλες που χρειάζονται για την παρασκευή φαγητού, αλλά και να διαχειριστούν την εξασφάλιση και χρήση της ενέργειας στο σπίτι (καυσόξυλα, πετρέλαιο)²⁴. Τα στατιστικά στοιχεία διεθνών οργανισμών επιβεβαιώνουν ότι η συλλογή πρώτων υλών για το φωτισμό και το μαγείρεμα είναι δουλειά των γυναικών, καθώς το 90% αυτών πρωτοστατούν στη λειτουργία των σπιτιών τους (σε αναπτυσσόμενες, αλλά και αναπτυγμένες χώρες).

Η αναζήτηση αυτών των πρώτων υλών, η αφθονία ή η σπανιότητά τους, το κόστος για την προμήθειά τους είναι αλληλένδετα με την κλιματική κρίση, και κυρίως με την απερίμενη ξηρασία και την παρεπόμενη περιορισμένη παραγωγή προϊόντων, την έλλειψη καθαρού νερού και την αύξηση των τιμών.

Επιπροσθέτως, σχεδόν στα 2/3 των νοικοκυριών στις αναπτυσσόμενες χώρες, οι γυναίκες και τα κορίτσια είναι υπεύθυνα για τη συλλογή νερού (εξαιρετικά κρίσιμου φυσικού πόρου) απευθείας από τις φυσικές υδατό-συγκεντρώσεις, δηλαδή από πηγές, λίμνες και ποτάμια, γεγονός που τις καθιστά περισσότερο ευάλωτες σε επιθέσεις και βία.

Αυτά τα καθήκοντα εκθέτουν περισσότερο τις γυναίκες στις επιπτώσεις της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, της αύξησης της παγκόσμιας θερμοκρασίας, της έλλειψης νερού ή τροφής στην καθημερινότητα, τόσο τη δική τους όσο και των παιδιών τους.

3. Ταυτόχρονα, όμως, όπως δείχνουν τα στατιστικά στοιχεία, οι οικονομικές επιπτώσεις και οι επιπτώσεις στην υγεία από τα ακραία καιρικά φαινόμενα, τις φυσικές καταστροφές και τη ρύπανση γίνονται επίσης δυσανάλογα αισθητές στις γυναίκες²⁵.

Μετά από πλημμύρες, τυφώνες και κατολισθήσεις, οι γυναίκες αντιμετωπίζουν υψηλότερα ποσοστά προβλημάτων υγείας. Σύμφωνα με έρευνα κατά την περίοδο 1981-2002, σε ένα δείγμα 141 χωρών καταγράφηκε ότι περισσότερες γυναίκες παρά άνδρες πεθαίνουν από φυσικές καταστροφές²⁶, ενώ οι γυναίκες και τα παιδιά είναι περισσότερο ευάλωτα στις βλαβερές συνέπειες των αερίων από την καύση άνθρακα (π.χ. σταθμοί ηλεκτροπαραγωγής). «1 στις 6 γυναίκες σε αναπαραγωγική ηλικία έχουν μη ασφαλή επίπεδα υδραργύρου στον οργανισμό τους και εκτίθενται σε σοβαρό κίνδυνο νευρολογικής βλάβης²⁷» αναφέρεται χαρακτηριστικά.

Επιπλέον, σε περιοχές που επηρεάζονται από ακραία καιρικά φαινόμενα, τα κορίτσια συνήθως αναγκάζονται να εγκαταλείψουν το σχολείο για να ασχοληθούν με την οικιακή εργασία, πράγμα που συχνά τις εκθέτει σε κινδύνους. Πολύ συχνό είναι επίσης το φαινόμενο φτωχές οικογένειες σε περιοχές που πλήττονται από την κλιματική αλλαγή να παντρεύουν τα ανήλικα κορίτσια χωρίς τη συγκατάθεσή τους. Υπό αυτές τις συνθήκες, οι γυναίκες απομονώνονται και απομακρύνονται από ευκαιρίες εκπαίδευσης ή κατάρτισης και άρα “χάνουν το τρένο” της εργασίας και τις εξελίξεις στις νέες απαιτήσεις της αγοράς.

Γυναίκες και μονογονεϊκές οικογένειες παραμένουν περισσότερο ευάλωτες και εκτεθειμένες σε όλα τα παραπάνω. Το φαινόμενα αυτά δεν παρατηρούνται μόνο σε αναπτυσσόμενες χώρες αλλά και σε μικρομεσαία ή φτωχά νοικοκυριά αναπτυγμένων χωρών αλλά και σε συγκεκριμένες περιοχές/περιφέρειες αυτών.

Το ίδιο συμβαίνει επίσης σε σχέση με τη βία κατά των γυναικών. Έτσι, δεν πρέπει να παραληφθεί η σύνδεση και ο συσχετισμός των επιπτώσεων της κλιματικής αλλα-

23 Botreau, H., Cohen, M. J. (2020). Gender inequality and food insecurity: A dozen years after the food price crisis, rural women still bear the brunt of poverty and hunger. *Advances in Food Security and Sustainability*, 5, 53-117. Ανακτήθηκε από: doi.org/10.1016/bs.af2s.2020.09.001

24 Gaard, G. (2015). Ecofeminism and climate change. *Women's Studies International Forum*, 49, 20-33. Ανακτήθηκε από: doi.org/10.1016/j.wsif.2015.02.004

25 United Nations Population Fund (2009). *State of World Population 2009. Facing a Changing World: Women, Population and Climate*. Ανακτήθηκε από: www.unfpa.org/publications/state-world-population-2009

26 Neumayer, E. and Plumper, T. (2007). The Gendered Nature of Natural Disasters: The Impact of Catastrophic Events on the Gender Gap in Life Expectancy, 1981-2002. *Annals of the Association of American Geographers*, 97(3), 551-566.

27 HECANET (2005, April). *Healthy Environments for Children Alliance, WHO & UNEP*. Ανακτήθηκε από: who.int/heca/infomaterials/HECANETApril2005.pdf

γής με την άσκηση βίας κατά των γυναικών. Από το 1995 και τη Διακήρυξη του Πεκί-νου αναδείχθηκε η σχέση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων και της υποβάθμισης του περιβάλλοντος (κλιματικής αλλαγής) στις γυναίκες²⁸. Συγκεκριμένα, μετά από καταστροφές ή πανδημίες, οι γυναίκες υποφέρουν από διαφορετικές μορφές βίας και κακομεταχείρισης, τόσο εντός όσο και εκτός των σπιτιών τους, όπως χαρακτηριστικά επιβεβαιώσαμε και στον απόηχο του lockdown και της πανδημίας COVID-19 από τις αρχές του 2020. Μελέτες του ΟΗΕ επιβεβαιώνουν την όξυνση των βίαιων περιστατι-κών είτε με σωματική, σεξουαλική βία είτε με λεκτική ή ψυχολογική βία²⁹.

Ούτε λόγος φυσικά για τις γυναίκες κλιματικές μετανάστριες, οι οποίες εκτίθεν-ται, όπως έχουμε πρόσφατα δει με την προσφυγική κρίση, σε βία, σεξουαλική κα-κοποίηση από τους συνοδοιπόρους τους, τους διακινητές, αλλά και από κυκλώματα trafficking. Τα πρόσφατα στοιχεία των Ηνωμένων Εθνών δείχνουν ότι το 80% όσων έχουν εκτοπιστεί λόγω της κλιματικής αλλαγής είναι γυναίκες.

Το γεγονός ότι οι γυναίκες είναι αυτές που πλήττονται περισσότερο από τις φυ-σικές καταστροφές και την κλιματική αλλαγή, δεν σημαίνει ότι η ευαλωτότητά τους είναι εγγενής. Στις περισσότερες περιπτώσεις είναι αποτέλεσμα της φτώχειας, των έμφυλων κοινωνικών ρόλων, των διακρίσεων, και των πατριαρχικών δομών που ανα-παράγονται στην κοινωνία³⁰. Όλα αυτά προϋπήρχαν στην κοινωνία, όμως την περίο-δο των ακραίων κλιματικών φαινομένων αυξάνονται κατά μία έως πέντε φορές³¹.

Η εξάλειψη των κοινωνικών, πολιτιστικών και θεσμικών εμποδίων για την πλήρη πολιτική και νομική ισότητα των γυναικών, καθώς και τη βελτίωση της σχολικής εκ-παίδευσης για όλους τους νέους και τις νέες (ιδιαίτερα δε την αύξηση του μορφωτικού επιπέδου των κοριτσιών) αποτελεί το όχημα ενδυνάμωσής τους, αλλά και της συμβο-λής τους στην κλιματική προσαρμογή.

B | Οι γυναίκες ως δρώντα υποκείμενα στα κέντρα λήψης αποφάσεων (σε τοπικό, εθνικό, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο)

Όπως ήδη προαναφέρθηκε, οι γυναίκες μειονεκτούν ως προς τη συμμετοχή και την εκπροσώπησή τους στην αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης και ως προς τον ρόλο τους στην κλιματική προσαρμοστικότητα. Και ενώ έχουμε στη διάθεσή μας σημα-ντικό αριθμό ερευνών που αναγνωρίζουν ότι ο ισότιμος ρόλος των γυναικών στα κέν-τρα λήψης αποφάσεων διασφαλίζει αποφάσεις με περισσότερη ανθεκτικότητα και δικαιοσύνη, εντούτοις οι γυναίκες συνεχίζουν να υπό-εκπροσωπούνται στο πλαίσιο αυτό³².

Παρά το γεγονός ότι οι διακρίσεις σε βάρος των γυναικών τις εμποδίζουν να συμ-μετέχουν στην πολιτική και τα κοινά και παρότι οι ίδιες είναι ιδιαίτερα ευάλωτες σε περιόδους πολιτικής αστάθειας, η ενδυνάμωσή τους είναι ζωτικής σημασίας για την επιτυχή καταπολέμηση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής, την ευημερία και τις προσπάθειες κλιματικής προσαρμογής.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι τα κορίτσια και οι γυναίκες είναι περισσότε-ρο ευαισθητοποιημένες σε θέματα περιβαλλοντικής προστασίας και ηγούνται κατά πλειοψηφία σε περιβαλλοντικά κινήματα ή είναι δραστήριες ακτιβίστριες στην πρώ-τη γραμμή. Το πέρασμα, όμως, των γυναικών από την πρώτη γραμμή των κινήματων στην πολιτική, στα κόμματα, στους θεσμούς και στα κέντρα λήψης αποφάσεων είναι εξαιρετικά αργό και με πολλά εμπόδια.

Αξίζει εδώ να σημειώσουμε τις προσπάθειες που έχουν ήδη γίνει για την ισότιμη

28 UN (1995). The Beijing Declaration and Platform for Action. Ανακτήθηκε από: [www.un.org/en/events/pastevents/pdfs/Beijing Declaration and Platform for Action.pdf](http://www.un.org/en/events/pastevents/pdfs/Beijing%20Declaration%20and%20Platform%20for%20Action.pdf) (Ημ. Πρόσβασης: 28 Απριλίου 2021).

29 Harvey, F. (2020, January 29). Climate breakdown 'is increasing violence against women', *The Guardian*. Ανακτήθηκε από: www.theguardian.com/environment/2020/jan/29/climate-breakdown-is-increasing-violence-against-women

30 Van Aelst, K. & Holvoet, N. (2016). Intersections of gender and marital status in accessing climate change adaptation: Evidence from rural Tanzania. *World Development*, 79, 40-50.

31 www.nytimes.com/2021/08/24/us/climate-crisis-women-katharine-wilkinson.html

32 Terry, G. (2009). No climate justice without gender justice: an overview of the issues. *Gender & Development*, 17(1), 5-18. Ανακτήθηκε από: DOI: 10.1080/13552070802696839

συμμετοχή των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων που σχετίζονται με την κλιματική αλλαγή. Η Επιτροπή της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για την Εξάλειψη όλων των Μορφών Διακρίσεων κατά των Γυναικών (CEDAW)³³ αναφέρει ότι «η ισότητα των φύλων είναι απαραίτητη για την επιτυχή έναρξη, εφαρμογή, παρακολούθηση και αξιολόγηση του κλίματος αλλαγής πολιτικών».

Στο ίδιο πλαίσιο, το 2012 τα μέλη της Σύμβασης-πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την αλλαγή του κλίματος (UNFCCC)³⁴ αναγνώρισαν τη σημασία της «ισότιμης συμμετοχής γυναικών και ανδρών στην ανάπτυξη και εφαρμογή εθνικών πολιτικών για το κλίμα, που ανταποκρίνονται στο φύλο». Και τούτο, στο πλαίσιο της Διακήρυξης των ΗΕ για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (Ρίο, 1992) η 20^η αρχή της οποίας αναφέρεται αποκλειστικά στο ζωτικής σημασίας ρόλο της γυναίκας στην περιβαλλοντική διαχείριση και ανάπτυξη, με αποτέλεσμα η πλήρης συμμετοχή της να θεωρείται επίσης ζωτικής σημασίας για την επίτευξη διαρκούς ανάπτυξης³⁵. Η επιτακτική ανάγκη που ήδη αναγνωρίστηκε για την ενδυνάμωση του ρόλου των γυναικών σε σχέση με την κλιματική αλλαγή ενισχύεται με πιο διακριτό τρόπο³⁶ στη Συμφωνία του Παρισιού (2015)³⁷.

Τέλος, το 2021, κατά την 65η Σύνοδο των Ηνωμένων Εθνών³⁸ για την Επιτροπή για το Καθεστώς των Γυναικών³⁹, υπογραμμίζεται ο δυσανάλογος αντίκτυπος της κλιματικής αλλαγής στις γυναίκες και τα κορίτσια, καθώς και η αναγκαιότητα της συμμετοχής τους στις πολιτικές αντιμετώπισης (περιβαλλοντική διακυβέρνηση).

Όμως η απόσταση μεταξύ της ανάδειξης της ανάγκης συμμετοχής των γυναικών και της εφαρμογής των προτάσεων που προκύπτουν στην πράξη είναι σημαντική. Αυτό ακριβώς αποτελεί και το διακύβευμα της παρούσας έρευνας: το να διασφαλιστεί στην πράξη η δημοκρατική και χωρίς αποκλεισμούς αλλά ισότιμη κλιματική δικαιοσύνη και δικαιοσύνη των φύλων στις σύγχρονες προκλήσεις, με έμφαση στη Μεσόγειο αλλά και στη χώρα μας.

Η γεωγραφική και χωρική αυτή διάσταση συμπεριλαμβάνει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και προτεραιότητες οι οποίες υπογραμμίστηκαν πρόσφατα και στη Νέα Ατζέντα για τη Μεσόγειο της ΕΕ (2021)⁴⁰ όπως θα δούμε αναλυτικά στη συνέχεια. Ωστόσο δεν μπορεί να μην υπογραμμιστεί το έλλειμμα συγκεκριμένων στοιχείων για την διασύνδεση των γυναικών με την κλιματική κρίση (γενικότερα και ειδικότερα), η οποία θα μας απασχολήσει διεξοδικά στην παρούσα μελέτη.

33 www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CEDAW/OHCHR_Map_CEDAW.pdf (Τελευταία Αναβάθμιση: 20 Ιουνίου 2016).

34 UNFCCC (2012). *The Rio Conventions: Action on Gender*. Ανακτήθηκε από: unfccc.int/resource/docs/publications/roi_20_gender_brochure.pdf

35 Γρηγορίου, Π., Σαμιώτης, Γ. και Τσάλτας, Γ. Ι. (1993). *Η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη*. Αθήνα: Παναζήση, 84-98.

36 Burlison, E., (2016, January 1). Paris Agreement and Consensus to Address Climate Challenge ASIL INSIGHT, Forthcoming. Ανακτήθηκε από: ssrn.com/abstract=2710076

37 unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement

38 www.unwomen.org/en/csw/csw65-2021

39 www.unwomen.org/en/csw

40 European Commission (2021, April 19). *New agenda for the Mediterranean: the Council approves conclusions on a renewed partnership with the Southern Neighborhood*. Ανακτήθηκε από: ec.europa.eu/neighborhood-enlargement/news/new-agenda-mediterranean-council-approves-conclusions-renewed-partnership-southern_en

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η Διεθνής Διάσταση: Γυναίκες και Κλιματική Κρίση - Αστικό Περιβάλλον και Ύπαιθρος

Η κλιματική αλλαγή επηρεάζει αρνητικά όλη την ανθρωπότητα και δυσμενέστερα τις πιο ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού. Μία από αυτές τις ομάδες είναι οι γυναίκες, με τις συνθήκες διαβίωσης τους να επιδεινώνονται και τις ανισότητες να μεγεθύνονται, όχι μόνο στις χώρες του αναπτυσσόμενου Νότου αλλά και του ανεπτυγμένου Βορρά.

Παρά το γεγονός ότι οι γυναίκες, ιδιαίτερα του αναπτυσσόμενου Νότου, αποτελούν σημαντικό μέρος του εργατικού δυναμικού στον πρωτογενή τομέα, δεν υπάρχει καμία αναφορά για εκείνες στη Σύμβαση-Πλαίσιο για την Κλιματική Αλλαγή του 1992. Η εικόνα αυτή άρχισε να αλλάζει με τη Διάσκεψη στο Βαλί το 2007, όπου έγινε για πρώτη φορά διακριτή αναφορά στο φύλο και πολύ περισσότερο στη Συμφωνία των Παρισίων το 2015. Εκεί, αναγνωρίστηκε ο ρόλος που μπορούν και πρέπει να διαδραματίσουν κατά του φαινομένου στον πυλώνα της προσαρμογής (Άρθρο 7) και αποφασίστηκε η ανάπτυξη δυνατοτήτων⁴¹ να είναι προσανατολισμένο στην κατεύθυνση ενίσχυση των δύο φύλων (Άρθρο 11). Έτσι, επιδιώκεται η αναβάθμιση της ικανότητάς τους να λαμβάνουν μέρος στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων μέσω ευρύτερων συμμετοχικών διαδικασιών.

Η προσέγγιση αυτή επιβεβαιώνει την σχετικά πρόσφατη παραδοχή ότι οι γυναίκες βιώνουν εντονότερα της επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής σε πολλούς και διαφορετικούς τομείς με πιο χαρακτηριστικούς τη γεωργία και τη διατροφή, την πρόσβαση στους φυσικούς πόρους, την ενέργεια, τη διαχείριση του νερού καθώς και στην αξιοποίηση των σύγχρονων τεχνολογικών μέσων κατά του φαινομένου.

Ο αποκλεισμός των γυναικών από τη λήψη αποφάσεων είναι ένας κρίσιμος παράγοντας που αποτρέπει τον μετριασμό και την προσαρμογή στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Στις χώρες μάλιστα όπου ένα σημαντικό μέρος του ανθρωπίνου δυναμικού στον αγροτικό τομέα είναι γυναίκες, η συμμετοχή τους καθίσταται επιβεβλημένη τόσο από την πλευρά της συνεισφοράς χάρη στην πρακτική εμπειρία τους όσο και από τη επίτευξη υψηλής δεσμευτικότητας για την υλοποίηση και εν τέλει ουσιαστική νομιμοποίηση των αποφάσεων.

Επομένως, η συμμετοχή των γυναικών στη λήψη αποφάσεων, με την αξιοποίηση από τους αρμόδιους της τοπικής γνώσης που διαθέτουν, είναι αναγκαία για την εξασφάλιση κλιματικής δικαιοσύνης στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, ώστε να αποτραπεί η διόγκωση ανισοτήτων ανάμεσα στα δύο φύλα.

Επιπροσθέτως, η κλιματική αλλαγή, ανάλογα με τον τομέα, επηρεάζει σε διαφορετικό βαθμό και ένταση τις πόλεις και την ύπαιθρο⁴². Οι υπάρχουσες υποδομές στις περισσότερες πόλεις είναι ανεπαρκείς για την αποτροπή φυσικών καταστροφών: πολλά κτίρια δεν διαθέτουν την απαραίτητη ενεργειακή αναβάθμιση και η απουσία αυτής, σε συνδυασμό με την έλλειψη πρασίνου, μεγεθύνει την ένταση της θερμοκρασίας ιδιαίτερα κατά τους θερινούς μήνες, καθιστώντας ευάλωτους τους κατοίκους. Στις αγροτικές περιοχές, η μεγαλύτερη εξάρτηση των γυναικών από τους φυσικούς πόρους έχει ως συνέπεια εκείνες να επηρεάζονται σαφώς δυσμενέστερα από την κλιματική αλλαγή, η οποία διευρύνει τις ανισότητες πρόσβασης και ελέγχου των πόρων, ενώ παράλληλα, λόγω φυσικής εγγύτητας, να βρίσκονται πιο εκτεθειμένες απέναντι στις φυσικές καταστροφές.

41
Στα Αγγλικά αποδίδεται με τον όρο «capacity building».

42
Bλ. Zelenáková, M., Purcz, P., Hlavatá, H. & Blišťan P. (2015). Climate Change in Urban Versus Rural Areas. *Procedia Engineering*, 119, 1171-1180.

2.1 | ΓΥΝΑΙΚΕΣ, ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ, ΔΙΑΤΡΟΦΗ ΚΑΙ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ

Ένας αντιπροσωπευτικός δείκτης των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής είναι ο αγροτικός τομέας. Η αύξηση της μέσης θερμοκρασίας της γης και η αλλαγή στον κύκλο των βροχοπτώσεων έχουν δυσχεράνει τις συνθήκες επιβίωσης της βιοποικιλότητας, με φαινόμενα όπως η ερημοποίηση να καθιστούν το έδαφος άγονο και ακατάλληλο για αγροτική παραγωγή. Η επίδραση των επιπτώσεων αυτών στις γυναίκες είναι μεγαλύτερη καθώς εκείνες κατέχουν συνήθως μικρότερες αγροτικές εκτάσεις και περιορισμένη πρόσβαση σε υπηρεσίες και σε φόρα εκπροσώπησης και λήψης αποφάσεων, σε μια εποχή που η ξηρασία ωθεί κυρίως τους άνδρες σε οικονομική μετανάστευση ενώ οι γυναίκες μένουν πίσω, ασχολούμενες με τη γη και την οικογένεια⁴³. Σε αυτές τις συνθήκες, που παρατηρούνται πρωτίστως στον αναπτυσσόμενο Νότο, οι γυναίκες επηρεάζονται δυσμενώς, με τις πολιτιστικές παραδόσεις να λειτουργούν ανασταλτικά στις προσπάθειες χειραφέτησής τους και να δυσχεραίνουν τη δυνατότητα παραγωγής και πώλησης των προϊόντων τους στις διεθνείς αγορές.

Στον ανεπτυγμένο Βορρά η κατάσταση δείχνει αρκετά καλύτερη. Παρότι είναι λιγότερες οι γυναίκες που εργάζονται στον αγροτικό τομέα, οι ίδιες σημειώνουν αξιολογη γεωργική παραγωγή η οποία διοχετεύεται στην αγορά. Παράλληλα στις Η.Π.Α. και την Ευρώπη οι γυναίκες γεωργοί έχουν αυξηθεί⁴⁴. Παρόλα αυτά, η πίεση που ασκεί η κλιματική αλλαγή συνδυαστικά με την άνοδο της ζήτησης λόγω της δημογραφικής αύξησης σε παγκόσμιο επίπεδο, επιβάλλουν την επέκταση των προσπαθειών για τη διατήρηση μιας αξιολόγησης παραγωγής ποιοτικά και ποσοτικά. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι γυναίκες στον αγροτικό τομέα εξακολουθούν να είναι φτωχότερες από τους άνδρες, τόσο στον αναπτυσσόμενο Νότο όσο και στον ανεπτυγμένο Βορρά⁴⁵. Παραμένουν, επιπλέον, ανοιχτά αρκετά ζητήματα, όπως το καθεστώς ιδιοκτησίας της γης, η απλοποίηση του οποίου είναι αναγκαία για την αύξηση της παραγωγικότητας, καθώς επιτρέπει στις γυναίκες να αξιοποιήσουν κατά το δοκούν τα αγροτεμάχιά τους, προχωρώντας και σε επενδύσεις για την εισαγωγή βέλτιστων πρακτικών και σύγχρονων μηχανημάτων⁴⁶. Ακόμα, η δυσκολία πρόσβασης λόγω φύλου σε αναγκαία οικονομικά κεφάλαια για τη βιωσιμότητα της παραγωγής και την πρόληψη και αποκατάσταση από απρόβλεπτες φυσικές καταστροφές είναι ζητήματα τα οποία χρήζουν άμεσης διευθέτησης.

Στον τομέα της διατροφής, ο αντίκτυπος της κλιματικής αλλαγής έγκειται κατά κύριο λόγο στην πρόκληση επισιτιστικής επισφάλειας: τα φαινόμενα έλλειψης τροφίμων γίνονται όλο και συχνότερα με άμεση συνέπεια τον υποσιτισμό. Ο περιορισμός της πρόσβασης σε ασφαλή τροφή, πρακτικές φροντίδας αλλά και σε υπηρεσίες υγείας μπορεί να επιδεινώσει ακόμα περισσότερο το φαινόμενο αυτό⁴⁷. Ακόμα και στις ανεπτυγμένες χώρες, η διαθεσιμότητα των τροφίμων θα επηρεαστεί από την ελάττωση της σοδειάς, αποτέλεσμα των υψηλών θερμοκρασιών και των φυσικών καταστροφών που επιφέρει η κλιματική αλλαγή. Οι υψηλές τιμές των τροφίμων, λόγω της μείωσης της προσφοράς, θα τα καταστήσουν εν τέλει δυσπρόσιτα για αρκετές πληθυσμιακές ομάδες.

Σύμφωνα με εκτιμήσεις του FAO οι γυναίκες σε παγκόσμιο επίπεδο είναι πιθανότερο να προσλαμβάνουν λιγότερη τροφή από τα αρσενικά μέλη της οικογένειας⁴⁸. Αναπόδραστα, η ισορροπημένη διατροφή για τις γυναίκες θα επηρεαστεί, γεγονός που θα τις καταστήσει πιο τρωτές σε ασθένειες. Το γεγονός αυτό παρατηρείται και σε φτωχά νοικοκυριά του ανεπτυγμένου Βορρά με τις γυναίκες να διατρέχουν κίνδυνο για την υγεία τους και το προσδόκιμο ζωής τους. Επιπλέον, τα μειωμένα ποσοστά ενέργειας περιορίζουν την ικανότητά των γυναικών να ανταποκριθούν σε ενδεχόμενες φυσικές καταστροφές⁴⁹. Τα δεδομένα αυτά αναδεικνύουν τη σημασία της στρο-

43 Βλ. Ahmad N. et al. (2014). *Gender, Agriculture, and Climate Change*. World Bank Group, Agriculture and Environmental Services Department Notes, 6, 2. Ανακτήθηκε από: www.academia.edu/51960422/Gender_agriculture_and_climate_change

44 Στοιχεία της Eurostat για το 2016 δείχνουν ότι περίπου το 30% των γυναικών στην Ε.Ε. ασχολείται με τη γεωργία. Πρβλ. Anon (2019). *Females in the Field: More Women Managing Farms across Europe*. CAP Europe. Ανακτήθηκε από: cap.europe.bg/en/node/220

45 Έκθεση του IPCC αναφέρει ότι οι διαφορετικές συνέπειες της Κλιματικής Αλλαγής σε σχέση με τις στρατηγικές και πολιτικές επίτευξης επισιτιστικής ασφάλειας σχετίζεται με οικονομικά αλλά και κοινωνικά εμπόδια όπως τοπικές παραδόσεις για τον ρόλο των δύο φύλων. Βλ. Masson-Delmotte, V. et al. (eds.). (2019). *Climate Change and Land: an IPCC Special Report on Climate Change, Desertification, Land Degradation, Sustainable Land Management, Food Security, and Greenhouse Gas Fluxes in Terrestrial Ecosystems*, IPCC, 42. Ανακτήθηκε από: www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2019/11/SRCCL-Full-Report-Compiled-191128.pdf

46 Βλ. Glazebrook, T., Noll, S. & Opoku, E. (2020). *Gender Matters: Climate Change, Gender Bias, and Women's Farming in the Global South and North*, *Agriculture*, 10(7), 267, βλ. ιδίως 5. Ανακτήθηκε από: doi.org/10.3390/agriculture10070267

47 Βλ. Fanzo, J. et al. (2018, September), *The Effect of Climate Change Across Food Systems: Implications for Nutrition Outcomes*, *Global Food Security*, 18, 12-19.

48 Περισσότεροι από 820 εκατομμύρια άνθρωποι παγκοσμίως είναι αποκλεισμένοι από την τροφή με τις γυναίκες να διατρέχουν κίνδυνο μεγαλύτερο κίνδυνο από τους άνδρες. Βλ. FAO (2020). *Securing sustainable food systems hinges on gender equality*. Ανακτήθηκε από: www.fao.org/news/story/en/item/1264838/icode/

49 Βλ. WHO (2014). *Gender, Climate Change and Health*, 17. Ανακτήθηκε από: apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/144781/9789241508186_eng.pdf

φής προς μία τοπική διατροφή η οποία, εκτός από ισορροπημένη, θα είναι βιώσιμη και προσβάσιμη σε όλους και σε όλες.

2.2 | ΓΥΝΑΙΚΕΣ, ΦΥΣΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ, ΕΝΕΡΓΕΙΑ ΚΑΙ ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΝΕΡΟΥ

Παρεπόμενο της κλιματικής αλλαγής είναι και η ελάττωση των διαθέσιμων φυσικών πόρων, οι οποίοι διακρίνονται σε βιοτικούς, δηλαδή τους έμβιους οργανισμούς, και σε αβιοτικούς, όπως τα ορυκτά και η ξυλεία. Η μείωση αυξάνει τον ανταγωνισμό για τον έλεγχο τους με την πρόσβαση στους πόρους αυτούς να δυσχεραίνεται καθολικά. Οι γυναίκες, ιδίως στον αναπτυσσόμενο Νότο, όπου επωμίζονται τη συλλογή και την διαχείρισή τους, επηρεάζονται έντονα, καθώς βρίσκονται σε άμεση εξάρτηση από την εμπορική και οικιακή αξιοποίησή τους⁵⁰.

Μεγαλύτερη δυσκολία συναντούν οι γυναίκες στην ύπαιθρο καθώς σε επαγγελματικό επίπεδο ασχολούνται περισσότερο με την εκμετάλλευση φυσικών πόρων⁵¹. Φυσικές καταστροφές όπως πλημμύρες και πυρκαγιές, η συχνότητα των οποίων είναι και ένα παράγωγο αποτέλεσμα της κλιματικής αλλαγής, ελαττώνουν φυσικούς πόρους, όπως είναι για παράδειγμα η ξυλεία, ή δυσχεραίνουν την πρόσβαση σε αυτούς. Κατά συνέπεια, απομειώνεται το διαθέσιμο εισόδημα, γεγονός που μπορεί να αποτελέσει αιτία αύξησης της ανεργίας, καθώς στις αγροτικές περιοχές είναι πιο δύσκολη η μετακίνηση σε άλλους επαγγελματικούς κλάδους, λόγω περιορισμένων θέσεων εργασίας και, ενδεχομένως, εξειδίκευσης.

Στον ενεργειακό τομέα, η εκπλήρωση του Στόχου της κλιματικής ουδετερότητας έως το 2050 και της περιστολής των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου κατά 55% έως το 2030 δημιουργεί την ανάγκη υλοποίησης το ταχύτερο δυνατό της ενεργειακής μετάβασης προς τις Α.Π.Ε..

Στις αναπτυσσόμενες χώρες, όπου η πρόσβαση στο διασυνδεδεμένο σύστημα παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας δεν είναι δεδομένη, οι γυναίκες κατά κύριο λόγο αξιοποιούν τη βιομάζα για την κάλυψη ενεργειακών αναγκών και θέρμανσης. Μάλιστα, με την εργασία τους στα αγροτεμάχια, οι γυναίκες συνεισφέρουν αφενός στην επισιτιστική ασφάλεια, αφετέρου στην παραγωγή βιομάζας, την οποία χρησιμοποιούν για τις ανάγκες του νοικοκυριού⁵². Επιπλέον, σε πολλές περιπτώσεις, η συχνή απουσία των ανδρών από το σπίτι λόγω εργασίας καθιστά τις γυναίκες υπεύθυνες για τη συντήρηση φωτοβολταϊκών πάνελ στη στέγη του σπιτιού.

Στον ανεπτυγμένο Βορρά, η ενεργειακή μετάβαση θέτει βραχυπρόθεσμα σε κίνδυνο την ενεργειακή ασφάλεια λόγω της σταδιακής απεξάρτησης από τα ορυκτά καύσιμα. Κατά συνέπεια, αναδεικνύεται ακόμα περισσότερο ο ρόλος των γυναικών στη διαχείριση της παραγόμενης ενέργειας στο πλαίσιο του νοικοκυριού. Και αυτό διότι οι υψηλότερες τιμές στην ενέργεια απαιτούν προσαρμογή σε χαμηλότερη κατανάλωση, προκειμένου να μην πληγεί η εύρυθμη λειτουργία του νοικοκυριού. Όμως οι γυναίκες, και ιδιαίτερα οι αρχηγοί μονογονεϊκών οικογενειών, έχουν κατά μέσο όρο, μικρότερο εισόδημα από τους άνδρες για να επενδύσουν κατά μόνας σε μία ενεργειακή αναβάθμιση του σπιτιού με αξιοποίηση Α.Π.Ε. ώστε να μειωθεί το περιβαλλοντικό τους αποτύπωμα⁵³. Έτσι, ελλοχεύει ο κίνδυνος εμφάνισης νοικοκυριών στον ανεπτυγμένο Βορρά με προβλήματα ενεργειακής φτώχειας.

Μια ακόμα επίπτωση της κλιματικής αλλαγής είναι ο περιορισμός των αποθεμάτων γλυκού νερού. Οι αλλαγές στον κύκλο των βροχοπτώσεων σε συνδυασμό με τα

50

Bl. Vallely, B. (2010). Gender and the Climate Change Agenda: The Impacts of Climate Change on Women and Public Policy', *Women's Environmental Network*, 23-26. Ανακτήθηκε από: www.academia.edu/1543791/Gender_and_the_Climate_Change_Agenda_The_Impacts_of_Climate_Change_on_Women_and_Public_Policy

51

Bl. Manfre, C. & Rubin, D. (2012). Integrating Gender into Forestry Research: A Guide for CIFOR Scientists and Programme Administrators, *Center for International Forestry Research*, 13.

52

Bl. Tandon, N. (2019). The Bio-Fuel Frenzy: What Options for Rural Women? A Case of Rural Development Schizophrenia, στο Sweetman, C. (ed.), *Climate Change and Gender Justice*, Oxfam GB, 137. Ανακτήθηκε από: oxfamlibrary.openrepository.com/handle/10546/115359

53

Bl. Alber, G. (2011). *Gender, Cities and Climate Change. Thematic Report Prepared for Cities and Climate Change Global Report on Human Settlements 2011*, 46. Ανακτήθηκε από: www.academia.edu/628195/Gender_Cities_and_Climate_Change

πιο συχνά φαινόμενα ξηρασίας έχει προκαλέσει σημαντική μείωση των υδάτινων όγκων (λίμνες, ποτάμια) σε παγκόσμιο επίπεδο. Το γεγονός αυτό αυξάνει ακόμα περισσότερο τη σημασία της ορθολογικής διαχείρισης των υδάτων.

Σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες, όπου το νερό βρίσκεται σε απομακρυσμένες τοποθεσίες, οι γυναίκες επωμίζονται τη μεταφορά του στις οικίες. Υπό την επίδραση της κλιματικής αλλαγής, οι διαθέσιμες πηγές λιγοστεύουν και οι γυναίκες αναγκάζονται να διανύουν ακόμα μεγαλύτερες αποστάσεις διατρέχοντας σοβαρούς κινδύνους για την υγεία τους και την ασφάλειά τους.

Ο περιορισμός των αποθεμάτων γλυκού νερού, συνέπεια της αύξησης της ξηρασίας και της αλάτωσης ορισμένων πηγών, αφορά και τις ανεπτυγμένες χώρες όπου το κύριο ζήτημα σχετίζεται πρωτίστως με τη διαχείριση του νερού, τόσο για οικιακή όσο και για επαγγελματική χρήση. Επιπλέον, σε αρκετές αγροτικές αλλά και νησιωτικές περιοχές το γλυκό νερό θεωρείται επικίνδυνο για πόση καθώς μπορεί να προκαλέσει υδατογενείς ασθένειες που καθιστούν πιο αυξάνουν την τρωτότητα των γυναικών⁵⁴. Για το λόγο αυτό, προτιμάται εκεί η κατανάλωση εμφιαλωμένου νερού για πόση και μαγείρεμα. Συχνά, ακόμα και στις περιοχές αυτές, η εξασφάλιση πόσιμου νερού είναι αρμοδιότητα των γυναικών, οι οποίες πρέπει να προνοήσουν για τη λελογισμένη χρήση του.

54
Bl. Röhr, U. (2007, August). Gender, Climate Change and Adaptation. Introduction to the Gender Dimensions. Background Paper prepared for the Both Ends Briefing Paper. "Adapting to climate change: How local experiences can shape the debate", 8-9. Ανακτήθηκε από: www.academia.edu/1254105/Gender_climate_change_and_adaptation_Introduction_to_the_gender_dimensions

2.3 | ΓΥΝΑΙΚΕΣ, ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΨΗΦΙΑΚΗ ΜΕΤΑΒΑΣΗ

Η ασύλληπτη τεχνολογική πρόοδος των τελευταίων δεκαετιών μπορεί να αποδειχθεί ένας ισχυρός σύμμαχος στην αποτελεσματική υλοποίηση της κλιματικής πολιτικής. Η τεχνολογία είναι στην πραγματικότητα η εφαρμογή της σύγχρονης επιστημονικής γνώσης, η οποία στις αναπτυσσόμενες χώρες δεν είναι πάντα προσβάσιμη. Παρόλα αυτά, η καθολική αξιοποίησή της αποτελεί ακόμα πρόκληση, με την έλλειψή της να επιδεινώνει τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στους τοπικούς πληθυσμούς, οι οποίοι δεν είναι σε θέση να γνωρίζουν το εύρος των επιπτώσεων αυτών, ούτε τον τρόπο διαχείρισης και πρόληψής τους.

Αυτό το τεχνολογικό και ψηφιακό χάσμα είναι ορατό μεταξύ των φύλων στις αναπτυσσόμενες χώρες, με τις γυναίκες να έχουν λιγότερη πρόσβαση από τους άνδρες σε τεχνολογίες και ψηφιακά μέσα. Το χάσμα αυτό οφείλεται εν μέρει στα αυξημένα καθήκοντα που επωμίζονται οι γυναίκες, στην εργασία και το νοικοκυριό, γεγονός που συνεπάγεται λιγότερες ευκαιρίες για χειραφέτηση, εκπαίδευση και ατομική εξέλιξή τους, με συνέπεια την διεύρυνση υφιστάμενων ανισοτήτων. Επιπλέον, η διατήρηση στερεοτύπων για τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία ακόμα και στον ανεπτυγμένο κόσμο αποθαρρύνουν νέες γυναίκες από τη διαρκή επιμόρφωση και τη βελτίωση των ακαδημαϊκών τους ικανοτήτων για διεκδίκηση θέσεων εργασίας υψηλών απαιτήσεων, ιδιαίτερα σε παραδοσιακά ανδροκρατούμενα πεδία που σχετίζονται με την τεχνολογία και την καινοτομία. Έτσι, πολλές γυναίκες δεν μπορούν να έρθουν σε επαφή και να αξιοποιήσουν τις πρόσφατες τεχνολογικές ανακαλύψεις για την διαχείριση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής.

Η αποκοπή μάλιστα από την περιβαλλοντική πληροφόρηση είναι και ένας κρίσιμος παράγοντας για την επιδείνωση του φαινομένου, κυρίως στην ύπαιθρο, καθώς οδηγεί στην διατήρηση της εφαρμογής επιβαρυντικών για το περιβάλλον πρακτικών και στη μη λήψη μέτρων πρόληψης φυσικών καταστροφών. Κατά συνέπεια, ακόμα και στην περίπτωση κατά την οποία οι γυναίκες διαθέτουν σύγχρονα τεχνολογικά εργαλεία δεν θα είναι σε θέση να τα χρησιμοποιήσουν δίχως τη συμβολή των ανδρών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Γυναίκες, Κλιματική Κρίση και Φυσικές Καταστροφές - Έκτακτη Ανάγκη

Το φύλο αποτελεί, εδώ και τουλάχιστον τέσσερις δεκαετίες, προσφιλέσ πεδίο μελέτης στον τομέα της διεθνούς πολιτικής. Αυτό συνεπάγεται ότι η διεθνής πολιτική μπορεί να ιδωθεί πλέον μέσα από ένα «έμφυλο πρίσμα». Η υιοθέτηση μίας έμφυλης οπτικής στον τομέα της διεθνούς πολιτικής, είχε ως συνέπεια οι γυναίκες να γίνουν ορατές υπό την έννοια της αποκατάστασης των προκαταλήψεων. Ως τότε, παρότι αποτελούσαν ανέκαθεν μέρος της παγκόσμιας πολιτικής, ο ρόλος τους και η συνεισφορά τους, αγνοούνταν πλήρως. Σε ένα βαθύτερο και, από αναλυτικής άποψης, σημαντικότερο επίπεδο, η τοποθέτηση ενός «έμφυλου φακού» για την εξέταση της παγκόσμιας πολιτικής συνεπάγεται την αναγνώριση του βαθμού στον οποίο οι έννοιες, οι θεωρίες και οι παραδοχές μέσα από τις οποίες ο κόσμος παραδοσιακά γινόταν αντιληπτός διέπονται από έμφυλες προκαταλήψεις. Η έμφυλη ανάλυση αποτελεί λοιπόν την ανάλυση των αρσενικών και θηλυκών ταυτοτήτων, συμβόλων, δομών και τρόπων που διαμορφώνουν την παγκόσμια πολιτική⁵⁵.

Ισότητα των φύλων σημαίνει ότι γυναίκες και άνδρες απολαύουν των ίδιων δικαιωμάτων, των ίδιων πόρων αλλά και ίσων ευκαιριών. Στο πλαίσιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, υπάρχουν δύο κύριοι μηχανισμοί για την προώθηση και την εφαρμογή της ισότητας των φύλων: α) Η θετική ενέργεια, που επί της ουσίας είναι η άμεση εργασία που στοχεύει ειδικά στις γυναίκες και τα κορίτσια και λειτουργεί ως «αποζημίωση» για τις διακρίσεις που υφίσταντο κατά το παρελθόν και β) Η ενσωμάτωση της προοπτικής του φύλου, μία έννοια που προωθεί την ένταξη των θεμάτων του φύλου στις κύριες πολιτικές, προγράμματα και έργα, δομές και θεσμικές διαδικασίες για τη διασφάλιση της ισότητας των φύλων.

Ένας από τους Αναπτυξιακούς Στόχους της Χιλιετίας, στοχεύει συγκεκριμένα στην ισότητα των φύλων, συνδέοντάς την μάλιστα άμεσα με την οικονομική ανάπτυξη. Σύμφωνα με την Έκθεση για το χάσμα των φύλων του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ, σε σύνολο 135 χωρών που συμμετείχαν, η ισότητα των φύλων έχει άμεση συσχέτιση με το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕγχΠ). Τα κράτη με τους υψηλότερους δείκτες ισότητας των φύλων διατηρούν τα υψηλότερα ποσοστά Α.Ε.Π., σε σύγκριση με εκείνα με τους χαμηλότερους. Η ισότητα των φύλων και η χειραφέτηση των γυναικών αποτελούν προϋποθέσεις για την καταπολέμηση της φτώχειας, της πείνας και των ασθενειών. Η πρόοδος, ωστόσο, εξελίσσεται με αργούς ρυθμούς σε όλους τους τομείς, από την εκπαίδευση έως την πρόσβαση στη λήψη πολιτικών αποφάσεων⁵⁶.

3.1 | ΟΙ ΡΟΛΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΔΡΩΝ

Σύμφωνα με τον Διεθνή Οργανισμό Τροφίμων και Γεωργίας, «οι γυναίκες συμβάλλουν θεμελιωδώς στην αγροτική οικονομία σε όλες τις περιοχές των αναπτυσσόμενων χωρών ως αγρότισσες, εργάτριες και επιχειρηματίες». Ως γυναίκες της υπαίθρου, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην παραγωγή τροφίμων και είναι συχνά αυτές που υποστηρίζουν τις οικογένειές τους μέσω της γεωργίας της αυτοσυντήρησης. Οι άνδρες τείνουν να εργάζονται σε μεγαλύτερες μονάδες παραγωγής που βρίσκονται σε μέρη μακριά

⁵⁵ Βλ. Heywood, A. (2013). *Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική στην Παγκόσμια Εποχή*. Αθήνα: Κριτική, 669.

⁵⁶ Βλ. Stock, A. (2012). *El Cambio Climático Desde una Perspectiva de Género*, Fundación Friedrich Ebert Stiftung, FES-IDLIS, Policy Paper 18, 8-13.

από το σπίτι τους. Στο ρόλο τους ως προμηθεύτριες τροφίμων, οι γυναίκες εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τους φυσικούς πόρους και το υγιές περιβάλλον και, ως εκ τούτου, είναι οι πρώτες που επηρεάζονται από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής.

Ένα άλλο βασικό καθήκον για τις γυναίκες θεωρείται η μητρότητα, η φροντίδα των παιδιών και η οικιακή επιμέλεια. Εκτός από την παροχή υπηρεσιών υγείας και εξασφάλιση μέτρων υγιεινής, περιλαμβάνονται στο καθήκον αυτό και άλλες δραστηριότητες, όπως η παροχή ενέργειας και νερού. Σε πολλές κοινωνίες οι γυναίκες και τα κορίτσια παρέχουν όλο το νερό που είναι αναγκαίο για οικιακή χρήση. Όμως η παροχή και η επισιτιστική ασφάλεια για την οικογένεια, καθώς και τα καθήκοντα που σχετίζονται με την ανατροφή των παιδιών και την υποστήριξη της οικογένειας, εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την πρόσβαση στην ιδιοκτησία γης, καθώς και σε άλλα περιουσιακά στοιχεία, τη στιγμή που γυναίκες σε όλο τον κόσμο δεν έχουν το ίδιο επίπεδο ελέγχου με τους άνδρες σε περιουσιακά στοιχεία όπως η γη και σε υπηρεσίες όπως πιστώσεις και εκπαίδευση. Αυτό είναι ακόμη πιο εμφανές στον αυξανόμενο αριθμό των νοικοκυριών με επικεφαλής γυναίκες.

Ο λόγος για τον οποίο οι γυναίκες στερούνται πρόσβασης και ιδιοκτησίας γης, όπως επίσης και άλλων περιουσιακών στοιχείων και υπηρεσιών έγκειται στην κοινωνική τους θέση και στην έλλειψη εξουσίας στη λήψη αποφάσεων. Διαφορές στην εκπροσώπηση των γυναικών στα όργανα λήψης πολιτικών αποφάσεων καταδεικνύουν το γεγονός αυτό: σύμφωνα με τις στατιστικές του Ο.Η.Ε., οι γυναίκες κατέχουν μόλις το 19% των εδρών στα κοινοβούλια και μόλις το 6% των ύπατων αξιωμάτων, όπως αυτό του αρχηγού κράτους. Τα στατιστικά στοιχεία αυτά αποτελούν τον «καθρέφτη» της άνισης κατανομής της ισχύος μεταξύ γυναικών και ανδρών στη λήψη αποφάσεων. Αυτή η ανισότητα στην κατανομή ισχύος παρατηρείται επίσης και σε μικρότερα όργανα λήψης αποφάσεων, τόσο σε περιφερειακό όσο και σε τοπικό επίπεδο, και καταδεικνύει τη γενικότερη τάση περιορισμού της γυναικείας εκπροσώπησης σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας.

Διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών υφίστανται και σε σχέση με την απασχόληση, παρά την πρόοδο που έχει σημειωθεί στην ισότητα των φύλων στον εν λόγω τομέα. Συγκεκριμένα, οι γυναίκες εξακολουθούν να υφίστανται διακρίσεις όσον αφορά την πρόσβαση στην εργασία, τις αμοιβές, τις παροχές, τις συνθήκες εργασίας και την πρόσβαση στα όργανα λήψης αποφάσεων. Η παγκόσμια οικονομική και χρηματοπιστωτική κρίση επηρέασε και τα δύο φύλα και ιδιαίτερα τις φτωχές και ευάλωτες ομάδες, και ώθησε επίσης ακόμη περισσότερες γυναίκες στην παράτυπη εργασία, η οποία εξαρτάται άμεσα ή έμμεσα από φυσικούς πόρους, όπως πρώτες ύλες, ενέργεια και νερό⁵⁷.

3.2 | ΟΙ ΑΜΕΣΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ

Οι γυναίκες και οι άνδρες αντιμετωπίζουν κινδύνους από την κλιματική αλλαγή σε σχέση με την ασφάλεια και την υγεία τους, και μάλιστα, ορισμένες από τις επιπτώσεις της, όπως τα κύματα καύσωνα, οι πλημμύρες, οι καταιγίδες και η ξηρασία, μπορεί να οδηγήσουν σε εκθετική αύξηση των ασθενειών και των επιπέδων θνησιμότητας. Σύμφωνα με αναλύσεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας που πραγματοποιήθηκαν σε 141 χώρες σχετικά με τις επιπτώσεις των φυσικών καταστροφών, αποδεικνύεται ότι, κατά μέσο όρο, από τις καταστροφές αυτές πεθαίνουν περισσότερες γυναίκες παρά άνδρες ή πεθαίνουν γυναίκες μικρότερες ηλικιακά σε σχέση με τους άνδρες.

57 Βλ. Barre, A. (2019). *Soluciones de Género y Clima. Women and Gender Constituency*, 5th Edition, 10-11.

Οι γυναίκες είναι πιο ευάλωτες σε φυσικές καταστροφές λόγω των κοινωνικά κατασκευασμένων ρόλων και ευθυνών τους, ιδίως σε χώρες όπου η κοινωνική, οικονομική και πολιτική τους θέση είναι χαμηλότερη από αυτή των ανδρών. Οι περιορισμοί και περιχαράκωσεις των γυναικών έχουν ως συνέπεια την περιορισμένη κινητικότητά τους, πράγμα που σημαίνει ότι είναι έγκλειστες και περιορισμένες στο σπίτι ή/και συχνά δεν έχουν μάθει να κολυμπούν. Φυσικές καταστροφές όπως οι πλημμύρες μπορούν να καταστρέψουν συστήματα και εγκαταστάσεις ύδρευσης, ενώ η λειψυδρία πέραν του υποσιτισμού μπορεί να αποτελέσει παράγοντα εξάπλωσης σοβαρών ασθενειών. Οι προαναφερθέντες παράγοντες θέτουν σε άμεσο κίνδυνο την υγεία των γυναικών, και δη των εγκύων και των κοριτσιών, αλλά προκαλούν και σοβαρά προβλήματα στις γυναίκες που είναι επιφορτισμένες με τη φροντίδα του σπιτιού.

Στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, θα πρέπει να προστεθεί και η αναγκαστική μετανάστευση, η οποία αποτελεί μία από τις βασικές επιπτώσεις της υπερθέρμανσης του πλανήτη, που με τη σειρά της μειώνει τις πιθανότητες διατήρησης επαρκούς βιωσιμότητας. Η Παγκόσμια Έκθεση Καταστροφών της Διεθνούς Ομοσπονδίας Ερυθρού Σταυρού και Ερυθράς Ημισελήνου αποδεικνύει ότι ο εκτοπισμός -ως αποτέλεσμα φυσικών καταστροφών ή πολεμικών συγκρούσεων- αυξάνει τον κίνδυνο σωματικής κακοποίησης γυναικών και κοριτσιών⁵⁸.

3.3 | ΟΙ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΕΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΕΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΔΡΩΝ ΚΑΙ Η ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ

Όπως φαίνεται παραπάνω, οι γυναίκες επηρεάζονται δυσανάλογα από την κλιματική αλλαγή σε σχέση με τους άνδρες. Ωστόσο, οι γυναίκες όχι μόνο υφίστανται με διαφορετικό τρόπο τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, αλλά συμβάλλουν διαφορετικά στον περιορισμό των επιπτώσεών της, λόγω της διαφορετικής αντίληψης που διαθέτουν. Οι γυναίκες, οι οποίες στη μεγάλη πλειονότητά τους είναι επιφορτισμένες με τη φροντίδα των οικογενειών και των παιδιών τους, συνήθως επιλέγουν να εργαστούν σε μέρη πιο κοντά στον τόπο κατοικίας τους με αποτέλεσμα να χρησιμοποιούν με μικρότερη συχνότητα τα μέσα μεταφοράς και ως εκ τούτου περιορίζονται οι εκπομπές αερίων και η κατανάλωση καυσίμων. Από την άλλη, οι άνδρες χρησιμοποιούν αυτοκίνητα περισσότερο, με συνέπεια τα επίπεδα κατανάλωσης ενέργειας και οι εκπομπές άνθρακα τις οποίες προκαλούν να είναι πολύ υψηλότερες. Είναι επίσης γεγονός ότι οι γυναίκες έχουν λιγότερη πρόσβαση και έλεγχο σε πόρους, με αποτέλεσμα να μην τους χρησιμοποιούν σχεδόν αφειδώς, όπως συμβαίνει με τους άνδρες.

Σε ορισμένες χώρες του Ο.Ο.Σ.Α., οι γυναίκες λαμβάνουν περισσότερο από το 80% των αποφάσεων σχετικά με την κατανάλωση, πράγμα που επιβεβαιώνει τον ισχυρισμό ότι οι γυναίκες τείνουν να είναι πιο βιώσιμοι καταναλωτές. Όπως αποδείχθηκε ανωτέρω, οι γυναίκες εξαρτώνται από τους φυσικούς πόρους και ως εκ τούτου συχνά επιδεικνύουν μεγαλύτερη ευθύνη για τη διατήρησή τους, κυρίως λόγω των εμπειρικών γνώσεων που διαθέτουν αναφορικά με την προστασία του περιβάλλοντος. Όχι μόνο λειτουργούν αποτρεπτικά στη μεγέθυνση του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής, αλλά εφαρμόζουν διαφορετικές στρατηγικές επιβίωσης όταν ενσκήπτουν μεγάλες κλιματικές κρίσεις⁵⁹.

58

Bl. Stock, A. (2012). *El Cambio Climático Desde una Perspectiva de Género*, óp. n..

59

Bl. Herbert, J. (2021). *Environmental Justice*, στο *The Newcastle Social Geographies Collective, Social Geographies: An Introduction*, Lanham: Rowman & Littlefield, 346-347.

3.4 | ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σύμφωνα με την Ειδική Έκθεση του Ο.Η.Ε. για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη (2007/2008), η κλιματική αλλαγή είναι πιθανό να αυξήσει σε εκθετικό βαθμό τις έμφυλες ανισότητες. Επιπλέον, η κλιματική αλλαγή αποτελεί τροχοπέδη για τις προσπάθειες επίτευξης της έμφυλης ισότητας και παρεμποδίζει τις προσπάθειες για την επίτευξη υψηλότερων στόχων, όπως η μείωση της φτώχειας και η ενίσχυση της βιώσιμης ανάπτυξης. Ωστόσο, οι διαφορετικοί κοινωνικοί ρόλοι των γυναικών συμβάλλουν στην προσπάθεια περιορισμού των επιπτώσεων του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής, δεδομένου ότι οι γυναίκες διαθέτουν συγκεκριμένες δεξιότητες και γνώσεις σχετικά με τους φυσικούς πόρους και τη διαχείρισή τους. Η «γυναικεία εμπειρογνωμοσύνη» στον τομέα της διαχείρισης των φυσικών πόρων πρέπει να αναγνωριστεί και να τονιστεί στη συζήτηση για την κλιματική αλλαγή, προκειμένου να βρεθούν κατάλληλες λύσεις για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που θέτει το εν λόγω φαινόμενο⁶⁰.

⁶⁰ Βλ. United Nations Development Programme (2016). *Overview of Linkages Between Gender and Climate Change*. Global Gender and Climate Alliance, Ministry of Foreign Affairs of Finland, 3-4.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η Διάσταση της Μεσογείου: Μεσόγειος και Κλιματική Αλλαγή

4.1 | Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ ΣΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ

Η κλιματική αλλαγή σήμερα, επηρεάζει κάθε χώρα σε κάθε ήπειρο. Οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής διαταράσσουν τα οικονομικά συστήματα, τις κοινωνικές σχέσεις και δομές και το οικοσύστημα. Ο πλανήτης και οι σύγχρονες κοινωνίες βρίσκονται σε έναν αγώνα δρόμου για τον περιορισμό των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής και την προσαρμογή στις νέες συνθήκες.

Η κλιματική αλλαγή έχει μακροπρόθεσμες επιπτώσεις και ενσωματώνει πολυδιάστατες προκλήσεις. Η διατήρηση της αύξησης της παγκόσμιας μέσης θερμοκρασίας πολύ κάτω από τους 2°C και ο περιορισμός της αύξησης στους 1,5°C, όπως ορίζεται στη Συμφωνία του Παρισιού, θα απαιτήσει την κινητοποίηση όλων των κοινωνικών φορέων και εταίρων -χώρες, περιφέρειες, πόλεις, εταιρείες, επενδυτές, οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών, ακαδημαϊκή κοινότητα- με σκοπό να συνεργαστούν για τον μηδενισμό των εκπομπών μέχρι το 2050.

Η περιοχή της Μεσογείου συνδυάζει μία εξαιρετική οικοσυστημική ποικιλομορφία και έναν σύνθετο κοινωνικό-πολιτιστικό πλούτο που προέρχονται από τρεις διαφορετικές ηπείρους. Έχει μάλιστα υποστεί ποικίλες γεωμορφολογικές και πολιτισμικές μεταβολές, ενώ σήμερα φιλοξενεί περισσότερους από 500 εκατομμύρια ανθρώπους με υψηλή συγκέντρωση αστικών οικισμών και βιομηχανικών υποδομών κοντά στο επίπεδο της θάλασσας. Η περιοχή αποτελεί κορυφαίο τουριστικό προορισμό στον κόσμο και μία από τις πιο πολυσύχναστες ναυτιλιακές διαδρομές του. Η κλιματική αλλαγή αλληλεπιδρά έντονα με άλλα περιβαλλοντικά προβλήματα στη λεκάνη της Μεσογείου, τα οποία προκύπτουν από την αστικοποίηση, την αλλαγή χρήσης γης, υπεραλίευση, τη ρύπανση, την απώλεια βιοποικιλότητας και την υποβάθμιση χερσαίων και θαλάσσιων οικοσυστημάτων.

Ειδικά η περιοχή της Μεσογείου έχει ερευνηθεί ως μία από εκείνες τις περιοχές στον πλανήτη μας, οι οποίες αντιμετωπίζουν έντονες περιβαλλοντικές προκλήσεις και απειλούνται περισσότερο από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Πρακτικά, το κλειστό οικοσύστημα της Μεσογείου, με τους περίπου μισό δισεκατομμύριο κατοίκους του (650 εκατομμύρια ως το 2050), κινδυνεύει από ένα θαύμα της φύσης να μετατραπεί σε επίγεια κόλαση, μέσα στα επόμενα χρόνια. Κι αυτό διότι, μαζί με την Αρκτική, αναμένεται να αποτελέσει ένα από τα επίκεντρα της κλιματικής αλλαγής, από την Ιβηρική μέχρι την Ελλάδα και την Τουρκία, το Μάγκρεμπ και τη Μέση Ανατολή⁶¹.

Αξίζει να σημειωθεί ότι στην τελευταία έκθεση που δημοσιεύτηκε από την Διακυβερνητική Επιτροπή για την Κλιματική Αλλαγή (IPCC), και συγκεκριμένα από την δεύτερη ομάδα εργασίας επιστημόνων (Working Group II)⁶², και η οποία αφορά την κλιματική αλλαγή, τις επιπτώσεις της, την ευαλωτότητα σε αυτές, η περιοχή της Μεσογείου αξιολογήθηκε για πρώτη φορά ως ξεχωριστή οντότητα. Οι βασικοί περιφερειακοί κίνδυνοι που την απειλούν περιλαμβάνουν την αυξημένη λειψυδρία (κυρίως στην νότιο και ανατολικό τμήμα της Μεσογείου) και τις έντονες ξηρασίες, ενώ για το βόρειο τμήμα της Μεσογείου αναφέρονται παράκτιοι κίνδυνοι λόγω των πλημμυρών,

61
B.A. Tuel, A. & Eltahir, E. A. B. (2020). Why Is the Mediterranean a Climate Change Hot Spot?, *Journal of Climate*, 33(14), 5829–5843.
Ανακτήθηκε από:
doi.org/10.1175/JCLI-D-19-0910.1

62
B.A. IPCC (2022). *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability, Working Group II Contribution to the IPCC Sixth Assessment Report.*

της διάβρωσης του εδάφους και τις έντονες πυρκαγιές, απώλειες βιοποικιλότητας στα χερσαία και θαλάσσια οικοσυστήματα, καθώς και κίνδυνοι για την επισιτιστική ασφάλεια, την ανθρώπινη υγεία, την ευημερία και την πολιτιστική κληρονομιά. Είναι σημαντικό να ληφθούν μέτρα για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής και των επιπτώσεών της και στη Μεσόγειο, μία περιοχή που έχει ήδη σημειώσει αύξηση της μέσης θερμοκρασίας κατά 1,54°C από την προβιομηχανική εποχή, δηλαδή 0,4°C περισσότερο από τον παγκόσμιο μέσο όρο. Όπως φάνηκε το περασμένο καλοκαίρι, η Ευρώπη και οι παράκτιες περιοχές της Μεσογείου υποφέρουν από ένα ολόένα και πιο θερμό και ξηρό κλίμα, το οποίο προκαλεί ήδη απώλειες ζώων και αναταραχές σε ολόκληρη την περιοχή. Ο καιρός θα αυξήσει τις επιπτώσεις αυτές και συγκεκριμένα τη θνησιμότητα που σχετίζεται με τις υψηλές θερμοκρασίες, τον περιορισμό στο νερό, την απώλεια βιοποικιλότητας, την αυξημένη ζήτηση ενέργειας για ψύξη και την αύξηση των δασικών πυρκαγιών.

Η έκθεση της Διακυβερνητικής Επιτροπής για την κλιματική αλλαγή (IPCC 2022) προβλέπει ότι περίπου 93 εκατομμύρια άνθρωποι στο βόρειο τμήμα της Μεσογείου (κυρίως το ευρωπαϊκό) ενδέχεται να βρεθούν αντιμέτωποι με υψηλό ή πολύ υψηλό στρες θερμότητας ως τα μέσα του αιώνα, δηλαδή το 2050. Στη δε Μέση Ανατολή και τη Βόρειο Αφρική, ο κίνδυνος θανάτου για τις γηραιότερες κοινωνικές ομάδες θα αυξηθεί κατακόρυφα, λόγω των υψηλών θερμοκρασιών, ως το τέλος του αιώνα.

Η Διακυβερνητική Επιτροπή για την κλιματική αλλαγή⁶³ θεωρεί ότι η περιοχή της Μεσογείου είναι «ιδιαιτέρως ευάλωτη στην κλιματική αλλαγή» λόγω της επιρροής πολλαπλών στρεσογόνων παραγόντων και ιδιαιτέρως λόγω της επιδείνωσης των προϋπαρχουσών αδυναμιών, συμπεριλαμβανομένων της υψηλής αστικοποίησης στις ακτές και της περιορισμένης προσαρμοστικότητας των παράκτιων περιοχών⁶⁴.

Ειδικά οι προκλήσεις που θα εμφανιστούν πιο έντονα στην λεκάνη της Μεσογείου είναι:

ΖΕΣΤΗ: Οι κλιματικές προβλέψεις δείχνουν ότι ο αριθμός των ημερών με μέγιστη θερμοκρασία πάνω από 37 βαθμούς θα αυξηθεί παντού στην περιοχή της Μεσογείου. Διπλασιασμός τους αναμένεται στη Βόρεια Αφρική, στη νότια Ισπανία και στην Τουρκία, από 30 ημέρες σε 60 ημέρες, έως το 2050.

ΞΗΡΑΣΙΑ: Στην Ιταλία, την Πορτογαλία, την Ισπανία και τμήματα της Ελλάδας και της Τουρκίας, οι βροχοπτώσεις κατά τη ζεστή, ξηρή περίοδο από τον Απρίλιο έως τον Σεπτέμβριο προβλέπεται να μειωθούν έως και 10% έως το 2030 και έως και 20% έως το 2050. Μέχρι το 2050, υπολογίζεται ότι συνθήκες ξηρασίας δυνητικά θα επικρατούν για τουλάχιστον έξι μήνες κάθε χρόνο στις προαναφερόμενες τις περιοχές.

ΥΔΑΤΙΚΟ ΣΤΡΕΣ: Σε πολλές λεκάνες απορροής θα μπορούσε να σημειωθεί μείωση περίπου 10% στα αποθέματα νερού μέχρι το 2030 και έως και 25% μέχρι το 2050. Το στρες στους υδατικούς πόρους είναι ήδη υψηλό στις περισσότερες χώρες της Μεσογείου και εξαιρετικά υψηλό στο Μαρόκο και την Λιβύη. Η μείωση των προσφερόμενων υδατικών πόρων προβλέπεται να αυξήσει το στρες του νερού σε όλες τις μεσογειακές χώρες μέχρι το 2050, με τις μεγαλύτερες αυξήσεις να σημειώνονται στην Ελλάδα, το Μαρόκο και την Ισπανία.

ΠΥΡΚΑΓΙΕΣ: Τα αυξημένα επίπεδα θερμότητας και ξηρασίας αναμένεται να προκαλέσουν καύση δασικών περιοχών (αναμένονται έως και διπλάσιες από τις σημερινές

63 Βλ. IPCC (2014). *Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*.

64 Βλ. Cramer, W. et al. (2018). *Climate change and interconnected risks to sustainable development in the Mediterranean. Nature Climate Change*, 8, 972–980.

περιοχές στην Ιβηρική Χερσόνησο) από έντονες πυρκαγιές.

ΑΣΘΕΝΕΙΕΣ: Οι υψηλές θερμοκρασίες του καλοκαιριού έχουν επίσης συνδεθεί με την αυξανόμενη συχνότητα του πυρετού του δυτικού Νείλου στην Ευρώπη. Το καλοκαίρι του 2019 καταγράφηκε το πρώτο κρούσμα μόλυνσης από τον ιό του δυτικού Νείλου μέχρι την Γερμανία. Οι ερευνητές έχουν ήδη προβλέψει ότι ειδικά ο ιός του Δυτικού Νείλου είναι πιθανό να εξαπλωθεί έως το 2025 και να εξαπλωθεί περαιτέρω έως το 2050.

65
Βλ. European Institute of the Mediterranean (2020). *IEMed Mediterranean Yearbook 2020*, 30-55. Ανακτήθηκε από: www.iemed.org/med-yearbook/iemed-mediterranean-yearbook-2020/

66
Βλ. Cramer, W. et al. (2018). Climate change and interconnected risks to sustainable development in the Mediterranean. *Nature Climate Change*, όν. π..

67
Βλ. IPCC (2022). *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability*, όν. π..

4.2 | ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΕΠΙΠΤΩΣΕΩΝ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ

A | Επιπτώσεις στο περιβάλλον και φυσικοί κίνδυνοι

Οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, θα επιδεινώσουν τις υπάρχουσες πιέσεις στο φυσικό περιβάλλον που σχετίζονται με τις ανθρωπογενείς δραστηριότητες και αφορούν κυρίως: (i) το νερό λόγω της μεταβολής του υδρολογικού κύκλου, (ii) το έδαφος μέσω της επιτάχυνσης των φαινομένων της ερημοποίησης, (iii) τη χερσαία και θαλάσσια βιοποικιλότητα (ζωική και φυτική), λόγω της μετατόπισης ορισμένων ειδών προς τα βόρεια και σε υψόμετρο, την εξαφάνιση των πιο ευαίσθητων στην κλιματική αλλαγή και την εμφάνιση νέων ειδών και τέλος (iv) τα δάση, μέσω της αύξησης τόσο των κινδύνων πυρκαγιάς όσο και των παρασίτων⁶⁵.

Οι κύριοι τομείς όπου η κλιματική αλλαγή θα έχει αντίκτυπο είναι οι υδάτινοι πόροι, η επισιτιστική ασφάλεια, τα οικοσυστήματα, οι παράκτιες ζώνες και η ανθρώπινη υγεία⁶⁶. Οι επιπτώσεις και οι αναμενόμενοι κίνδυνοι διαφέρουν για καθένα από αυτά και ο συνδυασμός τους μπορεί να επιδεινώσει το μέγεθος του αντίκτυπου ή να δημιουργήσει διαδοχικές, συχνότερες περιόδους στρες, τις οποίες οι λιγότερο ανθεκτικές χώρες θα δυσκολευτούν να αντιμετωπίσουν.

Οι υδάτινοι πόροι μεταξύ των μεσογειακών χωρών, είναι άνισα κατανομημένοι με κρίσιμους περιορισμούς στο νότιο και ανατολικό τμήμα της Δεκάνης. Οι μεσογειακές κοινωνίες θα αντιμετωπίσουν τη διπλή πρόκληση της κάλυψης υψηλότερων απαιτήσεων σε νερό, με λιγότερους διαθέσιμους υδάτινους πόρους γλυκού νερού. Λόγω της κλιματικής αλλαγής (ενισχυμένη εξατμισοδιαπνοή και μειωμένη βροχοπτώση), η διαθεσιμότητα γλυκού νερού είναι πιθανό να μειωθεί σημαντικά κατά 2-15% για κάθε 2°C υπερθέρμανσης⁶⁷, μεταξύ των μεγαλύτερων μειώσεων στον κόσμο, με σημαντικές αυξήσεις στο μήκος των ξηρασιών.

Η γενική αύξηση της λειψυδρίας ως συνέπεια της κλιματικής αλλαγής ενισχύεται από την αυξανόμενη ζήτηση για γεωργικά προϊόντα και τη διατήρηση της επισιτιστικής ασφάλειας. Οι απαιτήσεις άρδευσης στην περιοχή της Μεσογείου προβλέπεται να αυξηθούν μεταξύ 4 και 18% μέχρι το τέλος του αιώνα λόγω της κλιματικής αλλαγής.

Η περιοχή της Μεσογείου θα πλήττεται τακτικά από ξαφνικές πλημμύρες, οι οποίες είναι συνέπεια σύντομων και τοπικών έντονων βροχοπτώσεων σε μικρές λεκάνες απορροής, πολλές από αυτές κοντά στις ακτές σε πυκνοκατοικημένες περιοχές. Ο κίνδυνος πλημμυρών, που σχετίζεται με ακραία φαινόμενα βροχοπτώσεων, θα αυξηθεί λόγω της κλιματικής αλλαγής.

Παράλληλα τα δάση, οι υγρότοποι, τα παράκτια και θαλάσσια οικοσυστήματα στη λεκάνη της Μεσογείου θα επηρεαστούν από τις αλλαγές στη θερμοκρασία. Η αύξηση της ξηρασίας (κυρίως λόγω μειωμένων βροχοπτώσεων, αλλά και υψηλότερων θερμο-

κρασιών) είναι πιθανώς η κύρια απειλή για την βιοποικιλότητα και την επιβίωση των μεσογειακών χερσαίων οικοσυστημάτων. Αναμένονται επίσης αυξημένες πυρκαγιές (μεγαλύτερες περίοδοι πυρκαγιών και συχνότερες μεγάλες, σοβαρές πυρκαγιές, ως αποτέλεσμα των αυξανόμενων κυμάτων καύσωνα σε συνδυασμό με την ξηρασία και την αλλαγή χρήσης γης). Η πτώση της στάθμης των υδάτων και η μειωμένη ποιότητα του νερού επηρεάζουν επίσης την άγρια ζωή στους υγροτόπους της ενδοχώρας της Μεσογείου και στα οικοσυστήματα του γλυκού νερού.

Η διεύρυνση της Διώρυγας του Σουέζ και η μεταφορά ξένων ειδών μέσω έρματος από τα πλοία επιδεινώνουν την κατάσταση. Περισσότερα από 700 μη αυτόχθονα θαλάσσια φυτικά και ζωικά είδη έχουν καταγραφεί μέχρι στιγμής στη Μεσόγειο, πολλά από τα οποία ευνοούνται από τις θερμότερες συνθήκες. Πάνω από το 50% αυτών έχουν εισέλθει μέσω της Διώρυγας του Σουέζ. Η οξίνιση των ωκεανών, επίσης αναμένεται να έχει σημαντικό αντίκτυπο σε ένα ευρύ φάσμα θαλάσσιων οργανισμών.

Αυτές οι οικολογικές αλλαγές σε ξηρά και θάλασσα οδηγούν με τη σειρά τους στην απώλεια της βιοποικιλότητας των οικοσυστημάτων, αυξάνοντας με αυτό τον τρόπο τον κίνδυνο για μία σειρά από παρεχόμενες υπηρεσίες των μεσογειακών οικοσυστημάτων, συμπεριλαμβανομένων των ανανεώσιμων φυσικών πόρων (όπως τρόφιμα, φάρμακα, ξυλεία), περιβαλλοντικές υπηρεσίες (διατήρηση της βιοποικιλότητας, εδάφη και νερό, ρύθμιση της ποιότητας του αέρα και του κλίματος) και κοινωνικές υπηρεσίες (όπως ευκαιρίες για ψυχαγωγικές, εκπαιδευτικές χρήσεις, παραδοσιακές πολιτιστικές αξίες).

B | Παραγωγή τροφίμων και επισιτιστική ασφάλεια

Η παραγωγή τροφίμων από τη γεωργία και την αλιεία σε όλη την περιοχή της Μεσογείου αλλάζει λόγω κοινωνικών, οικονομικών και περιβαλλοντικών αλλαγών. Η αύξηση του ανθρώπινου πληθυσμού και της ευημερίας σε ορισμένες περιοχές της Μεσογείου, σε συνδυασμό με την αλλαγή των διατροφικών προτύπων, θα οδηγήσουν σε υψηλότερη ζήτηση για ορισμένα προϊόντα διατροφής. Αντίθετα οι αποδόσεις των καλλιεργειών, των ψαριών και των ζώων αναμένεται να μειωθούν σε πολλές περιοχές, λόγω κλιματικών παραγόντων. Εκτός από τις επιπτώσεις της ξηρασίας, ακραία φαινόμενα όπως καύσωνες, παγετός ή έντονες βροχοπτώσεις μπορεί να προκαλέσουν απροσδόκητες απώλειες καλλιεργειών και αυξημένη μεταβλητότητα στην απόδοσή τους.

Οι αποδόσεις πολλών εποχικών (χειμερινών και ανοιξιότικων) καλλιεργειών αναμένεται να μειωθούν λόγω της κλιματικής αλλαγής, ειδικά στο Νότο (π.χ. παραγωγή ψυχανθών, ηλίανθοι, ελαιοκομία, αμπέλια, οπωροφόρα δέντρα, λαχανικά). Παράσιτα και ασθένειες, καθώς και μυκοτοξίνες, θα μπορούσαν επίσης να αποτελούν σοβαρή απειλή υπό δυσμενείς κλιματικές συνθήκες. Παράλληλα, η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, σε συνδυασμό με την καθίζηση του εδάφους, μπορεί να μειώσει σημαντικά τη διαθέσιμη για γεωργία έκταση σε ορισμένες περιοχές.

Οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην κτηνοτροφία, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη ζήτηση για ζωικά προϊόντα, θα αυξήσουν την εξάρτηση των χωρών της Νότιας Μεσογείου από τις εισαγωγές τροφίμων τις επόμενες δεκαετίες (υπολογίζεται περίπου 50% για όλα τα προϊόντα διατροφής στο Μάγκρεμπ).

Η αλιεία και η υδατοκαλλιέργεια, ζωτικής σημασίας για την επισιτιστική ασφάλεια και την οικονομία της Μεσογείου, επηρεάζονται σήμερα περισσότερο από την υπεραλίευση και την άναρχη παράκτια ανάπτυξη. Η θέρμανση των ωκεανών και η

οξίνιση των υδάτων είναι πολύ πιθανό να επηρεάσουν σημαντικά την αλιεία κατά τις επόμενες δεκαετίες, με περισσότερο από το 20% των ψαριών και ασπόνδυλων να εξαφανιστούν τοπικά μέχρι το 2050. Μέχρι το 2070-2099, περισσότερα από τα μισά από τα 75 ενδημικά είδη της Μεσογείου αναμένεται να τελούν υπό εξαφάνιση⁶⁸.

Συνολικά, οι αναμενόμενες κλιματικές επιπτώσεις υπολογίζεται ότι θα επιφέρουν κοινωνικοοικονομικές αλλαγές που θα απειλήσουν την ασφάλεια των τροφίμων. Αυτές οι πιέσεις οι οποίες θα εμφανιστούν με ανομοιογένεια στην περιοχή της Μεσογείου θα επηρεάσουν και την σταθερότητα στην περιοχή καθώς αναμένεται να προκαλέσουν περαιτέρω περιφερειακές ανισορροπίες και διαμάχες.

Γ | Διαβίωση σε παράκτιες περιοχές

Στη Μεσόγειο, το ένα τρίτο του πληθυσμού (περίπου 150 εκατομμύρια άνθρωποι) ζει κοντά στη θάλασσα. Η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, η οποία μπορεί να υπερβαίνει κατά πολύ τις τελευταίες εκτιμήσεις της IPCC, θα έχει σημαντικό αντίκτυπο στις ακτές της Μεσογείου, ειδικά κατά μήκος των νότιων και ανατολικών ακτών, όπου η ικανότητα προσαρμογής περιορίζεται από ασθενέστερες οικονομικές συνθήκες. Οι πόλεις-λιμάνια με περισσότερους από ένα εκατομμύριο κατοίκους θεωρούνται ότι διατρέχουν αυξανόμενο κίνδυνο από πλημμύρες και από ισχυρές καταιγίδες, από την άνοδο της στάθμης της θάλασσας και την τοπική καθίζηση της γης.

Μέχρι το 2050, οι περιοχές εξαιρετικά υψηλού κινδύνου βρίσκονται κυρίως στην περιοχή της νότιας και ανατολικής Μεσογείου, συμπεριλαμβανομένου του Μαρόκου, της Αλγερίας, της Λιβύης, της Αιγύπτου, της Παλαιστίνης και της Συρίας, οι περισσότερες από τις οποίες επί του παρόντος υπόκεινται σε πολιτική αστάθεια και επομένως λιγότερο ικανές να αντιμετωπίσουν πρόσθετες περιβαλλοντικές πιέσεις.

Η ξηρασία και οι αλλαγές στις παρεχόμενες οικοσυστημικές υπηρεσίες θα επιδεινώσουν τις κοινωνικές συγκρούσεις και θα πυροδοτήσουν κύματα αναγκαστικής μετανάστευσης. Λόγω της πολιτιστικής, γεωπολιτικής και οικονομικής πολυπλοκότητας της, η λεκάνη της Μεσογείου υπήρξε ιστορικά περιοχή κοινωνικής και πολιτικής αστάθειας. Οι πρόσθετοι παράγοντες στρες που σχετίζονται με το κλίμα δημιουργούν αυξημένους κινδύνους για την ανθρώπινη ασφάλεια στην περιοχή, καθιστούν τις κοινότητες στη λεκάνη της Μεσογείου πιο ευάλωτες και ως εκ τούτου αυξάνουν την ανθρώπινη ανασφάλεια.

Δ | Επιπτώσεις στην υγεία

Η κλιματική αλλαγή είναι ένας από τους πολλούς παράγοντες που επηρεάζουν την υγεία, ενεργώντας άμεσα (μέσω της ζέστης, του κρύου, της ξηρασίας, των καταιγίδων και άλλων δυνάμεων) ή έμμεσα (μέσω αλλαγών στην παροχή και την ποιότητα των τροφίμων, την ατμοσφαιρική ρύπανση ή άλλες πτυχές του κοινωνικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος).

Οι επιπτώσεις ποικίλουν ως προς το μέγεθος ανάλογα με τις τοπικές συνθήκες και την ευπάθεια του ανθρώπινου πληθυσμού. Στη λεκάνη της Μεσογείου, περιοχές με ιδιαίτερα έντονες αλλαγές στη θερμοκρασία και αξιοσημείωτα κύματα καύσωνα εμφανίζονται κατά μήκος των ακτών και σε πυκνοκατοικημένα αστικά κέντρα. Ασθενείς και θάνατοι που σχετίζονται με τη ζέστη μπορεί να συμβούν όταν οι υψηλές θερμοκρασίες (ιδιαίτερα όταν συνδυάζονται με υψηλή σχετική υγρασία) υπερβαίνουν τη φυσική ικανότητα του σώματος να διαχέει τη θερμότητα.

⁶⁸ Βλ. IUCN (2021). *The IUCN Red List of Threatened Species*. Version 2021-3. Ανακτήθηκε από: www.iucnredlist.org

Παράλληλα απειλή για την ανθρώπινη υγεία στην περιοχή της Μεσογείου είναι η εμφάνιση μολυσματικών ασθενειών λόγω των υψηλών θερμοκρασιών και την μεταβολή της χερσαίας και θαλάσσιας βιοποικιλότητας με την εμφάνιση ξενιστών.

Αν και οι περισσότεροι πληθυσμοί της Μεσογείου είναι σχετικά εγκλιματισμένοι στις υψηλές θερμοκρασίες, η αύξηση της έντασης και της συχνότητας των κυμάτων καύσωνα ή η αλλαγή της εποχικότητας, ενέχουν σημαντικούς κινδύνους για την υγεία σημαντικών ομάδων του πληθυσμού, ειδικά των πιο ευάλωτων, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που ζουν σε συνθήκες φτώχειας, με υποτυπώδη στέγαση και περιορισμένη πρόσβαση σε κλιματιζόμενους χώρους. Ο βαθμός στον οποίο τα ποσοστά θνησιμότητας που σχετίζονται με τη ζέστη θα αυξηθούν τις επόμενες δεκαετίες θα εξαρτηθεί από την προσαρμοστική ικανότητα των μεσογειακών πληθυσμών μέσω της ανθρώπινης ικανότητας εγκλιματισμού, της προσαρμογής του αστικού περιβάλλοντος για τη μείωση των επιπτώσεων στον αστικό ιστό από την ζέστη, της εφαρμογής προγραμμαμάτων δημόσιας εκπαίδευσης και της ετοιμότητας του συστήματος υγείας.

E | Τουρισμός

Η ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου αποτελεί έναν από τους κορυφαίους τουριστικούς προορισμούς. Ο τουρισμός αντιπροσωπεύει κατά μέσο όρο περίπου το 15% του Α.Ε.Π. των μεσογειακών χωρών. Σε ορισμένες περιοχές της Μεσογείου, η τοπική οικονομία εξαρτάται πολύ από τον τουρισμό.

Οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής θα έχουν πολλαπλές συνέπειες στον τουρισμό. Οι υψηλές θερμοκρασίες δημιουργούν δυσμενείς συνθήκες για τους επισκέπτες. Η υψηλή θερμοκρασία απαιτεί επίσης υψηλότερη κατανάλωση ενέργειας για ψύξη και κλιματισμό. Οι ξηρασίες οδηγούν σε πτώση του υδροφόρου ορίζοντα, με αποτέλεσμα το υφάλμυρο νερό να εισέρχεται σε υπόγειες δεξαμενές. Η διάβρωση των ακτών είναι ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα, καθώς εξαλείφει ταυτόχρονα τη φυσική ομορφιά των ακτών και αποσταθεροποιεί τις υποδομές. Η αυξανόμενη συχνότητα των έντονων και ακραίων καιρικών φαινομένων επηρεάζει επίσης αρνητικά τον τουρισμό, καθώς δημιουργεί ένα αίσθημα ανασφάλειας. Όσο πιο συχνές είναι οι πυρκαγιές, οι καταιγίδες και οι πλημμύρες, τόσο μεγαλύτερη ανησυχία θα υπάρχει, τόσο για τους επισκέπτες όσο και για τους εργαζόμενους στην τουριστική βιομηχανία⁶⁹.

Το θετικό από την αύξηση της θερμοκρασίας στην περιοχή της Μεσογείου μπορεί να είναι η επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου στους ανοιξιάτικους και φθινοπωρινούς μήνες, ωστόσο αυτή η εξέλιξη μπορεί απλά να λειτουργήσει αντισταθμιστικά στις απώλειες από τις έντονες θερμοκρασίες που θα εμφανίζονται κατά την καλοκαιρινή περίοδο.

Παρά το πλήθος των ανησυχητικών τάσεων, μία θετική πτυχή είναι η επέκταση της τουριστικής περιόδου. Οι υψηλότερες θερμοκρασίες καθιστούν δυνατή την παραμονή στις παράκτιες περιοχές βαθύτερα το φθινόπωρο και νωρίτερα την άνοιξη. Ωστόσο, αυτό δεν μπορεί να υπολογιστεί ως καθαρό κέρδος. Πρώτον, εάν μέρος της καλοκαιρινής περιόδου γίνει αφόρητα ζεστό, αυτές οι απώλειες θα πρέπει να αντισταθμιστούν αλλά και καθώς τα κλίματα των βόρειων χωρών γίνονται πιο ζεστά, θα μπορούσαμε ενδεχομένως να δούμε μία μετανάστευση τουριστών μακριά από τη θερμότερη Μεσόγειο.

69 Elafros, Y. (2021). Climate change will impact tourism CLIMPACT network studies how the industry will be affected by extreme weather phenomena while also seeking solutions, *Kathimerini* (on line). Ανακτήθηκε από: www.ekathimerini.com/society/1166548/climate-change-will-impact-tourism/

4.3 | ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η Ελλάδα έχει συνολική έκταση 131.957 km² και καταλαμβάνει τη νοτιότερη προέκταση της Βαλκανικής Χερσονήσου. Η ηπειρωτική χώρα αντιπροσωπεύει το 80% της χερσαίας έκτασης, με το υπόλοιπο 20% να διαιρείται σε σχεδόν 3000 νησιά.

Το ελληνικό τοπίο, με την εκτεταμένη ακτογραμμή του, που ξεπερνά τα 15.000 km σε μήκος, είναι στενά συνδεδεμένο με τη θάλασσα, αφού μόνο μία μικρή περιοχή στα βορειοδυτικά απέχει περισσότερο από 80 km από τη θάλασσα. Περίπου το 25% του είναι πεδινό, ιδιαίτερα οι παράκτιες πεδιάδες κατά μήκος της ακτής της χώρας.

Η Ελλάδα είναι μία ορεινή χώρα, τα δύο τρίτα της οποίας καλύπτονται σε μεγάλο βαθμό από βουνά μεσαίου ύψους. Η δασική γη καλύπτει το 26,2% της συνολικής έκτασης της χώρας. Άλλο 40,3% της συνολικής έκτασης της χώρας καλύπτεται από λιβάδια, λιβάδια και βοσκοτόπια με βλάστηση.

Η γεωργική γη αντιπροσωπεύει το 25,1% της συνολικής έκτασης. Οι οικισμοί και οι συγκοινωνιακές υποδομές αποτελούν το 4,1% της συνολικής έκτασης. Τέλος, υγρότοποι, γη που καλύπτεται ή είναι κορεσμένη από νερό για όλο ή το μεγαλύτερο μέρος του έτους, και άλλες εκτάσεις, περιοχές που δεν εμπίπτουν σε καμία άλλη κατηγορία χρήσεων γης (π.χ. βραχώδεις περιοχές, γυμνό έδαφος, ορυχείο και λατομείο γης), αντιπροσωπεύουν το 2,3% και το 2,1% αντίστοιχα.

Ο συνολικός πληθυσμός της Ελλάδας είναι 10,7 εκατομμύρια (2020) κάτοικοι. Η πυκνότητα πληθυσμού στην Ελλάδα υπολογίζεται στους 84,03 κατοίκους/km². Ο τουριστικός τομέας αποτελεί μία από τις κύριες οικονομικές δραστηριότητες στην Ελλάδα, καθώς παράγει πλούτο, δημιουργεί θέσεις εργασίας και συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη. Ωστόσο, αυτός ο τομέας είναι ιδιαίτερα ευάλωτος στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Ο παραθαλάσσιος τουρισμός και ο τουρισμός με βάση τη φύση βασίζονται σε μεγάλη ποικιλία τοπίων, οικοσυστημάτων, παράκτιων περιοχών και εμβληματικών ειδών. Από τα 15.000 km ελληνικής ακτογραμμής, περίπου τα 1.000 km είναι περιοχές ιδιαίτερα ευάλωτες στην κλιματική αλλαγή. Αυτό συνδέεται με την άνοδο της μέσης στάθμης της θάλασσας στην Ελλάδα⁷⁰.

Ανά τομέα, οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην Ελλάδα συνοψίζονται:

ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

Ο τομέας του τουρισμού αναμένεται να επηρεαστεί σημαντικά από την κλιματική αλλαγή. Δεδομένου ότι θα υπάρξουν περισσότερα κύματα θερμότητας το καλοκαίρι, όλα τα κτίρια θα καταναλώνουν περισσότερη ενέργεια για ψύξη και πολλές περιοχές (κυρίως νησιά) θα αντιμετωπίσουν προβλήματα παροχής νερού. Σε πολλές περιοχές της χώρας η αύξηση της θερμοκρασίας πιθανότατα να οδηγήσει σε επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου. Παράλληλα, η μείωση του αριθμού των κρύων ημερών του χειμώνα θα μειώσει το κόστος θέρμανσης στις τουριστικές εγκαταστάσεις σε χειμερινούς προορισμούς. Τα χιονοδρομικά κέντρα, και κυρίως εκείνα που βρίσκονται σε χαμηλά υψόμετρα και ειδικά στο νότο, θα αντιμετωπίσουν μεγαλύτερη πίεση. Σύμφωνα με το ευρωπαϊκό ερευνητικό έργο PESETA, εκτιμάται ότι, σε περίπτωση μέσης αύξησης θερμοκρασίας 2,5 βαθμών Κελσίου, θα υπάρξει μείωση κατά 1% των διανυκτερεύσεων στη χώρα, και απώλεια εσόδων 825 εκατομμυρίων ευρώ για την τουριστική βιομηχανία ετησίως⁷¹. Τέλος, θα υπάρξουν πολύ σημαντικά προβλήματα σε αρχαιολογικούς χώρους που εκτίθενται στα στοιχεία, ειδικά εκείνοι που βρίσκονται σε δασικές περιοχές ή σε απότομες πλαγιές και είναι ευάλωτοι στη διάβρωση και στις πυρκαγιές⁷².

70

Τα στοιχεία αντλήθηκαν από τον ιστότοπο της Παγκόσμιας Τράπεζας, data.worldbank.org/country/greece

71

Βλ. Τράπεζα της Ελλάδας, Επιτροπή των Επιπτώσεων για την Κλιματική Αλλαγή (2014). *Ελληνικός Τουρισμός και Κλιματική Αλλαγή: Πολιτικές Προσαρμογής και Νέα στρατηγική Ανάπτυξης*. Ανακτήθηκε από: www.bankofgreece.gr/RelatedDocuments/EMEKA_tourismos_2014_.pdf

72

Βλ. Ritchie, H. & Roser, M., (2020). CO₂ and Greenhouse Gas Emissions. *Our World in Data*.

ΓΕΩΡΓΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

Το κλίμα της Ελλάδας θα γίνει ξηρότερο λόγω της μείωσης των βροχοπτώσεων κατά 20-30% το καλοκαίρι και κατά 10% το χειμώνα. Οι περίοδοι χωρίς βροχόπτωση θα είναι περισσότερες, το έλλειμμα υγρασίας θα αυξηθεί έως και 12% και θα εμφανιστεί αυξημένη τάση μετατροπής του εδάφους σε ξηρά στο 60% της αρόσιμης γης. Οι οινοπαραγωγικές περιοχές που θα αντιμετωπίσουν προβλήματα κατά την 20ετή περίοδο 2046-2065 θα βρίσκονται κυρίως στην κεντρική και νότια Ελλάδα (επειδή θα έχουν τη μεγαλύτερη μείωση των βροχοπτώσεων και σημαντική αύξηση του ελλείμματος υγρασίας). Αντίθετα, η αμπελουργία θα ευνοηθεί προσωρινά στις ορεινές περιοχές της χώρας, στα δυτικά και στα βόρεια της Θεσσαλίας. Συγκεκριμένες ποικιλίες που μέχρι τώρα μεγάλωναν πιο νότια θα μπορούν τώρα να αναπτυχθούν εκεί. Ωστόσο, μακροπρόθεσμα η αύξηση του αριθμού των καυτών ημερών, μαζί με τη μείωση των βροχοπτώσεων, θα ακυρώσει τυχόν ευνοϊκές συνθήκες, καθώς οι αμπελώνες θα χρειαστούν αυξημένη άρδευση. Τέλος, η αύξηση της θερμοκρασίας μπορεί να επηρεάσει την ποιότητα του κρασιού που παράγεται σε ολόκληρη τη χώρα, διότι η συγκομιδή θα γίνεται νωρίτερα⁷³.

73

Βλ. Dianeosis (2017). *The Impact of Climate Change on the Greek Economy*. Ανακτήθηκε από: www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2017/06/climate_change10.pdf

74

Βλ. Dianeosis (2017). *The Impact of Climate Change on the Greek Economy*, όπ. π..

75

Βλ. Τράπεζα της Ελλάδας, Επιτροπή Μελετών για τις Επιπτώσεις της Κλιματικής Αλλαγής (2021). *Κλιματική αλλαγή και βιωσιμότητα*. Ανακτήθηκε από: www.bankofgreece.gr/RelatedDocuments/BoG_Climate_and_Sustainability_2021_December.pdf

76

Βλ. Voskaki, A., Tsermenidis, K. (2016). *Public Perception of Climate Risk: The Case of Greece*. Preprints.

ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ

Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Διακυβερνητικής Επιτροπής για την κλιματική αλλαγή (2007), μέχρι τα τέλη του αιώνα τα επίπεδα της θάλασσας αναμένεται να αυξηθούν κατά 20 έως 59 εκατοστά. Συνολικά, υπάρχει ο κίνδυνος η άνοδος της στάθμης της θάλασσας να οδηγήσει στην απώλεια 3,5% της επιφάνειας γης της χώρας. Εκτιμάται ότι αυτό μπορεί να έχει κόστος ισοδύναμο με το 2% του Α.Ε.Π.⁷⁴.

ΥΓΕΙΑ

Εκτός από τις οικονομικές και τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις, η κλιματική αλλαγή θα έχει επίσης αναπόφευκτες συνέπειες στη δημόσια υγεία, και ιδιαίτερα στις ευπαθείς ομάδες. Όσοι και όσες μένουν σε αστικές περιοχές θα αντιμετωπίσουν ένα θερμικό κύμα, λόγω της αύξησης της θερμοκρασίας, κάτι το οποίο θα οδηγήσει σε αυξημένη κατανάλωση ενέργειας για ψύξη. Μελέτες έχουν δείξει ότι για κάθε 1 βαθμό Κελσίου αύξησης θερμοκρασίας πάνω από 34 βαθμούς, η ημερήσια θνησιμότητα αυξάνεται κατά περίπου 3%. Μετά το 2046, η Ελλάδα θα έχει 15-20 περισσότερες θερμότερες μέρες. Με ημερήσιες θερμοκρασίες υψηλότερες από 42 βαθμούς, η ημερήσια θνησιμότητα λόγω αναπνευστικών και καρδιακών παθήσεων αναμένεται να αυξηθεί κατά 10% και 18% αντίστοιχα⁷⁵.

4.3.1 | Κοινή Γνώμη για την Κλιματική Αλλαγή στην Ελλάδα

Σύμφωνα με έρευνα του 2016⁷⁶ που αφορά στον τρόπο που αντιλαμβάνονται οι Έλληνες πολίτες την κλιματική αλλαγή, οι γυναίκες είναι πιο ευαισθητοποιημένες σε σχέση με τους άνδρες και πιο διατεθειμένες να συμβάλλουν στην αντιμετώπιση των επιπτώσεων της περισσότερο.

Συγκεκριμένα, στο ερώτημα εάν οι άνθρωποι έχουν λάβει κάποιο είδος δράσης για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής κατά τη διάρκεια, των τελευταίων 5 χρόνων, το 77% των ερωτηθέντων απάντησε θετικά. Οι ενέργειες που αναλήφθηκαν περιλαμβάνουν τα απόβλητα, ανακύκλωση, αύξηση της ενεργειακής απόδοσης των κατοικιών, εξοικονόμηση ενέργειας και νερού, χρήση συσκευών υψηλής ενεργειακής απόδοσης και τη χρήση βιώσιμων μορφών μεταφοράς.

Η ομαδοποίηση ατόμων που ακολούθησε έγινε με βάση τις απαντήσεις τους σε ερωτήσεις σχετικά με τη σημασία της κλιματικής αλλαγής και τις ενέργειες που αναλήφθηκαν ή σχεδιάστηκαν με στόχο τον μετριασμό των επιπτώσεών της και έδωσαν δύο διακριτικά προφίλ, το Α και Β.

Με βάση τα αποτελέσματα της ανάλυσης, τα άτομα που ανήκουν στο προφίλ Α φαίνεται ότι παρουσιάζουν μία πιο φιλική προς το περιβάλλον στάση, είναι πιο πρόθυμοι να προσαρμοστούν στις νέες κλιματικές συνθήκες και είναι πιο πρόθυμα να πληρώσουν για να μετριάσουν τις επιπτώσεις. Επιπλέον, θεωρούν απαραίτητη την αλλαγή κουλτούρας για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή. Το φύλο, η ηλικία, η εκπαίδευση και η τοποθεσία φαίνεται να είναι στατιστικά σημαντικοί παράγοντες που σχετίζονται με την πιθανότητα να ανήκουν τα άτομα στο προφίλ Α ή Β.

Οι γυναίκες είναι πιο πιθανό να ανήκουν στο προφίλ Α σε σύγκριση με τους άνδρες. αυτό θα μπορούσε να σημαίνει ότι είτε οι γυναίκες είναι πιο ευαίσθητες σε περιβαλλοντικά ζητήματα ή ότι οι άνδρες αντιλαμβάνονται τους κινδύνους ως πολύ μικρότερους και τους αποδέχονται λιγότερο σε σχέση με τις γυναίκες. Όσον αφορά την ηλικία και την εκπαίδευση, φαίνεται ότι τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας ή τα λιγότερο μορφωμένα είναι πιο πιθανό να ανήκουν στο προφίλ Β. Η απόσταση από την Αθήνα φαίνεται να είναι μία άλλη σημαντική παράμετρος που σχετίζεται με την πιθανότητα ανήκει κάποιο άτομο στο προφίλ Β.

4.4 | ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Παρατηρούμε ότι οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής τόσο στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου θάλασσας, όσο και στην Ελλάδα, θα πλήξουν τόσο τον τριτογενή τομέα όσο και τον πρωτογενή. Ξεκινώντας από τον τουρισμό και καταλήγοντας στην αγροτική παραγωγή και την αλιεία, βλέπουμε ότι οι συνέπειες για την οικονομία της περιοχής θα είναι πολύ μεγάλες. Ιδιαίτερα προβλήματα θα αντιμετωπίσουν οι κάτοικοι των παράκτιων περιοχών, οι οποίες είναι ήδη επιβαρυνμένες από την υψηλή συγκέντρωση πληθυσμού και παραγωγικών δραστηριοτήτων. Σημαντικά ζητήματα θα προκύψουν και στον τομέα της δημόσιας υγείας, λόγω της αύξησης των ημερών όπου θα παρατηρούνται υψηλές θερμοκρασίες. Επίσης κίνδυνοι θα προκύψουν και από την ένταση και σφοδρότητα των καιρικών φαινομένων και των ανθρωπογενών καταστροφών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Η θέση της γυναίκας στους τομείς με τις μεγαλύτερες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην Μεσόγειο και την Ελλάδα

Η κατάσταση των γυναικών στην λεκάνη της Μεσογείου, παρουσιάζει διαφορετικά κοινωνικά, οικονομικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά, στον βορρά και στο νότο, τα οποία επηρεάζονται και από την πολιτική κατάσταση που επικρατεί σε κάθε χώρα.

5.1 | ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΣΕ ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΣΤΗΝ ΜΕΣΟΓΕΙΟ

Ωστόσο, σε όλα τα κράτη της Μεσογείου οι ανισότητες εις βάρος των γυναικών υπάρχουν και είναι περισσότερο ορατές στις αγροτικές περιοχές και στις περιοχές της υπαίθρου. Οι γυναίκες της υπαίθρου κάνουν συχνά τις χαμηλότερης ποιότητας δουλειές και λαμβάνουν λιγότερο ή και καθόλου εισόδημα, καθώς οι ρόλοι τους θεωρούνται συχνά ως μέρος των δουλειών του σπιτιού και των ρόλων τους ως μητέρων και συζύγων. Επιπλέον, σε ορισμένες χώρες της νότιας Μεσογείου, οι γυναίκες έρχονται αντιμέτωπες με νομικές διακρίσεις, ειδικά σε θέματα κληρονομιάς και πρόσβασης σε ιδιοκτησία⁷⁷.

Στην περιοχή της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής (ΜΕΝΑ)⁷⁸, για παράδειγμα στο Μαρόκο και τον Λίβανο, σχεδόν το 80% της αγροτικής παραγωγής προέρχεται από γεωργικές καλλιέργειες μικρής κλίμακας. Ο ρόλος της γυναίκας, ειδικά στην γεωργία μικρής κλίμακας, είναι συχνά υποτιμημένος έως και αόρατος, με αποτέλεσμα συχνά οι γυναίκες αυτές να μην αμείβονται καν για τον χρόνο εργασίας τους. Σε συνδυασμό με το βάρος της οικιακής εργασίας, η απασχόληση στη γεωργία μικρής κλίμακας μειώνει δραματικά τον χρόνο που οι γυναίκες έχουν στη διάθεσή τους για να επενδύσουν στην εκπαίδευσή τους αλλά και σε άλλες οικονομικές δραστηριότητες⁷⁹. Το παράδοξο που συναντάμε σε χώρες όπως το Μαρόκο και ο Λίβανος είναι ότι κωλύματα σε σχέση με τους νόμους περί κληρονομιάς, σε συνδυασμό με εθιμικούς κανόνες, μειώνουν το δικαίωμα πρόσβασης των γυναικών στην κατοχή της γης. Στο Μαρόκο, οι κόρες δικαιούνται ως κληρονομιά τα μισά από αυτά που δικαιούνται οι αδελφοί τους και συχνά αρνούνται το μερίδιό τους, προκειμένου να αποκτήσουν την εύνοια των αδελφών, των γιών ή/και των συζύγων τους. Στον Λίβανο το αστικό κληρονομικό δίκαιο προβλέπει για μη μουσουλμάνους άνδρες και γυναίκες ίδια κληρονομικά δικαιώματα, ωστόσο ο ισλαμικός νόμος δίνει το μεγαλύτερο μερίδιο κληρονομιάς στους μουσουλμάνους άνδρες⁸⁰.

Σύμφωνα με την Γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής με θέμα: «Η Γεωργία στην EUROMED»⁸¹, στον Λίβανο, μόνο το 3,4% των γυναικών εργάζεται στη γεωργία. Στην Αλγερία η κατάσταση είναι παρόμοια, με πολύ χαμηλή συμμετοχή των γυναικών στις οικονομικές δραστηριότητες. Αντίθετα, στην Αίγυπτο οι γυναίκες εκπροσωπούν το 50% του εργατικού δυναμικού στη γεωργία, παρά το γεγονός ότι δεν δικαιούνται να διαχειρίζονται την αγροτική περιουσία που έχουν κληρονομήσει. Ξεχωρίζει το Μαρόκο, με υψηλή ενσωμάτωση της γυναίκας

77
Βλ. Seghirate, Y. (2017). *Mediterranean Women in Rural and Agricultural Communities: Double Jeopardy, Multiple Opportunities*. IEMed *Mediterranean Yearbook 2017*. Ανακτήθηκε από: www.iemed.org/publication/mediterranean-women-in-rural-and-agricultural-communities-double-jeopardy-multiple-opportunities/

78
Οι χώρες MENA αποτελούνται από την Αλγερία, το Μπαρρέιν, την Αίγυπτο, το Ιράν, το Ιράκ, το Ισραήλ, την Ιορδανία, το Κουβέιτ, τον Λίβανο, τη Λιβύη, το Μαρόκο, το Ομάν, το Κατάρ, τη Σαουδική Αραβία, τη Συρία, την Τυνησία, τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα και την Υεμένη.

79
Βλ. Avis, W. R. (2017). *Gender equality and women's empowerment in Lebanon. Knowledge, evidence and learning for development*. Helpdesk report. Ανακτήθηκε από: reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/175-Gender-Equality-and-Womens-Empowerment-in-Lebanon.pdf

80
Βλ. FAO (n.d.). *Gender and Land Rights Database, Distribution of Agricultural Holders by sex*. Ανακτήθηκε από: www.fao.org/gender-landrights-database/data-map/statistics/en/

81
Βλ. Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή (2012). *Γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής με θέμα «Ανάπτυξη μιας μακροπεριφερειακής στρατηγικής στη Μεσόγειο»*, 485η Σύνοδος Ολομέλειας, (2013/C 44/01).

στις γεωργικές ασχολίες, σε ποσοστό 60%, ενώ στην Τουρκία το ποσοστό ανέρχεται στο 70%. Στις χώρες αυτές, οι γυναίκες απασχολούνται κυρίως σε δραστηριότητες μη μηχανοποιημένες και με υψηλή συγκέντρωση εργατικού δυναμικού. Οι γυναίκες είναι υπεύθυνες για την συγκομιδή και την αποθήκευση των τροφίμων, ενώ συμμετέχουν σημαντικά στη σπορά, στην άρδευση, στην καταπολέμηση των παρασίτων και στη λίπανση.

Σε αντίθεση με τις χώρες ΜΕΝΑ, μεσογειακές χώρες όπως η Ισπανία, η Πορτογαλία, η Γαλλία, η Μάλτα και η Ελλάδα, που είναι μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, χρειάζεται να συμμορφωθούν με τη νομοθεσία της Ε.Ε. και τις ευρωπαϊκές οδηγίες για την ισότητα των γυναικών.

Τον Φεβρουάριο του 2017, η Επιτροπή Γεωργίας και η Επιτροπή Γυναικών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ενέκριναν έκθεση στην οποία ζητούσαν ενισχυμένο ρόλο των γυναικών στη γεωργία της Ε.Ε.. Οι νομοθέτες της Ε.Ε. πιστεύουν ότι οι γυναίκες διαδραματίζουν βασικό ρόλο στην αναζωογόνηση των αγροτικών περιοχών καθώς και στην αποφυγή περαιτέρω αστικοποίησης.

Τα στοιχεία από την τελευταία έκθεση για τις γεωργικές στατιστικές, που δημοσιεύθηκε το 2018, δείχνουν ότι οι Ευρωπαϊκές διαχειρίζονται το 28,4% των γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Η γεωργία αποτελεί έναν σημαντικό τομέα για τη γυναικεία απασχόληση, καθώς αποτελεί τον έβδομο μεγαλύτερο κλάδο απασχόλησης γυναικών στην Ευρωπαϊκή Ένωση⁸².

Πολλές γυναίκες συνεισφέρουν ως σύζυγοι ή εταίροι ιδιοκτητών εκμεταλλεύσεων, ενώ οι έκτακτες, ευκαιριακές και εποχικές εργασίες, επί παραδείγματι την εποχή της συγκομιδής, φαίνεται πως είναι σημαντικό χαρακτηριστικό της απασχόλησής τους σ' αυτόν τον κλάδο⁸³.

Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί και στα πλαίσια της Ε.Ε. το ανεκτίμητο έργο που επιτελούν οι σύζυγοι σε αγροκτήματα είναι συχνά αόρατο και δεν περιλαμβάνεται στις επίσημες στατιστικές, εμποδίζοντας τις γυναίκες να έχουν πρόσβαση στις υπηρεσίες κοινωνικής ασφάλισης και να επωφελούνται από προγράμματα γεωργικών ενισχύσεων και αναπτυξιακά προγράμματα.

5.1.1 | Ο Ρόλος των Γυναικών στη Γεωργία στην Ελλάδα

Η διερεύνηση της θέσης των γυναικών και στις ελληνικές αγροτικές εκμεταλλεύσεις είναι πιο περίπλοκη από ό,τι φαίνεται αρχικά. Την πρώτη δυσκολία αποτελεί η έλλειψη δεδομένων. Τα στοιχεία που υπάρχουν είναι εξαιρετικά περιορισμένα και φτωχά όσον αφορά την έμφυλη διάστασή τους.

Είναι αισθητό το έλλειμμα σχετικών συγκριτικών μελετών που θα επιτρέψουν να διακρίνουμε λ.χ. τις διαφορές μεταξύ γυναικών που ανήκουν σε διαφορετικούς τύπους αγροτικών εκμεταλλεύσεων, σε διαφορετικό μέγεθος εκμεταλλεύσεων και, ιδιαίτερα, σε διαφορετικά γεωγραφικά διαμερίσματα, ώστε να πάψει να πρυτανεύει η -φαντασική εν πολλοίς- εικόνα των Ελληνίδων αγροτισσών, ως μιας ομοιογενούς ομάδας με ταύτιση προβλημάτων, απόψεων και συμπεριφορών. Εξίσου αισθητό είναι και το έλλειμμα στοιχείων σε θέματα που άπτονται διαπροσωπικών σχέσεων, έμφυλης βίας, συμφιλίωσης επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής ή/και του τρόπου που βιώνουν οι γυναίκες την απουσία του κράτους πρόνοιας και των δομών της. Ο/η κάτοχος είναι το φυσικό πρόσωπο, ομάδα φυσικών προσώπων ή νομικό πρόσωπο, για λογαριασμό του οποίου και στο όνομα του οποίου λειτουργεί η εκμετάλλευση και το

82 Βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή (n.d.). *Οι γυναίκες στην αγορά εργασίας*. Ενημερωτικό Δελτίο. Ανακτήθηκε από: ec.europa.eu/info/sites/default/files/file_import/european-semester-thematic-factsheet_labour-force-participation-women_el.pdf

83 Ευρωπαϊκή Επιτροπή (n.d.). *Οι γυναίκες στην αγορά εργασίας*. Ενημερωτικό Δελτίο, όπ. π..

οποίο είναι νομικά και οικονομικά υπεύθυνο για αυτή και αναλαμβάνει το όποιο οικονομικό της ρίσκο. Η/ο κάτοχος μπορεί να κατέχει άμεσα την εκμετάλλευση ή να τη μισθώνει ή να έχει την επικαρπία της ή να την διαχειρίζεται.

Σύμφωνα με την Γενική Γραμματεία Δημογραφικής & Οικογενειακής Πολιτικής & Ισότητας των Φύλων⁸⁴, στην Ελλάδα οι αγρότισσες διεκπεραιώνουν ποικιλία ρόλων και καθηκόντων στο πλαίσιο των νέων κοινωνικοοικονομικών και έμφυλων συνθηκών και διαμορφώνουν τις ανάγκες και τις επιδιώξεις τους διαφορετικά, αλλά πάντως με βάση και τις οικογενειακές απαιτήσεις και τις απαιτήσεις του νοικοκυριού.

Πολλές μελέτες δείχνουν ότι οι δραστηριότητες στις αγροτικές εκμεταλλεύσεις είναι αρκετά καταμερισμένες ανάλογα με το φύλο⁸⁵. Η συντήρηση των μηχανημάτων και οι δημόσιες αγροτικές δραστηριότητες (λ.χ. διαπραγμάτευση διάθεσης προϊόντος) αποτελούν κατά κανόνα δραστηριότητες των ανδρών, ενώ το άρμεγμα και η εντατική εποχιακή εργασία, όπως η συλλογή και η συγκομιδή φρούτων, είναι συνήθως δραστηριότητες των γυναικών. Οι γυναίκες διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στις αποφάσεις των αγροτικών εκμεταλλεύσεων, ωστόσο αυτό συμβαίνει σε επίπεδο περισσότερο επηρεασμού, παρά λήψης αποφάσεων. Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα της αναφοράς στο πρόσωπο που εκπροσωπεί μια εκμετάλλευση (ο «κάτοχος της εκμετάλλευσης», έστω κι αν είναι γυναίκα), η οποία συνδέεται συνήθως με ένα μόνον άτομο. Έτσι, εάν ένα ζευγάρι έχει την κοινή ευθύνη της εκμετάλλευσης, το γεγονός δεν αποτυπώνεται. Όροι, όπως «υποκείμενο» ή «κοινή/ός κάτοχος», θα επέτρεπαν καλύτερη εκτίμηση της κατά φύλο κατανομής της εργασίας και του τρόπου της διαμορφούμενης λήψης αποφάσεων μεταξύ των μελών του αγροτικού νοικοκυριού⁸⁶. Έτσι θα αποφεύγονταν -ως ένα βαθμό- η γενικευμένη σε ολόκληρη την Ευρώπη ταξινόμηση των γυναικών ως «συζύγων των κατόχων».

Από την άλλη, οι γυναίκες υποβαθμίζουν συχνά οι ίδιες τη συμμετοχή τους στις διαδικασίες λήψης των αποφάσεων για να προστατεύσουν τη στερεοτυπική εικόνα του άντρα-αγρότη⁸⁷. Αξίζει να σημειωθεί, επίσης, πως οι στατιστικές δεν καταγράφουν πάντα το εύρος της αγροτικής εργασίας των γυναικών, ιδιαίτερα, όταν ορισμένα τμήματά της συνδυάζονται με την οικογενειακή εργασία (για παράδειγμα, προετοιμασία γευμάτων για εποχιακές/ούς εργάτριες/ες). Αυτή η εμπλοκή αγροτικής δραστηριότητας και νοικοκυριού, έτσι όπως αυτό διαμορφώνεται και συνδέεται με την οικογενειακή εκμετάλλευση, είναι που έχει ως αποτέλεσμα τα δύο είδη εργασίας να μη γίνονται πάντοτε διακριτά.

5.1.2 | Οι γυναίκες της υπαίθρου

Για τις γυναίκες της υπαίθρου οι νέες εργασιακές προκλήσεις αναδεικνύονται κυρίως σε παραγωγικές δραστηριότητες επιχειρηματικής μορφής, στον αγροτουρισμό, την αξιοποίηση αγροτικών προϊόντων και ειδών πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και στη βιολογική γεωργία. Μια σημαντική ερευνητική πρόκληση αποτελεί βέβαια το ερώτημα κατά πόσο η γυναικεία πολυδραστηριότητα συμβάλλει στον προσδιορισμό μιας νέας ταυτότητας των γυναικών, η οποία γίνεται αισθητή και έχει διαρκή παρουσία στον αγροτικό χώρο. Πολλές έρευνες στον αγροτικό χώρο διαπιστώνουν ότι το ιδιότυπο της οικογενειακής εκμετάλλευσης ως 'επιχείρησης' στην αγροτική παραγωγή και οι σχέσεις εξουσίας μεταξύ των φύλων, που αναπτύσσονται στο αγροτικό νοικοκυριό, καλλιέργησαν, κατά τη διαδικασία εκσυγχρονισμού της παραγωγής, συνθήκες καταμερισμού της εργασίας οι οποίες έβγαλαν τη γυναίκα από το 'αόρατο' πεδίο της εργατικής

84 Βλ. Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων (2018). *Η Ελληνίδα αγρότισσα: Αποτύπωση της Συμμετοχής, Προβλήματα, Προκλήσεις και Προτάσεις Πολιτικής για την ενθάρρυνση της συμμετοχής των γυναικών στον αγροτικό τομέα και την ελληνική υπαίθρο*. Ανακτήθηκε από: [isotita.gr/wp-content/uploads/2018/02/%CE%97-%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%AF%CE%B4%CE%B1-%CE%B1%CE%B3%CF%81%CF%8C%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%83%CE%B1.pdf](https://www.isotita.gr/wp-content/uploads/2018/02/%CE%97-%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%AF%CE%B4%CE%B1-%CE%B1%CE%B3%CF%81%CF%8C%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%83%CE%B1.pdf)

85 Βλ. EIGE (2010). *Women working on the farm: how to promote their contribution to the development of agriculture and rural areas in Europe*. Ανακτήθηκε από: [eige.europa.eu/docs/2026_IPOL-AGRI_NT\(2010\)438609_EN.pdf](https://eige.europa.eu/docs/2026_IPOL-AGRI_NT(2010)438609_EN.pdf)

86 Βλ. Γκασούκα, Μ. et al. (2014). *Οδηγός χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα*. Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων. Ανακτήθηκε από: www.isotita.gr/var/uploads/MELETES/Odigos%20Xripsis%20Mi%20Seksistikis%20Glossas.pdf

87 Βλ. Gidaraku, I., Kazakopoulos, L. & Koutsouris, A. (2006). Tracking empowerment and participation of young women farmers in Greece, στο Asztalos, M. I. & Bock, B. B. (eds.). *Gender Regimes, Citizen Participation and Rural Restructuring (Research in Rural Sociology and Development, Vol. 13)*. Bingley: Emerald Group Publishing Limited, 143-165.

δύναμης. Τις δύο τελευταίες δεκαετίες η έρευνα σχετικά με τα ζητήματα των γυναικών του αγροτικού χώρου αποκάλυψε τη συμβολή της γυναίκας στην επιβίωση του αγροτικού νοικοκυριού. Την έκανε πιο 'ορατή' ως εργατική δύναμη και έθεσε ταυτόχρονα την πρόκληση για τον επαναπροσδιορισμό των συμβατικών ορισμών της 'απασχόλησης' και του 'εργαζόμενου ατόμου' που χρησιμοποιεί η στατιστική. Πρόκειται για ορισμούς από τους οποίους διαφεύγει η αποτίμηση ενός σημαντικού μέρους της γυναικείας απασχόλησης, επειδή αυτή δεν συνδέεται με την παραγωγή προϊόντων για την αγορά. Αποκάλυψε επίσης την κρίση της επαγγελματικής ταυτότητας που αντιμετωπίζει η εργαζόμενη γυναίκα στον αγροτικό τομέα, καθώς βρίσκεται στη σκιά του άνδρα αρχηγού της εκμετάλλευσης και σ' έναν κόσμο όπου πλέον το 'επάγγελμα' τείνει να προσδιορίζει την 'κοινωνική ταυτότητα' του ατόμου⁸⁸.

Στον αγροτικό χώρο, η ανάπτυξη επιχειρηματικών πρωτοβουλιών (με τη μορφή συνεταιρισμών) από γυναίκες αποτελεί ένα σχετικά καινούριο φαινόμενο. Οι τομείς στους οποίους αναπτύσσουν επιχειρηματική δράση οι γυναίκες αφορούν στον αγροτοτουρισμό, στη βιοτεχνική οικοτεχνική παραγωγή και εμπορία ειδών που προέρχονται από τη μεταποίηση προϊόντων της γεωργικής εκμετάλλευσης, στην κατασκευή και εμπορία προϊόντων της πολιτιστικής κληρονομιάς (είδη λαϊκής τέχνης) καθώς και στην παραγωγή και εμπορία προϊόντων εναλλακτικών μορφών γεωργίας⁸⁹.

Οι αγροτουριστικοί συνεταιρισμοί ιδρύθηκαν με πρωτοβουλία της Γενικής Γραμματείας Ισότητας, στόχος της οποίας ήταν κυρίως η απόκτηση εκ μέρους των συνεταιρισμένων γυναικών οικονομικής και κοινωνικής αυτοδυναμίας και λιγότερο η συμβολή τους στην στήριξη του οικογενειακού εισοδήματος. Ωστόσο, στη μεγάλη τους πλειοψηφία, οι γυναίκες θεωρούν την εξασφάλιση συμπληρωματικού εισοδήματος για το νοικοκυριό ως τον κυριότερο λόγο ενασχόλησής τους με τον αγροτουριστικό συνεταιρισμό. Οι κοινωνικοί λόγοι (προσωπική αναγνώριση και κοινωνική καταξίωση), που ήταν και οι πρωταρχικοί στόχοι ίδρυσης των συνεταιρισμών, παίζουν γι' αυτές δευτερεύοντα ρόλο⁹⁰.

Σε αυτό το σημείο έχει σημασία να τονιστεί ο αμφίσημος χαρακτήρας που έχει η γυναικεία ταυτότητα σε σχέση με τον αγροτικό χώρο και τις γεωργικές δραστηριότητες. Από τη μια πλευρά οι γυναίκες θεωρούνται φορείς της «αυθεντικότητας» και συνεπώς βρίσκονται πιο κοντά στη 'φύση' και τις τοπικές παραδόσεις, ωθούμενες έτσι σε επιχειρηματικές δράσεις όπως τους αγροτουριστικούς συνεταιρισμούς που εμπορεύονται «αγνά» και «φυσικά» προϊόντα. ταυτόχρονα όμως είναι και φορείς της νεωτερικότητας, αφού δρουν αυτόνομα και ορθολογικά μέσα στην αγροτική αγορά εργασίας, ακόμη και όταν ασχολούνται με εξωγεωργικές δραστηριότητες.

5.2 | ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ Ο ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΜΕΣΟΓΕΙΟ

Στην βιομηχανία του τουρισμού, οι γυναίκες που απασχολούνται είναι πολλές. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με στοιχεία του Παγκοσμίου Συμβουλίου Τουρισμού και Ταξιδιών (WTTC)⁹¹, φθάνουν τις 900.000. Στον τομέα της φιλοξενίας, και πιο συγκεκριμένα στις ξενοδοχειακές μονάδες, οι γυναίκες κυριαρχούν κατέχοντας το μεγαλύτερο ποσοστό του εργατικού δυναμικού. Αυτό όμως συμβαίνει μόνο ως προς το πλήθος των απασχολούμενων, καθώς τις ανώτερα διοικητικά θέσεις στον τομέα τις κατέχουν οι άνδρες.

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού των Ηνωμένων Εθνών (UNWTO), οι γυναίκες εργαζόμενες υπερτερούν με 54% στον κλάδο του τουρισμού, ενώ σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης καταλαμβάνουν το 56% των θέσεων εργασίας⁹². Ωστόσο

88 Βλ. Eurostat (2015). *Tourism industries – employment: Tourism industries prove resilient to the economic crisis and provide jobs for women and young people*. Ανακτήθηκε από: ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Tourism_industries_-_employment

89 Βλ. Γιδάρκου, Ι. (1996). Εργασιακές Σχέσεις στην Οικογενειακή Εκμετάλλευση: Θέση και προοπτικές της γυναικείας παρουσίας, στο Αλεξανδράτος, Ν. et al. (επιμ.), *Κράτος και αγροτικός χώρος. Πρακτικά 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου Αγροτικής Οικονομίας*. Αθήνα: Παπαζήση.

90 Βλ. Gidaraku, I., Kazakopoulos, L. & Koutsouris, A. (2006). Tracking empowerment and participation of young women farmers in Greece, στο Asztalos, M. I. & Bock, B.B. (eds.). *Gender Regimes, Citizen Participation and Rural Restructuring (Research in Rural Sociology and Development, Vol. 13)*, όπ. n..

91 World Travel and Tourism Council, (2014). *Travel & Tourism Economic Impact 2014 Greece*. London: WTTC Publications. www.hospitalitynet.org/file/152005348.pdf

92 Eurostat (2015). *Tourism industries – employment: Tourism industries prove resilient to the economic crisis and provide jobs for women and young people*, όπ. n..

αν δούμε τα ποιοτικά χαρακτηριστικά αυτών, θα διαπιστώσουμε ότι οι περισσότερες βρίσκονται σε χαμηλόβαθμες θέσεις και με χαμηλότερους μισθούς κατά 14,7% σε σχέση με τους άνδρες⁹³. Μια σειρά μελετών δείχνουν ότι οι γυναίκες αντιμετωπίζουν άνιση μεταχείριση στον τομέα του τουρισμού, σε ό,τι αφορά τις θέσεις εργασίας που καταλαμβάνουν (χαμηλόβαθμες και ημιαπασχόλησης), τις απολαβές τους, τις συνθήκες εργασίας, την προαγωγή τους καθώς και τις εσωτερικές κοινωνικές σχέσεις.

Με βάση στοιχεία του Ευρωπαϊκού Ινστιτούτου για την Ισότητα των φύλων (European Institute for Gender Equality – EIGE)⁹⁴, μόνο το 18,5% των μελών διοικητικών συμβουλίων των τουριστικών επιχειρήσεων είναι γυναίκες. Σε έρευνα του το EIGE αναφέρει ότι στον κλάδο της φιλοξενίας, μικρότερο από το 40% των διοικητικών στελεχών των επιχειρήσεων είναι γυναίκες.

Αντίστοιχα στοιχεία μπορούμε να διαπιστώσουμε και στην Ελλάδα. Για παράδειγμα, το Διοικητικό Συμβούλιο του Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (ΣΕΤΕ) αποτελείται από 24 μέλη εκ των οποίων μόνο τα 3 είναι γυναίκες (12,5%).

Οι γυναίκες καταλαμβάνουν ένα μικρό ποσοστό των ηγετικών θέσεων παγκοσμίως, με το 23% να είναι υπουργοί τουρισμού. Στην Ελλάδα από τους 14 διατελέσαντες υπουργούς τουρισμού από το 1989 έως σήμερα, μόνο οι 3 ήταν γυναίκες (18,75%). Όλα τα προαναφερθέντα στοιχεία δείχνουν ότι έχει γίνει κάποια μικρή πρόοδος στον κλάδο του τουρισμού παγκοσμίως, σε ό,τι αφορά την ισότητα των φύλων, η πρόοδος όμως αυτή είναι πολύ μικρότερη στην Ελλάδα.

Ενώ οι γυναίκες αποτελούν την πλειοψηφία του εργατικού δυναμικού στον τουρισμό (54%), στις χώρες της Μέσης Ανατολής (MENA) το πεδίο αυτό είναι αισθητά ανδροκρατούμενο. Οι γυναίκες αποτελούν λιγότερο από το 9% του τουριστικού εργατικού δυναμικού στη Μέση Ανατολή.

Τα βασικά χαρακτηριστικά που ισχύουν σε σχέση με το τουριστικό επάγγελμα για τις γυναίκες στις χώρες της Μέσης Ανατολής και της Νότιας Αφρικής είναι:

- Οι ειδικοί ανά κλάδο παράγοντες που εμποδίζουν την απασχόληση των γυναικών στον τουρισμό περιλαμβάνουν τις άσχημες συνθήκες εργασίας, τις χαμηλές αμοιβές και τις ελάχιστες ευκαιρίες για επαγγελματική ανέλιξη. Άλλοι παράγοντες περιλαμβάνουν τα κοινωνικοπολιτισμικά πρότυπα και τα έμφυλα στερεότυπα που επηρεάζουν το ποιες θέσεις εργασίας είναι «κατάλληλες» για τις γυναίκες. Παράλληλα η απουσία κρατικών πολιτικών καθώς και κατάλληλου νομοθετικού πλαισίου που άρει τις διακρίσεις, εμποδίζουν την είσοδο των γυναικών στο τουριστικό εργατικό δυναμικό.
- Η απασχόληση των γυναικών συγκεντρώνεται στον τομέα της φιλοξενίας. Αυτές οι θέσεις εργασίας ζητούν χαμηλή ειδίκευση και καλύπτονται συχνά από γυναίκες μετανάστριες. Όπως και στις περισσότερες περιοχές του κόσμου, οι γυναίκες στη Μέση Ανατολή υποεκπροσωπούνται σε επίπεδο ηγετικών ρόλων και σε θέσεις λήψης αποφάσεων.

5.2.1 | Οι γυναίκες και ο τουρισμός στην Ελλάδα

Οι εργαζόμενες στον τουριστικό τομέα γενικά εμφανίζουν ετερόγενεια και δεν πρέπει να παρουσιάζονται ως ομοιογενής ή αδιαφοροποίητη κοινωνική κατηγορία. Έχουν συνήθως διαφορετικούς στόχους και υφίστανται διαφορετικούς περιορισμούς. Τα

⁹³ European Institute for Gender Equality. (n.d.). *Tourism – Relevance of Gender on the Policy Area*. Ανακτήθηκε από: eige.europa.eu/gender-mainstreaming/policy-areas/tourism

⁹⁴ Ibid.

ακαδημαϊκά προσόντα και η επαγγελματική εμπειρία που ενδέχεται να έχουν πολλές από τις εργαζόμενες, τις ωθούν να αναζητούν θέσεις εργασίας ανάλογες από άποψη αμοιβής, ευθυνών, δεξιοτήτων και εκπαίδευσης. Οι γυναίκες όμως που απασχολούνται ως απλές εργαζόμενες ή συμβοηθούντα μέλη στην οικογενειακή επιχείρηση δεν προωθούν τα ατομικά οικονομικά τους συμφέροντα, αλλά υπηρετούν οικονομικές στρατηγικές του νοικοκυριού.

Σύμφωνα με έρευνα του Ινστιτούτου Ανάπτυξης Επιχειρηματικότητας⁹⁵, οι γυναίκες επιχειρηματίες σε περιοχές όπου αναπτύσσεται ο παραθαλάσσιος τουρισμός, δραστηριοποιούνται κατά κύριο λόγο στον τριτογενή τομέα παραγωγής, ο οποίος σχετίζεται άμεσα (ενοικιαζόμενα δωμάτια) ή έμμεσα (ταβέρνες, παντοπωλεία) με τον τουρισμό. Τα πιο σημαντικά κίνητρα που κατηύθυναν τις γυναίκες στο να δραστηριοποιηθούν στον τομέα των επιχειρήσεων, ήταν η εμφάνιση μιας επιχειρηματικής ευκαιρίας, η γενικότερη επιθυμία τους για ανεξαρτησία αλλά και πρακτικοί λόγοι όπως οι οικογενειακοί αλλά και η δυσκολία εύρεσης άλλης εργασίας.

Σύμφωνα με ακόμα μια έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε κάποια ελληνικά νησιά, παρατηρήθηκε πως οι γυναίκες γενικά απασχολούνται σε οικογενειακές ξενοδοχειακές επιχειρήσεις καθώς και σε μικρές μονάδες καταλυμάτων. Επίσης, η εργασία τους δεν έχει αυστηρά ωράρια εργασίας, δηλαδή δεν τηρείται το 8ωρο και η πενήντημερη εργασία, για περίπου έξι μήνες το χρόνο. Οι εργασίες που συνηθέστερα εκτελούν αφορούν συνήθως τη θέση στην υποδοχή των ξενοδοχειακών μονάδων ή την προετοιμασία του πρωινού ή την επίβλεψη των υπαλλήλων. Παράλληλα οι ίδιες γυναίκες βοηθούν όπου προκύπτει ανάγκη, συναναστρέφονται με τους πελάτες και, ταυτόχρονα, εντός του καταλύματος, φροντίζουν την οικογένεια και τους πελάτες τους⁹⁶. Η ICAP (2016), εξέτασε 16.773 επιχειρήσεις όλων των κλάδων εκ των οποίων οι 3.757 διοικούνται από γυναίκες (Διευθύνουσα Σύμβουλος, Γενική Διευθύντρια ή Διαχειρίστρια). Πάνω από το 1/5 αυτών ανήκουν στον τουρισμό, κατέχουν δηλαδή το μεγαλύτερο ποσοστό σε σχέση με τους υπόλοιπους κλάδους. Τουριστικές είναι και οι οκτώ από τις 500 μεγαλύτερες επιχειρήσεις στην Ελλάδα που διοικούνται από γυναίκες⁹⁷.

Παρακάτω αναφέρονται συνοπτικά κάποια από τα σημεία που χαρακτηρίζουν την κατά φύλο σύνθεση των απασχολούμενων στον Ελληνικό Τουρισμό και τα οποία είναι:

- Ο αριθμός των απασχολούμενων γυναικών είναι αρκετά μεγάλος στην άμεση απασχόληση, κυρίως στα ξενοδοχεία και στα πρακτορεία, και πολύ υψηλός στην έμμεση απασχόληση.
- Στους τουριστικούς νομούς και περιοχές όπως η Κρήτη, τα Δωδεκάνησα και οι Κυκλάδες καταγράφεται υψηλότερο ποσοστό απασχολούμενων γυναικών.

Οι θέσεις εργασίας που κατέχουν οι γυναίκες, συχνότερα σε ξενοδοχεία και πρακτορεία, είναι είτε χαμηλές, είτε μεσαίες και ένα μικρό ποσοστό αυτών εξελίσσεται σε υψηλότερες θέσεις εργασίας.

Κυριαρχούν οι γυναίκες σε ορισμένες ειδικότητες όπως είναι οι οροφοκόμοι, οι καμαριέρες και σε κάποια επαγγέλματα όπως αυτό της ξεναγού.

- Ιδιαίτερα θετική, από την άποψη του μεγέθους σε ποσοστό, είναι η παρουσία των γυναικών σε επιχειρήσεις οικογενειακού τύπου, μικρές και μεσαίες, όπως είναι τα εμπορικά καταστήματα, τα εστιατόρια, τα καταστήματα αναμνηστικών δώρων και ειδών λαϊκής τέχνης κ.ά.⁹⁸.

95
Ινστιτούτο Ανάπτυξης της Επιχειρηματικότητας (2007). *Γυναίκες Επιχειρηματικότητα: Διερεύνηση των εμποδίων που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες επιχειρηματίες και των ευκαιριών που προσφέρονται για γυναίκες επιχειρηματική δραστηριοποίηση*. Ανακτήθηκε από: entre.gr/wp-content/uploads/2007/05/gynaikeia-epixeirimatikotita_meleti.pdf

96
Βλ. Νάζου, Δ. (2005). *Φιλόξενες επιχειρηματίες και φιλοξενούμενοι πελάτες στον τουρισμό. Η οικιακότητα ως διαπολιτισμική ανταλλαγή*. Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

97
Βλ. ICAP (2016). *Βελτίωση της θέσης των Γυναικών Στελεχών*. Ανακτήθηκε από: www.icap.gr/Default.aspx?id=10532&nt=146&lang=1

98
Βλ. Σύνδεσμος Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (2016). *Η απασχόληση στον τουρισμό και στην υπόλοιπη οικονομία 2009-2016 βάσει έρευνας εργατικού δυναμικού*. Ανακτήθηκε από: www.insete.gr/Portals/0/meletesINSETE/01/2016_S1_Apasxolisi_TourismosOikonomia_09-16.pdf

5.3 | ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ ΥΓΕΙΑ ΣΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ

Ο αντίκτυπος που προκαλούν οι κρίσεις δεν είναι ποτέ ουδέτερος ως προς το φύλο και η πανδημία της COVID-19, ως μία κρίση υγείας, ήρθε να αποδείξει ότι η ζυγαριά έγειρε και σε αυτήν την περίπτωση εις βάρος των γυναικών.

Ενώ οι άνδρες έχουν υψηλότερο ποσοστό θνησιμότητας από τον κορωνοϊό, οι γυναίκες και τα κορίτσια βλάπτονται ιδιαίτερα από τις οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες που προκύπτουν. Σύμφωνα με έρευνα του Προγράμματος των Ηνωμένων Εθνών για την Ισότητα των Φύλων (UN Women)⁹⁹, ο αντίκτυπος στις γυναίκες και τα κορίτσια τα κάνει να χάνουν τα προς το ζην πιο γρήγορα από τους άνδρες, δεδομένης της μεγαλύτερης οικονομικής έκθεσης των τομέων στους οποίους εμπλέκονται. Μέχρι το 2021, ο Ο.Η.Ε. εκτιμά ότι περίπου 435 εκατομμύρια γυναίκες και κορίτσια θα ζουν με λιγότερα από 1,90 δολάρια την ημέρα, συμπεριλαμβανομένων 47 εκατομμυρίων που ωθούνται στη φτώχεια λόγω της COVID-19.

Τα αναδυόμενα στοιχεία δείχνουν ότι η οικονομική και παραγωγική ζωή των γυναικών θα επηρεαστεί δυσανάλογα και με διαφορετικό τρόπο από αυτή των ανδρών. Σε παγκόσμιο επίπεδο, οι γυναίκες κερδίζουν λιγότερα, αποταμιεύουν λιγότερα, κατέχουν λιγότερο ασφαλείς θέσεις εργασίας και είναι πιο πιθανό να απασχοληθούν στην άτυπη οικονομία. Οι γυναίκες έχουν λιγότερη πρόσβαση στην κοινωνική προστασία και αντιπροσωπεύουν την πλειοψηφία των μονογονεϊκών νοικοκυριών. Επομένως, η ικανότητά τους να απορροφούν οικονομικούς κραδασμούς είναι χαμηλότερη από αυτή των ανδρών.

Στοιχεία που δημοσιεύθηκαν από τα Ηνωμένα Έθνη¹⁰⁰ σχετικά με τις οικονομικές συνέπειες του COVID-19 στην Ευρώπη και την Κεντρική Ασία υπογραμμίζουν τον αντίκτυπο του διαφορετικού χάσματος των φύλων στους αυτοαπασχολούμενους. Ενώ η απασχόληση των ανδρών είναι πιο πιθανό να μειωθεί ως προς τις ώρες (54% των ανδρών έναντι 50% των γυναικών), οι γυναίκες είναι πιο πιθανό να υποστούν τις οικονομικές επιπτώσεις της πανδημίας όσον αφορά την απασχόληση, το 25% των γυναικών έναντι 21% των ανδρών.

Σε πολλές χώρες, ο πρώτος γύρος απολύσεων ήταν ιδιαίτερα οξύς στον τομέα των υπηρεσιών, συμπεριλαμβανομένου του λιανικού εμπορίου, της φιλοξενίας και του τουρισμού, όπου οι γυναίκες υπερεκπροσωπούνται. Μερικοί από τους τομείς που πλήττονται περισσότερο από την πανδημία είναι τομείς που χαρακτηρίζονται από χαμηλούς μισθούς και κακές συνθήκες εργασίας, συμπεριλαμβανομένης της έλλειψης στοιχειώδους προστασίας των εργαζομένων, όπως η αναρρωτική άδεια μετ' αποδοχών και η οικογενειακή άδεια. Οι τομείς της φιλοξενίας και των υπηρεσιών τροφίμων, όπου οι γυναίκες υπερεκπροσωπούνται, για παράδειγμα, έχουν καταστραφεί από την απώλεια θέσεων εργασίας. Ενώ η ανάγκη για υπηρεσίες φροντίδας και καθαριότητας έχει αυξηθεί, τα μέτρα καραντίνας έχουν καταστήσει πιο δύσκολη τη διατήρηση προ-πανδημικών προτύπων εργασίας, με αποτέλεσμα την απώλεια εισοδήματος και απασχόλησης.

5.3.1 | Γυναίκες και υγεία στην Ελλάδα

Ο τομέας της δημόσιας υγείας θα επηρεαστεί από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και στην χώρα μας. Ευπάθεια θα παρουσιάσουν περισσότερο οι αστικοί πληθυσμοί λόγω της ταχείας συγκέντρωσης του πληθυσμού και της αύξησης της θερμοκρασίας¹⁰¹.

99

Βλ. UN Women (2020). *From insights to action: Gender equality in the wake of COVID-19*. Ανακτήθηκε από: www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Gender-equality-in-the-wake-of-COVID-19-en.pdf

100

Στοιχεία αντλήθηκαν από τον ιστότοπο του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Ανακτήθηκε από: www.un.org/

101

Βλ. WWF (2009). *Climate change impacts in Greece in the near future*. Ανακτήθηκε από: www.bankofgreece.gr/RelatedDocuments/WWF_Climate_change_impacts_in_Greece_in_the_near_future.pdf

Η ευπάθεια αυτή μπορεί να εκφραστεί τόσο με άμεσες όσο και με έμμεσες επιπτώσεις στον γενικό πληθυσμό και κατ' επέκταση τον γυναικείο. Οι άμεσες συνέπειες σχετίζονται με την αύξηση της θερμοκρασίας, τη μόλυνση των υδάτων και της ατμοσφαιρικής ρύπανσης, τα ακραία καιρικά φαινόμενα, τη διαταραχή σε ορισμένες υπηρεσίες υγείας, (π.χ όπως είδαμε με την έξαρση της πανδημίας COVID-19). Οι έμμεσες επιπτώσεις σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με τις μετακινήσεις πληθυσμών και τους ψυχολογικούς παράγοντες που προκύπτουν. Ιδιαίτερη ανησυχία προκαλούν μια σειρά από έρευνες που αφορούν στις επιπτώσεις της ατμοσφαιρικής ρύπανσης στην αναπαραγωγική υγεία των γυναικών αλλά και σε ηλικιωμένους/ες¹⁰².

Παράλληλα, σύμφωνα με την Έκθεση της Επιτροπής Μελετών για την κλιματική αλλαγή της Τράπεζα της Ελλάδας¹⁰³, οι πλέον ευάλωτες ομάδες λόγω της κλιματικής αλλαγής θα είναι:

- Οι ηλικιωμένοι
- Τα παιδιά
- Τα άτομα με χρόνια προβλήματα υγείας που βρίσκονται υπό συνεχή ιατρική παρακολούθηση
- Τα φτωχά άτομα με προβληματική διατροφή και υποσιτισμό, που κατοικούν σε περιοχές χαμηλού εισοδήματος με δύσκολη πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας.

Σε μια προσπάθεια σύνδεσης της ευαλωτότητας των πληθυσμιακών ομάδων με τα ευρήματα για τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και αναζητώντας ποσοτικά και ποιοτικά στοιχεία για τον γυναικείο πληθυσμό παρατηρούμε τα παρακάτω:

Σύμφωνα με την πιο πρόσφατη απογραφή πληθυσμού στην Ελλάδα, στους δέκα (10), μεγαλύτερους Δήμους της χώρας, δλδ Αθηναίων, Θεσσαλονίκης, Πατρέων, Ηρακλείου, Πειραιώς, Λαρισαίων, Βόλου, Περιστερίου, Ρόδου, Ιωαννιτών, οι γυναίκες πληθυσμιακά αντιπροσωπεύουν το 52,5%, 54,3%, 51,3%, 51,1%, 52,2%, 50,9%, 51,4%, 51%, 49,9%, και 52% αντίστοιχα, καταδεικνύοντας ότι μόνο στον Δήμο Ρόδου, παρατηρείται πιο αυξημένος πληθυσμιακά ο ανδρικός πληθυσμός¹⁰⁴. Συμπεραίνουμε ότι και μόνο σε επίπεδο πληθυσμιακής αναλογίας στα αστικά κέντρα, οι γυναίκες θα πληγούν δυσανάλογα περισσότερο από τους άντρες.

Σε ό,τι αφορά τον ηλικιωμένο πληθυσμό, αλλά και τον πιο ευάλωτο λόγω φτώχειας πληθυσμό, παρατηρούμε ότι και εδώ οι γυναίκες είναι πρωταγωνίστριες.

Σύμφωνα με την απογραφή πληθυσμού (2011), σε στατιστικά στοιχεία του ελληνικού πληθυσμού άνω των 50 ετών, οι γυναίκες υπερτερούν αριθμητικά σε σχέση με τους άνδρες¹⁰⁵. Επιπρόσθετα, με βάση τα στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Ισότητας στην Ελλάδα¹⁰⁶ ο γηράσκων πληθυσμός της χώρας αποτελείται κυρίως από γυναίκες. Αν δούμε τα παραπάνω σε συνδυασμό και με την τελευταία απογραφή πληθυσμού της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (2011), οι γυναίκες αυξάνουν το ποσοστό τους όσο περνάμε σε υψηλότερες ηλικιακές ομάδες, φτάνοντας το 60,27% στην ηλικιακή ομάδα 80+.

Σε ό,τι αφορά το μορφωτικό επίπεδο, βρίσκουμε υψηλό ποσοστό αναλφάβητων γυναικών (πάνω από τα 2/3 του συνολικού αναλφάβητου πληθυσμού), καθώς και πολύ χαμηλό ποσοστό γυναικών στο υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο (άνδρες διδάκτορες 65,30% και γυναίκες 34,70%).

Στην Ελλάδα, σύμφωνα με στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής¹⁰⁷, ο κίνδυνος φτώχειας το 2019 ήταν ελαφρώς υψηλότερος για τις γυναίκες (18%) σε σχέση με τους άνδρες (17,7%). Ωστόσο σε μεγαλύτερες ηλικίες το χάσμα διευρύνεται. Συγκεκριμένα:

102 Βλ. Koman, P.D. et al. (2018). Examining joint effects of air pollution exposure and social determinants of health in defining "at-risk" populations under the Clean Air Act: susceptibility of pregnant women to hypertensive disorders of pregnancy. *World Med Health Policy*.

103 Τράπεζα της Ελλάδας, Επιτροπή Μελετών για την Κλιματική Αλλαγή (2011). *Κλιματική Αλλαγή και Υγεία*. Ανακτήθηκε από: www.bankofgreece.gr/RelatedDocuments/Κλιματική%20Αλλαγή%20και%20Υγεία.pdf?mode=preview

104 Ελληνική Στατιστική Αρχή (2021). *Η Ελλάς με αριθμούς*. *GreeceInFigures_2021Q4_GR.pdf*

105 Ελληνική Στατιστική Αρχή (2021). *Η Ελλάς με αριθμούς*, όπ. π..

106 Βλ. Υπουργείο Εσωτερικών, Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων (2018). *Ενημερωτικό Δελτίο*. Ανακτήθηκε από: isotita.gr/var/uploads/ANNOUNCEMENTS/2017/Paratiritirio%20GGIF%20-%208o%20Enimerotiko%20Simeioma.pdf

107 Ελληνική Στατιστική Αρχή (2020). *Δελτίο Τύπου Κίνδυνος Φτώχειας: Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών: (Περίοδος αναφοράς εισοδήματος: Έτος 2019*. Ανακτήθηκε από: www.statistics.gr/documents/20181/e944c120-8160-e879-8ca6-203c8f298156

- Ο κίνδυνος φτώχειας για άτομα ηλικίας άνω των 65 ετών εκτιμάται σε 13,4% για τις γυναίκες και σε 10,9% για τους άνδρες.
- Ο κίνδυνος φτώχειας για τις γυναίκες άνω των 75 ετών εκτιμάται σε 15,4%, ενώ για τους άνδρες της αντίστοιχης ομάδας ηλικιών εκτιμάται σε 9,3%.

Η εκτίμηση των παραπάνω στοιχείων δείχνει ότι οι γυναίκες ανήκουν και στις τρεις πληττόμενες κατηγορίες από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Με άλλα λόγια υπερτερούν αριθμητικά στις πόλεις, υπερτερούν αριθμητικά ως γηράσκων πληθυσμός και εμφανίζονται ιδιαίτερα ευάλωτες σε ό,τι αφορά τον κίνδυνο φτώχειας, γεγονός που επιτείνεται αν προστεθεί στα παραπάνω αριθμητικά στοιχεία και το υψηλό ποσοστό αναλφαβητισμού.

5.3.1.2 | ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ COVID-19

Αντιμετωπίζοντας την κλιματική αλλαγή ως έναν στρεσογόνο παράγοντα, τόσο για τις υποδομές υγείας όσο και για την υγεία του γενικού πληθυσμού καθαυτή, μπορούμε να αντλήσουμε κάποια συμπεράσματα από τις επιπτώσεις που είχε η πανδημία COVID-19 για τις γυναίκες, όπου οι επιπτώσεις ήταν ιδιαίτερα δυσμενείς για τον γυναικείο πληθυσμό της χώρας.

Παρατηρούμε ότι η πανδημία έχει επηρεάσει δυσανάλογα το γυναικείο φύλο. Βάσει των στοιχείων της Ελληνική Κυβέρνησης, το 51% των κρουσμάτων αφορά γυναίκες (1.265.693) και το 49% αφορά άνδρες (1.238.180)¹⁰⁸. Παράλληλα, σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα του Ευρωβαρόμετρου,¹⁰⁹ η πανδημία COVID-19 έχει οδηγήσει σε αύξηση της σωματικής και ψυχολογικής βίας κατά των γυναικών στη χώρα μας σε ποσοστό 93%. Στην Κύπρο, το ποσοστό φτάνει το 83%. Στην Ελλάδα πάνω από τις μισές ερωτηθείσες εντοπίζουν αρνητικό αντίκτυπο στο εισόδημά τους, ποσοστό αρκετά μεγαλύτερο από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Το ποσοστό ανέρχεται στο (60%) και στην Κύπρο (57%), Η Κύπρος κατέχει την πρώτη θέση πανευρωπαϊκά με 68% των ερωτηθεισών (ο μέσος όρος της ΕΕ είναι στο 44%) που δηλώνουν ότι η πανδημία είχε αρνητικό αντίκτυπο στην ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και προσωπικής ζωής, ενώ αισθητά υψηλότερο είναι και το ποσοστό στην Ελλάδα (59 %). Σημαντικά έχουν επηρεάσει την ψυχική υγεία των γυναικών και τα μέτρα περιορισμού και απαγόρευσης της κυκλοφορίας (41% σε επίπεδο ΕΕ, 54% στην Κύπρο και 58% στην Ελλάδα), καθώς και οι περιορισμοί όσον αφορά τον αριθμό των ατόμων που μπορεί να συναντήσει κανείς (38% σε επίπεδο ΕΕ, 37% στην Κύπρο και 43% στην Ελλάδα).

Αυτό που μας μαρτυρούν οι αριθμοί είναι ότι οι γυναίκες απορρόφησαν πολλές από τις άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις της πανδημίας. Εκτός από την αριθμητική τους υπεροχή μεταξύ των κρουσμάτων, παρατηρούμε ότι το πρόβλημα εντοπίστηκε σε μεγάλο βαθμό στις ενδοοικογενειακές αλλά και τις εργασιακές τους σχέσεις.

Η κλιματική αλλαγή μπορεί να επηρεάσει την ανθρώπινη υγεία, όπως έχουμε αναφέρει και σε προηγούμενα κεφάλαια, μέσω μιας αλληλουχίας αιτιών και επιπτώσεων. Αυτές περιλαμβάνουν σχετικά άμεσες επιπτώσεις από κινδύνους όπως καύσωνες και πλημμύρες, εξάντληση των φυσικών πόρων, αλλά και έμμεσες μέσω της διαταραχής των οικοσυστημάτων και τη διάδοση μολυσματικών ασθενειών ή/και τη μετατόπιση πληθυσμών. Η θέση των γυναικών και οι πολλαπλοί ρόλοι που επιτελούν στις σύγχρονες κοινωνίες τις καθιστούν ιδιαίτερα ευάλωτες και υπογραμμίζουν την ανάγκη

¹⁰⁸ Ελληνική Κυβέρνηση (2022). *Ενημέρωση για την πορεία του COVID-19 στην Ελλάδα*. Ανακτήθηκε από: covid19.gov.gr/covid19-live-analytics/

¹⁰⁹ Ευρωβαρόμετρο (2022, Ιανουάριος - Μάρτιος). *Γυναίκες την περίοδο του COVID-19*. Ανακτήθηκε από: europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2712

να συμμετέχουν οι γυναίκες ενεργά στις αποφάσεις και τις πολιτικές που σχετίζονται με την προσαρμογή τους στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής.

5.4 | Η ΕΝΔΥΝΑΜΩΣΗ ΤΟΥ ΡΟΛΟΥ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΟΧΟΣ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ 5 ΣΤΗΝ ΜΕΣΟΓΕΙΟ ΚΑΙ ΚΑΛΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΒΙΩΣΙΜΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΜΕΣΟΓΕΙΟ

Τον Σεπτέμβριο του 2015 η ΓΣ των Ηνωμένων Εθνών υιοθέτησε την Ατζέντα 2030 η οποία περιλαμβάνει τους 17 Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης και αποβλέπει στην επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης με ορίζοντα το 2030¹¹⁰. Χαρακτηριστικό των στόχων είναι ότι αλληλοσυμπληρώνονται, με το θετικό αποτέλεσμα στην επίτευξη του ενός να έχει θετική επίδραση και στους υπόλοιπους. Από το σύνολο των Στόχων, ο Στόχος 5 επιδιώκει την Έμφυλη Ισότητα και ο Στόχος 13 την Δράση για το Κλίμα.

Οι απαιτήσεις για την επίτευξη του Στόχου 13 δημιουργούν ένα νέο πεδίο στην ενδυνάμωση των γυναικών για τον Στόχο 5 της Βιώσιμης Ανάπτυξης με άξονα αναφοράς τις πράσινες θέσεις εργασίας και την πράσινη επιχειρηματικότητα. Σύμφωνα με την πρακτική εμπειρία, η οικονομική αυτονομία των γυναικών τους επιτρέπει να επηρεάζουν και να καθορίζουν τις αποφάσεις για την αξιοποίηση των οικονομικών τους πόρων καθώς επίσης να έχουν πρόσβαση σε κεφάλαια για την υλοποίηση επενδύσεων¹¹¹. Παράλληλα, περιορίζουν το περιβαλλοντικό αντίκτυπο με συνέπεια να συμβάλλουν ενεργά στο αγώνα κατά της κλιματικής αλλαγής.

Στην περιοχή της Μεσογείου, σε πιο δυσχερή θέση βρίσκονται κυρίως οι χώρες της Βόρειας Αφρικής, οι οποίες παρά τα βήματα προόδου που έχουν κάνει ως προς την ενδυνάμωση των γυναικών έχουν μείνει πολύ πίσω σε σχέση με τις χώρες της Λατινικής Αμερικής και βέβαια της Ευρώπης. Το βασικό πρόβλημα σε αυτές τις χώρες είναι οι παραδόσεις και τα πατριαρχικά συστήματα τα οποία, μολονότι ποικίλουν ως προς τον βαθμό επιβολής τους ανάλογα με την περιοχή, εμποδίζουν τις πρωτοβουλίες χειραφέτησης των γυναικών παραγνωρίζοντας και τον σημαντικό ρόλο που επιτελούν σε ορισμένες φτωχές περιοχές και σε τομείς όπως η άρδευση, η γεωργία και τη μεταφορά νερού, το οποίο η κλιματική αλλαγή το καθιστά ακόμα πιο δυσπρόσιτο.

Αλλά και στις ευρωπαϊκές χώρες της Μεσογείου, η ισότητα των δύο φύλων παραμένει πολλές φορές στα χαρτιά, ειδικά στον επαγγελματικό τομέα. Κατατοπιστική για την κατάσταση εικόνα δίνει ο τουριστικός τομέας, ο οποίος σε μεγάλο βαθμό είναι ανδροκρατούμενος. Εξαιρέση στον κανόνα συνιστούν ορισμένοι ειδικοί τομείς όπως τα τουριστικά καταλύματα, όπου οι γυναίκες αποτελούν την πλειοψηφία¹¹². Και σε αυτή την περίπτωση όμως λίγες γυναίκες κατέχουν υψηλές διευθυντικές θέσεις και άρα τη δυνατότητα να διαμορφώσουν και να επηρεάσουν πολιτικές.

Σε αυτό το πλαίσιο, κυβερνήσεις, διεθνείς οργανισμοί, ΜΚΟ, ιδρύματα και ιδιωτικοί φορείς έχουν εκπονήσει αρκετά προγράμματα σε τοπικό, εθνικό και περιφερειακό επίπεδο, τα οποία καταπολεμούν την ανεργία με τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και προωθούν τη γυναικεία επιχειρηματικότητα, ενισχύοντας έτσι τα δικαιώματα και τη θέση των γυναικών στην κοινωνία.

Η χειραφέτηση των γυναικών στις χώρες της Βόρειας Αφρικής και της Μέσης Ανατολής υποστηρίζεται στο πλαίσιο της περιφερειακής συνεργασίας από ευρωπαϊκούς οργανισμούς. Ενδεικτική είναι η περίπτωση της GIZ η οποία μέσω προγραμμάτων οικονομικής ολοκλήρωσης επιδιώκει, σε συνεργασία και με υφιστάμενα σχέδια στο Μαρόκο, τη Λιβύη, την Τυνησία και την Ιορδανία, την εφαρμογή ευνοϊκών πολι-

110 Η Βιώσιμη Ανάπτυξη, όπως αποτυώθηκε στη Διάσκεψη για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη στο Ρίο το 1992, είναι ένα σφαιρικό φαινόμενο το οποίο αποτελείται από τρεις πυλώνες, το περιβάλλον, την κοινωνία και την οικονομία, οι οποίοι αλληλένδετοι, αλληλεξαρτώμενοι δίκως ιεράρχηση μεταξύ τους. Βλ. Τσάλτας, Γρ. Ι. (2010). *Αναπτυξιακό Φαινόμενο και Τρίτος Κόσμος*. Αθήνα: Παπαζήση, 244-248.

111 Quagliariello, R., & Ciannone, C. (2016). Building resilience of Mediterranean rural communities through the empowerment of women. *CHEAM Watch Letter*, 36, 2. vmcorporate.iamm.fr/uploads/attachments/300/020_Quagliariello.pdf

112 Menegaki, A., Agiomirgianakis, G. & Arvanitaki, E. (2019). The Tourism Sector in Greece: A Sociological Perspective and Review. *Tourismos*, 74(1), 68. Ανακτήθηκε από: tourismosjournal.aegean.gr/article/view/562

τικών για τις γυναίκες στον επιχειρηματικό χώρο, όπως και της DAI, που αποβλέπει στη διευκόλυνση της πρόσβασης των γυναικών στο χώρο των αγορών με πιλοτικά προγράμματα μικροχρηματοδότησης¹¹³. Οι δράσεις αυτές περιλαμβάνουν πολλούς τομείς της οικονομίας, όπως η γεωργία και ο τουρισμός, και στοχεύουν στην εισαγωγή βιώσιμων πρακτικών και πράσινων θέσεων εργασίας οι οποίες θα βασίζονται σε πολιτικές προσαρμογής, περιορισμού των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου και περιορισμού των αποβλήτων.

Αντίστοιχο παράδειγμα στον ευρωπαϊκό χώρο είναι η περίπτωση της Λήμνου στην Ελλάδα και της Μενόρκα στην Ισπανία. Στα νησιά αυτά, η εταιρεία MAVA Partners συνεργάζεται με αγρότες για τη εφαρμογή (στην περίπτωση της Λήμνου) πρακτικών βιώσιμης διαχείρισης και για τη διατήρηση (στην περίπτωση της Μενόρκα) οικολογικών αξιών και παραδοσιακών πρακτικών¹¹⁴. Ειδικά στην Λήμνο, το σχέδιο αυτό δρα επικουρικά στις προσπάθειες του κράτους για την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας των γυναικών, μέσω προγραμμάτων για μείωση των ανισοτήτων και στήριξη αντίστοιχων πρωτοβουλιών. Τα περιορισμένα δεδομένα δεν μας επιτρέπουν να κάνουμε μια ακριβή αποτίμηση του αντίκτυπου της συγκεκριμένης παρέμβασης του κράτους στην περιοχή. Παρόλα αυτά, η στήριξη αυτών των πρωτοβουλιών με χρηματοδότηση και με τη διενέργεια προγραμμάτων κατάρτισης στον εκπαιδευτικό τομέα, θα έχει μακροπρόθεσμα θετικό αντίκρουσμα στην παραγωγικότητα του εργατικού δυναμικού, ενισχύοντας παράλληλα την ικανοτήτων των γυναικών στη λήψη αποφάσεων.

Επιπλέον, θετική συνεισφορά έχουν προγράμματα ενημέρωσης για νέες καινοτομίες, όπως το Πρόγραμμα SwitchMed το οποίο στοχεύει στη στήριξη επιχειρηματικών πρωτοβουλιών γυναικών και στην ενίσχυση των ικανοτήτων τους σε επίπεδο κατάρτισης, δικτύωσης και χρηματοδότησης¹¹⁵. Δύναται επίσης να συνεργαστεί με πιλοτικά προγράμματα έτσι ώστε, παράλληλα με την δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, να προωθεί και τη λήψη μέτρων για την προστασίας του περιβάλλοντος. Επιπλέον, διαθέτει και πλατφόρμα που αποσκοπεί στην προβολή επιτυχημένων παραδειγμάτων από τις μεσογειακές χώρες, με στόχο αυτές να αποτελέσουν πρότυπα για την οικονομική χειραφέτηση και εφευρετικότητα των γυναικών. Αυτό το στοιχείο έχει πολύ μεγάλη σημασία καθώς η προβολή προτύπων μπορεί να ενθαρρύνει στη λήψη αποφάσεων και να οδηγήσει ενδεχομένως σε καινοτόμες πρωτοβουλίες και επιχειρηματικές ιδέες.

5.5 | ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Παρατηρούμε ότι και στον τομέα του τουρισμού και στον τομέα της αγροτικής παραγωγής και στον τομέα της υγείας, η έλλειψη επικαιροποιημένων και συγκρίσιμων στοιχείων, σε σχέση τόσο με την συμμετοχή όσο και με την συμβολή των γυναικών, είναι πολύ μεγάλη, μας εμποδίζει να ποσοτικοποιήσουμε τον σημαντικό ρόλο που διαδραματίζουν και στους τρεις αυτούς τομείς. Στον τομέα της γεωργίας, ο ρόλος των γυναικών είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένος, λόγω των πολλαπλών ιδιοτήτων που αναπτύσσουν εντός και εκτός του νοικοκυριού και του χωραφιού. Στον τουρισμό είναι εμφανής η έλλειψη κάλυψης, ειδικά των υψηλών θέσεων σε επίπεδο λήψης αποφάσεων, ενώ η συμμετοχή των γυναικών σε επιχειρηματικές δραστηριότητες ήπιων μορφών τουρισμού καταδεικνύει την ευκολία με την οποία οι ίδιες μπορούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του βιώσιμου τουρισμού. Στο τομέα της υγείας, είναι εμφανές ότι οι γυναίκες πλήττονται περισσότερο σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο, την ίδια

113 European Committee of Regions. (2017). *Women's Empowerment in the Mediterranean Region*. European Union, 22. Ανακτήθηκε από: cor.europa.eu/en/engage/studies/Documents/Women%E2%80%99s%20Empowerment.pdf

114 Sabater, L. (2020). *Gender, culture, and sustainability in the Mediterranean. Cultural landscapes and biodiversity in the Mediterranean Basin*. Washington, DC: IUCN, 13-14. Ανακτήθηκε από: portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/2020-038-En.pdf

115 UNEP (2020). *Celebrating women's contributions to a healthy Mediterranean. Women at the helm of green entrepreneurship in the Mediterranean*. Ανακτήθηκε από: www.unep.org/unepmap/news/news/celebrating-womens-contributions-healthy-mediterranean

ώρα που όπως αποτυπώθηκε και την περίοδο αυτή της υγειονομικής κρίσης λόγω της πανδημίας COVID-19 το βάρος που σηκώνουν είναι δυσανάλογο. Ο διαχειριστικός και υποστηρικτικός ρόλος που έχουν οι γυναίκες και στους τρεις αυτούς τομείς κρίνεται ότι έχει ιδιαίτερη σημασία σε επίπεδο προσαρμογής στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Η Ενσωμάτωση της Διάστασης του Φύλου και Συμμετοχή των Γυναικών ως Φορείς Αλλαγής στο Ζήτημα του Κλίματος

Κομβική για την έμφυλη ισότητα σε επίπεδο αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής ήταν η Διάσκεψη του Bali το 2007. Εκεί, υιοθετήθηκε ο Οδικός Χάρτης του Bali, ο οποίος ενσωμάτωσε τη διάσταση του φύλου στην κλιματική πολιτική, με τη διάσκεψη να συνδέει την κλιματική δικαιοσύνη με την έμφυλη δικαιοσύνη. Επιβεβαίωσε τις προτεραιότητες των Στρατηγικών του Ναϊροβί στην ομώνυμη Διάσκεψη του 2006, οι οποίες μεταξύ άλλων, προώθησαν την εξασφάλιση των εδαφικών δικαιωμάτων των γυναικών και πρόσβαση στους αναγκαίους παραγωγικούς πόρους για τη γεωργική παραγωγή που θα προάγει τον μετριασμό και την προσαρμογή¹¹⁶. Επίσης, ευνόησαν τη συμμετοχή των γυναικών στη λήψη αποφάσεων και προώθησαν την επιστημονική και τεχνολογική έρευνα, ώστε η ανάπτυξή της να επιδρά θετικά στις γυναίκες. Κατέστησαν επίσης σαφές ότι στον ενεργειακό τομέα θα πρέπει η συμμετοχή των γυναικών να συμβάλλει στον συνυπολογισμό των αναγκών τους στο σχεδιασμό των ενεργειακών πολιτικών. Τέλος, η Συμφωνία των Παρισίων έδωσε έμφαση στην πολιτική της προσαρμογής, για την υλοποίηση της οποίας απαιτείται η συνδρομή των γυναικών.

Η εξέλιξη αυτή αποτελεί αξιόλογη πρόοδο στην κλιματική δικαιοσύνη, για την οποία η έμφυλη ισότητα συνιστά προαπαιτούμενο, με την ευθύδικη κατανομή των οφελών από τα μέτρα αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής αλλά και προστασίας των δικαιωμάτων των πιο ευπαθών ομάδων. Οι γυναίκες, ιδιαίτερα στις αγροτικές περιοχές διαθέτουν την εμπειρία διαχείρισης φυσικών πόρων ενώ στα αστικά κέντρα η διαχείριση του νοικοκυριού τις καθιστούν φορέα επηρεασμού και διαμόρφωσης πολιτικών μετριασμού και προσαρμογής σε τοπική κλίμακα.

Αντιλαμβανόμαστε επομένως ότι η ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου στην κλιματική πολιτική αποτελεί προτεραιότητα, καθώς θα ενισχύσει τη δεσμευτικότητα που απαιτείται για την υλοποίησή της, ενισχύοντας παράλληλα τα δικαιώματα των γυναικών και αναβαθμίζοντας τον ρόλο τους. Αυτό βέβαια δεν έχει επιτευχθεί στον αναμενόμενο βαθμό, γεγονός το οποίο απαιτεί επίταση των προσπαθειών υλοποίησής του. Απαιτείται επομένως ένας εθνικός σχεδιασμός ενδυνάμωσης των γυναικών με τον υποστηρικτικό ρόλο κυβερνήσεων, Μ.Κ.Ο. και διεθνών και εθνικών φορέων¹¹⁷.

6.1 | ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ, ΣΤΗΝ ΨΗΦΙΑΚΗ ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ. ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΑ ΚΕΝΤΡΑ ΛΗΨΗΣ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ

Παρά τις προσπάθειες αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής είναι πλέον φανερό ότι οι επιπτώσεις του φαινομένου είναι παρούσες, με τα ακραία καιρικά φαινόμενα, τις μεγάλες περιόδους ξηρασίας, την άνοδο της στάθμης της θάλασσας και τον περιορισμό της βιοποικιλότητας να θέτουν σε προτεραιότητα τον πυλώνα της προσαρμογής. Επομένως, είναι αναγκαία η λήψη μέτρων διαχείρισης των επιπτώσεων του

¹¹⁶ B.A. Kameri-Mbote, P. (2013). Climate Change and Gender Justice: International Policy and Legal Responses, στο Ruppel, O. C., Roschmann, C. & Ruppel-Schlichting, K. (eds.), *Climate Change: International Law and Global Governance*. Vol. I: Legal Responses and Global Responsibility, Baden-Baden: Nomos, 323-348.

¹¹⁷ B.A. Alston, M. (2014). Gender Mainstreaming and Climate Change. *Oxford Research Encyclopedia of Natural Hazard Science*, 12-13.

φαινομένου που θα προστατεύσουν από επικίνδυνες καταστάσεις τους πληθυσμούς.

Κατά τον IPCC, η προσαρμογή συνίσταται σε πρωτοβουλίες και μέτρα για τη μείωση της τρωτότητας των φυσικών και ανθρώπινων συστημάτων έναντι των πραγματικών ή αναμενόμενων επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής¹¹⁸. Επομένως, ο σχεδιασμός των μέτρων θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει τις ευάλωτες ομάδες, την έκθεση των οποίων στο φαινόμενο επιδιώκει να περιορίσει.

Η πολιτική της προσαρμογής πρέπει να στηρίζεται και στα δύο φύλα χωρίς αποκλεισμούς, καθώς δίχως τη συμμετοχή των γυναικών στις διαβουλεύσεις και τη συμπερίληψή τους στο σχεδιασμό των δράσεων ελλοχεύει ο κίνδυνος λήψης ανεπαρκών μέτρων¹¹⁹. Έτσι, θα επιδεινωθεί η ευπάθεια των γυναικών στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, αποκλείοντας έναν κρίσιμο παράγοντα υλοποίησης των δράσεων.

Η εμπειρία των γυναικών στη διαχείριση των φυσικών πόρων και τη δυνατότητα να καθορίζουν τις ανάγκες ενός νοικοκυριού καθιστά τη συμμετοχή τους κλειδί για την εφαρμογή δικαιότερων και αποτελεσματικότερων πολιτικών κατά της κλιματικής αλλαγής.

Η ύπαρξη συμμετοχικών διαδικασιών για διαβούλευση με τις κοινωνίες καθιστά τις γυναίκες πραγματικό παράγοντα αλλαγής οδηγώντας και στην κατάρρευση στερεοτύπων σε σχέση με τις γνώσεις και τις ικανότητές τους να προσφέρουν.

Σημαντικός παράγοντας στη σύγχρονη εποχή για την υλοποίηση πολιτικών προσαρμογής και μετριασμού είναι η επιχειρούμενη ψηφιακή μετάβαση. Η ένταξη ψηφιακών τεχνολογιών στην καθημερινότητα δείχνει τον δρόμο που πρέπει να ακολουθηθεί κατά τον σχεδιασμό των μέτρων αντιμετώπισης και ελέγχου εφαρμογής τους. Χάρη στη διασύνδεση και τις έξυπνες τεχνολογίες η πρόσβαση στην πληροφορία και η κοινή χρήση της έχει γίνει προσιτή και στις πιο ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού. Η αξιοποίησή τους από τις γυναίκες συντελεί στην εισαγωγή βιώσιμων πρακτικών, ιδιαίτερα κατά τη διαχείριση φυσικών πόρων, και οδηγεί στη μείωση του φόρτου εργασίας τους από δραστηριότητες μετριασμού και προσαρμογής, μειώνοντας κατά αυτόν τον τρόπο και την τρωτότητά τους στο φαινόμενο.

Η αλματώδης τεχνολογική εξέλιξη έχει προκαλέσει αύξηση της ζήτησης σε τεχνολογικές επιστήμες με έμφαση στον κλάδο της πληροφορικής (Data Science, AI, Machine Learning) οι οποίες είναι χρήσιμος σύμμαχος στον τομέα της πρόληψης των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής, της παρακολούθησης των εφαρμοζόμενων πολιτικών αλλά και της προσαρμογής με έξυπνα συστήματα αξιοποίησης των φυσικών πόρων με βιώσιμο τρόπο. Σύμφωνα με εκτιμήσεις, υπάρχει μειωμένο ενδιαφέρον των γυναικών για απασχόληση σε αυτό τον τομέα¹²⁰. Αυτό δημιουργεί αρνητικές προοπτικές στη συμβολή τους κατά του φαινομένου, καθώς μένουν πίσω στις νέες πράσινες θέσεις εργασίες που δημιουργούνται, με συνέπεια να μην καταφέρνουν να ενσωματώσουν τις ανάγκες τους σε ένα σημαντικό εύρος δράσεων. Καθίσταται επομένως επιβεβλημένη η αύξηση της ενημέρωσης για τη σημασία αξιοποίησης των νέων τεχνολογιών και η παροχή κινήτρων για επαγγελματική ενασχόληση των γυναικών σε αυτές τις επιστήμες.

Επιπροσθέτως, οι πράσινες θέσεις εργασίας εκτείνονται σε ένα ευρύ φάσμα ειδικοτήτων στους τομείς του τουρισμού, της γεωργίας και της ενέργειας. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να υπάρχει και η αντίστοιχη κατάρτιση και ανάπτυξη ικανοτήτων, με αξιοποίηση και της τεχνολογικής μεταφοράς, ώστε να μπορέσουν οι γυναίκες να αντεπεξέλθουν στις νέες συνθήκες. Και αυτό στο πλαίσιο διατήρησης της κοινωνικής συνοχής και της ισότιμης εκμετάλλευσης των επαγγελματικών ευκαιριών.

Σε αυτό το νέο περιβάλλον, η εκπαίδευση και κατάρτιση των γυναικών θα ενισχύ-

118 Βλ. Rodenberg, B. (2009). *Climate Change Adaptation from a Gender Perspective*. *DIE Research Project Climate Change and Development*, Bonn, 8. Ανακτήθηκε από: refubium.fu-berlin.de/bitstream/handle/fub188/16126/Internetfassung_DiscPaper_24.2009_Rodenberg_engl.pdf;jsessionid=7340195692AF3FBEADFB6FAEE852C68?sequence=1

119 Βλ. UNDP (2010). *Gender, Climate Change and Community-Based Adaptation*, New York.

120 Η μελέτη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής «*Women in Digital Age*» του 2018 αποκαλύπτει ότι σε σύνολο 1.000 αποφοίτων γυναικών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης μόνο οι 24 απασχολούνται σε σχετικό κλάδο και μόλις 6 στον ψηφιακό τομέα. Βλ. Gomar, V. (2021, September 17). *Women In Climate: An Opportunity to Bridge the Tech Gender Gap and accelerate the Green Transition*. *Women's Forum for the Economy and Society*. Ανακτήθηκε από: www.womens-forum.com/2021/09/17/women-in-climate-an-opportunity-to-bridge-the-tech-gender-gap-and-accelerate-the-green-transition/

σει την καινοτομία, ειδικά για την ανάπτυξη συστημάτων έγκαιρης ενημέρωσης για φυσικές καταστροφές. Μάλιστα, η εμπειρία έχει δείξει ότι σε επίπεδο κοινότητας οι γυναίκες κατορθώνουν να ανταποκριθούν αποτελεσματικότερα στη διαχείριση φυσικών καταστροφών από θέση ευθύνης¹²¹.

Σε κάθε περίπτωση, αποτελεί θετική εξέλιξη τα τελευταία χρόνια η αύξηση της συμμετοχής γυναικών ως εκπροσώπων στις διεθνείς διαπραγματεύσεις για το κλίμα αλλά και συνολικά στους φορείς και τα όργανα λήψης αποφάσεων. Με τον τρόπο αυτό, οι ίδιες οι γυναίκες επιτυγχάνουν τη συνεκτίμηση των αναγκών τους στις τελικές αποφάσεις. Μάλιστα, η συμμετοχή τους στο υψηλό επίπεδο λήψης αποφάσεων, παρά την υποεκπροσώπησή τους, έχει αποτιμηθεί θετικά και σε κρίσιμα ζητήματα για την κλιματική αλλαγή, όπως η υιοθέτηση του Πρωτοκόλλου του Κιότο. Στην αύξηση της συμμετοχής τους κατατείνουν και οι γυναικείες οργανώσεις σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, στο πλαίσιο της αποτύπωσης της ισότητας των φύλων στις αποφάσεις για την κλιματική πολιτική. Η διαφορετική επίδραση του φαινομένου στις γυναίκες, αν αποτυπωθεί στη λήψη αποφάσεων, μπορεί να συμβάλλει στη βέλτιστη προστασία και διαχείριση των κοινών πόρων¹²².

Επιπλέον, η υιοθέτηση και εφαρμογή αποφάσεων υπό το πρίσμα της bottom-up, δηλαδή της «από κάτω προς τα πάνω» προσέγγισης επιτάσσει τη συμμετοχή των γυναικών ιδιαίτερα σε τομείς όπως η γεωργία όπου η τοπική γνώση και η πρακτική εμπειρία που έχουν αποκομίσει μπορεί, σε συνδυασμό με την αντίστοιχη των ανδρών, να οδηγήσει σε αποτελεσματικές πολιτικές που θα έχουν και την απαιτούμενη νομιμοποίηση αλλά και δέσμευση από πλευράς τους για την υλοποίησή τους.

Επιπροσθέτως, έχει παρατηρηθεί ότι η συμμετοχή των γυναικών στη λήψη αποφάσεων οδηγεί σε βελτίωση της υγείας, του προσδόκιμου ζωής, της διατροφής και της πρόσβασης στο νερό, με την υλοποίηση δημόσιων επενδύσεων¹²³. Αυτό είναι συνέπεια του μεγαλύτερου ενδιαφέροντος και της ευαισθησίας τους για τα κοινωνικά και περιβαλλοντικά ζητήματα που πρέπει να διέπουν την κλιματική πολιτική, και στην ενσωμάτωση των οποίων οι γυναίκες μπορούν να συμβάλλουν καθοριστικά.

Η ενσωμάτωση του φύλου στην κλιματική πολιτική εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό και από τη χρηματοδότηση. Η κατανομή της θα πρέπει να είναι κοινωνικά δίκαιη αποσκοπώντας παράλληλα με την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής στην καταπολέμηση των έμφυλων ανισοτήτων. Αυτό θα αποτελέσει τον καταλύτη ενδυνάμωσης των γυναικών για συνεισφέρουν ουσιαστικά στις κλιματικές δράσεις, ξεφεύγοντας από μία τυπική εκπροσώπηση σε φορείς αποφάσεων δίχως ουσιαστική επιρροή.

Παρόλα αυτά, η υπάρχουσα χρηματοδότηση, η οποία προέρχεται από δημόσιους και ιδιωτικούς πόρους είναι μικρή και ανεπαρκής, δεδομένου του μεγέθους των επιπτώσεων του φαινομένου. Σύμφωνα με έκθεση της Τράπεζας της Ελλάδος, το κόστος της λήψης μέτρων προσαρμογής στη χώρα μας μέχρι το 2100 αγγίζει περίπου τα 570 δις ευρώ, ενώ στο ενδεχόμενο της μη λήψης μέτρων το κόστος μπορεί να φτάσει τα 700 δις¹²⁴. Η εκτίμηση αυτή αποκαλύπτει αφενός τις μεγάλες εθνικές και διεθνείς προσπάθειες που απαιτούνται για τη χρηματοδότηση των κλιματικών πολιτικών, αφετέρου τον χαρακτήρα κατεπείγοντος που αποκτά η διαδικασία εύρεσης των απαιτούμενων κεφαλαίων και εφαρμογής της πολιτικής της προσαρμογής.

Παρά τη δεδομένη δυσκολία του εγχειρήματος, χρήσιμος θα ήταν ο καθορισμός κριτηρίων κατανομής των κονδυλίων όπου θα συμπεριλαμβάνονται και οι ανάγκες των γυναικών. Η επικρατούσα τάση προωθεί τη χρηματοδότηση έργων δίχως ποιοτικά κριτήρια και οφέλη για τους πιο ευάλωτους, περιοριζόμενη σε ποσοτικούς στόχους και στην εκτίμηση κυρίως των γεωγραφικών χαρακτηριστικών και των υποδομών

121
Βλ. International Labour Organization. (2009). *Green jobs: Improving the climate for gender equality too!*, 1-8, www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-/dgreports/-/gender/documents/publication/wcms_101505.pdf

122
Βλ. Ergas, C., et al. (2021). Does Gender Climate Influence Climate Change? The Multidimensionality of Gender Equality and its Countervailing Effects on the Carbon Intensity of Well-Being. *Sustainability*, 13(7), 3956, 6-7.

123
Βλ. Ergas, et al. (2021), Does Gender Climate Influence Climate Change? The Multidimensionality of Gender Equality and its Countervailing Effects on the Carbon Intensity of Well-Being, όπ. π., 5.

124
Η μελέτη καλύπτει την περίοδο 2011-2100. Βλ. Επιτροπή Μελέτης Επιπτώσεων Κλιματικής Αλλαγής (2011). *Οι Περιβαλλοντικές, Οικονομικές και Κοινωνικές Επιπτώσεις της Κλιματικής Αλλαγής στην Ελλάδα*. Τράπεζα της Ελλάδος, 425-426. Ανακτήθηκε από: www.bankofgreece.gr/Publications/Πληρως_Εκθεση.pdf?mode=preview

των πληττόμενων περιοχών. Οι γυναίκες αποτελούν μία σημαντική ευάλωτη ομάδα στις οποίες θα πρέπει να κατευθύνονται έργα προσαρμογής, μέσω συμμετοχικών διαδικασιών σε τοπικό επίπεδο με ισότιμη εκπροσώπηση των δύο φύλων¹²⁵.

6.2 | ΙΣΟΤΙΜΗ ΕΚΠΡΟΣΩΠΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ

Το 1992 αναγνωρίζεται από την Διάσκεψη του Ο.Η.Ε. για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (UNCED: United Nations Conference on Environment and Development) ως θεμελιώδης προϋπόθεση για τη βιώσιμη ανάπτυξη, η πλήρης και ισότιμη συμμετοχή των γυναικών σε θέματα και αποφάσεις που αφορούν στον τομέα του περιβάλλοντος. Η Ατζέντα 21 είναι ένα από τα πρώτα έγγραφα που συνδέονται με μία διάσκεψη του Ο.Η.Ε., η οποία κάνει συστηματική αναφορά (Κεφάλαιο 24) στη θέση και στους ρόλους των γυναικών. Το Κεφάλαιο 24 της Ατζέντας 21 προτρέπει τις κυβερνήσεις:

- i. Να διασφαλίσουν τη συμμετοχή των γυναικών στη διαχείριση των εθνικών οικονομικών και τον έλεγχο της υποβάθμισης του περιβάλλοντος.
- ii. Να αυξήσουν το ποσοστό των γυναικών που είναι υπεύθυνες για τη λήψη αποφάσεων, με επέκταση στους τομείς του περιβάλλοντος και της ανάπτυξης.
- iii. Να αναπτύξουν στρατηγικές για την άρση των συνταγματικών, νομικών, διοικητικών, πολιτιστικών, συμπεριφορικών, κοινωνικών και οικονομικών εμποδίων προκειμένου να εξασφαλισθεί η συμμετοχή των γυναικών στη βιώσιμη ανάπτυξη.
- iv. Να λάβουν μέτρα για την αναθεώρηση των πολιτικών και για τη δημιουργία σχεδίων με σκοπό την αύξηση του ποσοστού των γυναικών που συμμετέχουν στους φορείς λήψης αποφάσεων, ως σχεδιάστριες, διαχειρίστριες, επιστημονικοί και τεχνικοί σύμβουλοι στο σχεδιασμό, στην ανάπτυξη και στην εφαρμογή πολιτικών και προγραμμάτων βιώσιμης ανάπτυξης.

Στη δεκαετία του 2000 πραγματοποιήθηκαν διάφορα συνέδρια για την βιώσιμη ανάπτυξη που ακολούθησαν τη Σύνοδο Κορυφής. Το 2002 διοργανώθηκε η Παγκόσμια Σύνοδος Κορυφής για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (WSSD: World Summit on Sustainable Development¹²⁶) στο Johannesburg, ενώ δέκα χρόνια αργότερα πραγματοποιήθηκε η Διάσκεψη του Ο.Η.Ε. για την Βιώσιμη Ανάπτυξη (UNCSD: United Nations Conference on Sustainable Development ή «Rio+20»). Όλες αυτές οι σύνοδοι τονίζουν μετ' επιτάσεως τη σημασία της προώθησης και της εγγύησης της συμμετοχής των γυναικών¹²⁷.

Μία άλλη χρονολογία-ορόσημο ήταν το 1995, καθώς τότε υπεγράφη η Διακήρυξη του Πεκίνου και η Πλατφόρμα Δράσης που προέκυψε από το Τέταρτο Παγκόσμιο Συνέδριο για τις Γυναίκες. Στο τέταρτο κεφάλαιο της Πλατφόρμας Δράσης του Πεκίνου εμπεριέχεται ο στρατηγικός στόχος «Κ» που απευθύνεται στις γυναίκες και στο περιβάλλον. Στο πλαίσιο αυτού του στόχου, οι κυβερνήσεις προτρέπονται να: «ενσωματώσουν τις γυναίκες, συμπεριλαμβανομένων των ιθαγενών γυναικών, επί ίσοις όροις με τους άνδρες, στην υιοθέτηση αποφάσεων για τη βιώσιμη διαχείριση των πόρων και την ανάπτυξη πολιτικών και προγραμμάτων για τη βιώσιμη ανάπτυξη, που περιλαμβάνονται σε εκείνα που έχουν σχεδιαστεί για την αντιμετώπιση και την πρόληψη της περιβαλλοντικής υποβάθμισης της γης, με σκοπό να αναπτυχθεί μία στρατηγική αλλαγής για την

125 Βλ. Röhr, U. (2007, August). Gender, Climate Change and Adaptation. Introduction to the Gender Dimensions. Background Paper prepared for the Both Ends Briefing Paper. "Adapting to climate change: How local experiences can shape the debate", ό.π..

126 Η Έκθεση ανέφερε τη λήψη μέτρων «για την ενίσχυση της συμμετοχής των γυναικών σε όλες τις πτυχές και σε όλα τα επίπεδα που σχετίζονται με τη βιώσιμη γεωργία και την επισιτιστική ασφάλεια». Βλ. UNFCCC (2002). Report of the World Summit on Sustainable Development. Ανακτήθηκε από: www.unfccc.int (Ημ. Πρόσβασης: 2 Μαρτίου 2022).

127 Βλ. Alam, M., Bhatia, R. & Mawby, B. (2015). Women and Climate Change. Impact and Agency in Human Rights, Security and Economic Development, Georgetown Institute for Women, Peace and Security, 16-20.

άρση όλων των εμποδίων ως προς την πλήρη και ισότιμη συμμετοχή των γυναικών στη βιώσιμη ανάπτυξη και την ίση πρόσβαση στον έλεγχο των πόρων»¹²⁸.

Μέχρι το 2000, η Διακήρυξη της Χιλιετίας και οι Αναπτυξιακοί Στόχοι της Χιλιετίας είχαν ως αντικειμενικό σκοπό «την προώθηση της ισότητας των φύλων και την ενδυνάμωση των γυναικών ως αποτελεσματικά μέσα για την καταπολέμηση της φτώχειας, της πείνας και των ασθενειών και για την τόνωση μίας πραγματικά βιώσιμης ανάπτυξης». Το 2005 στο πλαίσιο της Παγκόσμιας Διάσκεψης του Ο.Η.Ε. για τη Μείωση Κινδύνου Καταστροφών¹²⁹ (WCDRR: United Nations World Conference on Disaster Risk Reduction) εγκρίθηκε το Πλαίσιο Δράσης του Hyogo, το οποίο επικαιροποιήθηκε κατά τη διάρκεια της Τρίτης Παγκόσμιας Διάσκεψης για την Μ.Κ.Κ. στο Sendai της Ιαπωνίας. Το Πλαίσιο Sendai εντάσσει στις βασικές του αρχές ότι «η μείωση του κινδύνου καταστροφών απαιτεί τη συμμετοχή και τη συνεργασία ολόκληρης της κοινωνίας», ενώ προτείνει την «ενδυνάμωση και συμμετοχή χωρίς αποκλεισμούς, αλλά και την ενσωμάτωση όλων εκείνων των πολιτικών και πρακτικών που θα προωθήσουν την ηγεσία των γυναικών και των νέων». Μία δεκαετία αργότερα, η Ατζέντα 2030 και οι Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης¹³⁰ του Ο.Η.Ε. ενίσχυσαν τη σημασία της συμμετοχής των γυναικών στην προσπάθεια για την εξάλειψη της φτώχειας, την προστασία του πλανήτη και την απόλαυση των αγαθών της ειρήνης και της ευημερίας μέχρι το 2030.

Τα παραπάνω επιβεβαιώνονται στην Έκθεση Επιτήρησης που εκπόνησε το Πολιτικό Φόρουμ Υψηλού Επιπέδου του Ο.Η.Ε. για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (HLPF: United Nations High-level Political Forum on Sustainable Development) σχετικά με την πρόοδο των Σ.Β.Α.. Η εν λόγω Έκθεση χαρακτηρίζει την κλιματική αλλαγή και την έμφυλη ανισότητα ως δύο από τα πλέον φλέγοντα ζητήματα και αναφέρει ότι: «Οι συνδυασμένες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής θα είναι καταστροφικές και μη αναστρέψιμες: αυξημένη οξίνιση των ωκεανών, διάβρωση των ακτών, ακραία καιρικά φαινόμενα, πιο έντονα και συχνές φυσικές καταστροφές, συνεχής υποβάθμιση των εδαφών, απώλεια ζωτικών ειδών και κατάρρευση των οικοσυστημάτων. Οι συνέπειες αυτές, οι οποίες θα καταστήσουν πολλά μέρη του κόσμου μη κατοικήσιμα, θα πλήξουν κυρίως τα κατώτερα στρώματα της κοινωνίας και θα θέσουν σε κίνδυνο την παραγωγή τροφίμων, επιφέροντας σοβαρές επισιτιστικές κρίσεις, που συνακόλουθα θα μπορούσαν να προκαλέσουν τον εκτοπισμό έως και 140 εκατομμυρίων ανθρώπων μέχρι το έτος 2050»¹³¹.

Πέραν των προαναφερθεισών συμφωνιών, υπάρχει και η Σύμβαση για την Εξάλειψη Όλων των Μορφών Διακρίσεων Κατά των Γυναικών (CEDAW: Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women), η οποία υπεγράφη το 1979 στη Νέα Υόρκη, και αποτέλεσε τον πρώτο διεθνή καταστατικό χάρτη για τα δικαιώματα των γυναικών. Παρά το γεγονός ότι στη CEDAW δεν εμπεριέχονται συγκεκριμένες αναφορές σχετικά με τον τομέα του περιβάλλοντος, στο Άρθρο 14 ορίζεται ότι τα συμβαλλόμενα μέρη «οφείλουν να λάβουν υπ' όψιν τόσο τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες που διαβιούν σε αγροτικές περιοχές όσο και τον σημαντικό ρόλο που διαδραματίζουν για την οικονομική επιβίωση των οικογενειών τους, και να προβούν σε όλες τις απαραίτητες ενέργειες για την εξασφάλιση της εφαρμογής των διατάξεων της Σύμβασης, προς όφελός τους», ενώ στη συνέχεια αναφέρει ότι τα συμβαλλόμενα μέρη «οφείλουν να λάβουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για την εξάλειψη των διακρίσεων σε βάρος των γυναικών που διαβιούν σε αγροτικές περιοχές, προκειμένου να εξασφαλιστεί, στη βάση της έμφυλης ισότητας, η συμμετοχή τους στην αγροτική ανάπτυξη και η εκμετάλλευση των προνομίων που αυτή τους προσφέρει»¹³².

Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 2000, αυτές οι διεθνείς δεσμεύσεις και συμφωνίες ήταν ουσιαστικές ως προς την ενσωμάτωση του δικαιώματος των γυναι-

128 Βλ. UN (1995). Beijing Declaration and Platform for Action, όπ. π., 158.

129 Εφεξής: Μ.Α.Α..

130 Εφεξής: Σ.Β.Α..

131 Βλ. Schlenzka, N. (2020). Women in Poverty. Breaking the Cycle. A Discussion Paper. *Equinet*, Brussels, 22-29.

132 Βλ. UN (1979). Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women New York. Ανακτήθηκε από: www.ohchr.org (Ημ. Πρόσβασης: 2 Μαρτίου 2022).

κών στην πλήρη και ισότιμη συμμετοχή στην πολιτική και στα σχέδια δράσης των τριών συμβάσεων του Rio: της Σύμβασης για τη Βιοποικιλότητα (CBD: Convention on Biological Diversity), της Σύμβασης του Ο.Η.Ε. για την Καταπολέμηση της Ερημοποίησης¹³³ (UNCCD: United Nations Convention to Combat Desertification) και της Σύμβασης-Πλαίσιο του Ο.Η.Ε. για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC: United Nations Framework Convention on Climate Change), όπως επίσης και της Σύμβασης Ramsar¹³⁴, καθώς και των Συμβάσεων της Βασιλείας¹³⁵, του Rotterdam¹³⁶ και της Στοκχόλμης¹³⁷ (BRS: Basel, Rotterdam, and Stockholm Conventions).

6.3 | ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ

Οι περισσότεροι δημόσιοι πολυμερείς μηχανισμοί με αντικείμενο την χρηματοδότηση για την κλιματική αλλαγή, μέχρι προσφάτως, δεν ήταν επιφορτισμένοι με θέματα σχετικά με την ισότητα των φύλων και την ενίσχυση των γυναικών ή δεν είχαν δώσει τη δέουσα σημασία στην προώθηση της ενσωμάτωσης του φύλου. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια, οι περισσότεροι από αυτούς έχουν κάνει ουσιαστικές προσπάθειες και έχουν σημειώσει σημαντική πρόοδο όσον αφορά την ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου στις πολιτικές, τα προγράμματα και τις πρακτικές παροχών.

Πλέον, για πρώτη φορά, όλοι οι κύριοι μηχανισμοί χρηματοδότησης που σχετίζονται με την κλιματική αλλαγή είναι επιφορτισμένοι με την κατάρτιση πολιτικών ή σχεδίων δράσης για το φύλο. Αυτό αποτελεί ένα σημαντικό βήμα προόδου και λειτουργεί ως κατευθυντήρια γραμμή για τη διαμόρφωση της στρατηγικής χρηματοδότησης για την κλιματική αλλαγή. Η ενσωμάτωση των αρχών της ισότητας των φύλων προάγει της αξία της ίσης κατανομής και δίκαιης πρόσβασης σε πόρους χωρίς αποκλεισμούς. Ωστόσο, εξακολουθεί να αποτελεί σημαντική πρόκληση η διασφάλιση της εκτέλεσης και η εφαρμογή έμφυλων πολιτικών στα χρηματοπιστωτικά μέσα τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο¹³⁸.

133 Σύμφωνα με το Άρθρο 5 της Σύμβασης τα συμβαλλόμενα μέρη έχουν ως υποχρέωση «να διευκολύνουν τη συμμετοχή των ντόπιων πληθυσμών, ιδίως των γυναικών και των νέων, με τη στήριξη των μη-κυβερνητικών οργανώσεων, στις προσπάθειες καταπολέμησης της απερίθωτης και του μετριασμού των επιπτώσεων της ξηρασίας». Βλ. UN (1994). United Nations Convention to Combat Desertification. Ανακτήθηκε από: www.unccd.int (Ημ. Πρόσβασης: 2 Μαρτίου 2022).

134 Η Σύμβαση Ramsar για τους Υδροβιότοπους Διεθνούς Σημασίας Ιδιαίτεως ως Ενδιαίτηματα Υδροβίων Πτηνών (Ramsar Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat) γνωστή και ως «Σύμβαση για τους Υδροβιότοπους», υπεγράφη στις 2 Φεβρουαρίου του 1971 στην πόλη Ramsar του βορείου Ιράν και τέθηκε σε ισχύ στις 21 Δεκεμβρίου του 1971.

135 Υπεγράφη στις 22 Μαρτίου του 1989 και τέθηκε σε ισχύ στις 5 Μαΐου του 1992.

136 Υπεγράφη στις 10 Μαρτίου του 1998 και τέθηκε σε ισχύ στις 24 Φεβρουαρίου του 2004.

137 Υπεγράφη στις 22 Μαΐου του 2001 και τέθηκε σε ισχύ στις 17 Μαΐου του 2004.

138 Βλ. Aguilar Revere, L. (2021). *La Igualdad de Género Ante el Cambio Climático. ¿Qué Pueden Hacer los Mecanismos para el Adelanto de las Mujeres de América Latina y el Caribe?*. Comisión Económica para América Latina y el Caribe (CEPAL), 26-33.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Συμπεράσματα - Επίλογος

Η παρούσα έρευνα επιχειρεί να αναδείξει τη διασύνδεση δυο -κατά βάση- κρίσιμων ζητημάτων που απασχολούν την εκπαιδευτική κοινότητα, την κοινωνία πολιτών, την πολιτεία σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και διεθνές επίπεδο. Η σχέση των ανισοτήτων και της κλιματικής αλλαγής έχει απασχολήσει διεξοδικά την επιστημονική έρευνα καθώς έχουν προκύψει σημαντικές διαπιστώσεις, οι οποίες μετατράπηκαν -άλλοτε με επιτυχία και άλλοτε όχι - σε πολιτικές δράσεις και μέτρα.

Στο παρόν, η επιστημονική μας ομάδα ανέλυσε την έννοια της κλιματικής αλλαγής και της ανισότητας των φύλων, όχι ως δυο παράλληλες έννοιες και φαινόμενα αλλά υπό το πρίσμα της συσχέτισης τους όπως προκύπτει από τη διεθνή βιβλιογραφία, εξειδικεύοντας και καταλήγοντας στη γειτονιά μας, στην Μεσόγειο και στη χώρα μας.

Η κλιματική αλλαγή έχει ήδη γίνει εμφανής στον πλανήτη με σοβαρές επιπτώσεις που αλληλεπιδρούν, όπως είδαμε παραπάνω, με την αποψίλωση των δασών, με τη διάβρωση του εδάφους και την ερημοποίηση, με ανεξέλεγκτες πυρκαγιές, με πλημμύρες, με απώλεια ζώων, με την επιβάρυνση της δημόσιας υγείας αλλά και την επιβάρυνση ή την καταστροφή υποδομών με τεράστιες κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες.

Η εμπειριστατωμένη ανάλυση της βιβλιογραφίας αποτύπωσε τη σημαντικότερη επίδραση της κλιματικής αλλαγής στις γυναίκες κυρίως των φτωχών χωρών αλλά όχι μόνο. Αν θελήσουμε να φωτίσουμε την παράμετρο της φτώχειας διαπιστώνουμε ότι οι φτωχές χώρες, που κατά ειρωνικό τρόπο, οι κάτοικοι τους εκπέμπουν λιγότερα κατά κεφαλήν αέρια του θερμοκηπίου επιβαρύνονται πολύ περισσότερο από τις συνέπειες της αλλαγής του κλίματος¹³⁹.

Με τον ίδιο τρόπο επηρεάζονται περισσότερο από την κλιματική αλλαγή οι φτωχότερες περιοχές των αναπτυσσόμενων χωρών αλλά και οι πληθυσμοί που ζουν σε υποβαθμισμένες περιοχές και περιφέρειες¹⁴⁰. Οι γυναίκες όπως γνωρίζουμε πλήττονται ιδιαίτερα από τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό άρα είναι και περισσότερο ευάλωτες στην κλιματική αλλαγή και τις επιπτώσεις της (βλ. Κεφάλαιο 1, 2).

Προχωρώντας ένα βήμα παραπάνω, διαπιστώθηκε ότι οι φυσικές καταστροφές επιδρούν περισσότερο και με διαφορετικό τρόπο στις γυναίκες. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι άνδρες δεν επηρεάζονται ή ότι όλες οι γυναίκες είναι πιο αδύναμες από τους άνδρες αλλά αφορά στην ευαλωτότητά τους στην “περιβαλλοντική κατάσταση” που προκαλείται από καταστροφές¹⁴¹. Οι γυναίκες δυστυχώς έχουν μέχρι και 14 φορές περισσότερες πιθανότητες να χάσουν τη ζωή τους σε μια φυσική καταστροφή. Πιο συγκεκριμένα, οι γυναίκες, τα παιδιά, και δη οι ηλικιωμένες γυναίκες πέθαναν σε υψηλότερα ποσοστά από τους ηλικιωμένους άνδρες. Παράδειγμα των καυσώνων στην Ευρώπη με το μεγάλο κύμα καύσωνα το 2003 οι θάνατοι γυναικών ξεπέρασαν τους θανάτους ανδρών όπως και οι θάνατοι από τους κυκλώνες το 1991 και 2007 στο Μπαγκλαντές όπου οι θάνατοι γυναικών ήταν πολλαπλάσιοι από θανάτους των ανδρών (ενθαρρυντικά, αυτή η συσχέτιση μειώνεται όπου η θέση των γυναικών είναι πιο ισότιμη).

Με βάση την έρευνα μας διαπιστώθηκε ότι οι γυναίκες είναι περισσότερο απομονωμένες, δεν έχουν δηλαδή επαρκή πρόσβαση σε πηγές πληροφόρησης έκτακτης

139 Cutter, S. L., Boruff, B. J. & Shirley, W. L. (2003). Social vulnerability to environmental hazards. *Social Science Quarterly*, 84, 242-261.

140 Enarson, E. (2000, September). *Gender and natural disasters, In focus program on crisis response and reconstruction*, Working Paper 1.

141 Sarathi De, P. (2010). Culture Sensitivity and Gender Specificity in Disaster Scenario, στο Dasgupta, S., Siriner, I. & Sarathi De, P. (eds.). *Women's Encounter with Disaster*. London: Frontpage, 90.

ανάγκης, αλλά και σε προγράμματα ετοιμότητας που διδάσκονται σε σχολεία, ιδρύματα κλπ.

Παρακολουθώντας τη βιβλιογραφία, τις πηγές και τις επιστημονικές μελέτες γίνεται διακριτό και αξιοσημείωτο ένα επίμονο χάσμα μεταξύ των φύλων¹⁴² στην κλιματική αλλαγή και τις συνέπειες αυτών¹⁴³.

Σημαντικό εύρημα είναι και ο υψηλότερος βαθμός ανησυχίας των γυναικών για τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής και η ενεργοποίησή τους σε κινήματα και δράσεις, σε αντίθεση με αυτή των ανδρών. Μάλιστα, παρατηρείται ότι ειδικά σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο οι γυναίκες είναι περισσότερο ευαίσθητες για τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην δημόσια υγεία αλλά και περισσότερο αποφασισμένες να δράσουν¹⁴⁴. Φαίνεται ότι είναι περισσότερο πιθανό οι ίδιες οι γυναίκες να δράσουν και να ενεργοποιηθούν σε σχέση με τους άνδρες και στις αναπτυσσόμενες χώρες όπως (π.χ. Ηνωμένες Πολιτείες, Καναδάς, Ηνωμένο Βασίλειο, Ιταλία) υποστηρίζοντας ότι πρέπει να γίνουν μεγάλες αλλαγές στην καθημερινότητα όλων μας¹⁴⁵ για να μειωθούν οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής.

Σε έρευνα της Gallup από το 2001 έως το 2008 (McCright, 2010)¹⁴⁶ επιβεβαιώθηκε ότι οι γυναίκες έχουν μεγαλύτερη ευαισθητοποίηση και γνώσεις στα θέματα της κλιματικής αλλαγής (ενδιαφέρον αναζήτησης πληροφοριών κλπ.) αλλά δυστυχώς καθώς τα στερεότυπα “καλά κρατούν” οι ίδιες υποτιμούν συχνά τον εαυτό τους και την ενασχόλησή τους για την αλλαγή του κλίματος, θεωρώντας ότι είναι πολύ λιγότερο γνώστες ή αποτελεσματικές από τους άνδρες!

Συνέπεια αυτών αλλά και της γενικότερης υποεκπροσώπησης των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων είναι και η ανιση πρόσβαση γυναικών στη χάραξη πολιτικής για το κλίμα¹⁴⁷.

Επομένως, στόχος μας -μεταξύ των άλλων- θα πρέπει να είναι η αύξηση της εκπροσώπησης τους στον τομέα της περιβαλλοντικής πολιτικής και η υπέρβαση των κοινωνικών, πολιτικών και πολιτισμικών εμποδία για την ενθάρρυνση και την ισόρροπη συμμετοχή τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι από μελέτη που πραγματοποιήθηκε σε 130 χώρες¹⁴⁸ προέκυψε ότι στα εθνικά κοινοβούλια με μεγαλύτερη εκπροσώπηση γυναικών υπήρχαν υψηλότερα ποσοστά επικύρωσης περιβαλλοντικών συνθηκών και περιβαλλοντικών πρωτοβουλιών σε σχέση με εκείνα στα οποία οι γυναίκες ήταν λιγότερες.

Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει και η επιρροή της φεμινιστικής οπτικής στην αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Η επίγνωση της ανισότητας των φύλων και η δέσμευση στα ιδανικά της ισότητας¹⁴⁹ (δηλαδή, η ύπαρξη φεμινιστικής συνείδησης) συνδέθηκαν με μεγαλύτερη υποστήριξη στα περιβαλλοντικά ζητήματα, τόσο μεταξύ ανδρών όσο και γυναικών.

Η έρευνα μας στη συνέχεια προχωρά σε γεωγραφική ανάλυση και επικεντρώνεται στη Μεσόγειο και στη χώρα μας. Η περιβαλλοντική επιβάρυνση της λεκάνης της Μεσογείου είναι δυστυχώς εξαιρετικά αυξημένη και αυτό επιβεβαιώθηκε και από την 1η Έκθεση Αξιολόγησης της Μεσογείου του ΟΗΕ (Φεβρουάριος 2021), η οποία συντάχθηκε με τη συμμετοχή 190 επιστημόνων από 25 χώρες¹⁵⁰.

Η λεκάνη της Μεσογείου διαθέτει γεωγραφικά και περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά τα οποία “ευνοούν” την επιδείνωση και απώλεια της βιοποικιλότητας, την περιβαλλοντική ρύπανση και την δυσμενέστερη κλιματική επιβάρυνση, προκαλώντας σοβαρές και ίσως μη αναστρέψιμες βλάβες και στην υγεία των πολιτών και στο οικοσύστημα.

Ειδικότερα με βάση τα ευρήματα μας κατά την ανάλυση στο κεφάλαιο 4 και 5 σημειώνονται τα εξής:

142 Kahan, D. M. et al. (2007). Culture and identity-protective cognition: Explaining the white-male effect in risk perception. *Journal of Empirical Legal Studies*, 4, 465-505.

143 Arnocky, S. & Stroink, M. L. (2011). Gender differences in environmental concern and cooperation: The mediating role of emotional empathy. *Current Research in Social Psychology*, 16, 1-14.

144 Xiao, C. & McCright, A. M. (2012). Explaining gender differences in concern about environmental problems in the United States. *Society & Natural Resources*, 25, 1067-1084.

145 Stokes, B., Wike, R., & Carle, J. (2015). *Global concern about climate change, broad support for limiting emissions*. Pew Research Center. Ανακτήθηκε από: www.pewglobal.org/files/2015/11/Pew-Research-Center-Climate-Change-Report-FINAL-November-5-2015.pdf

146 McCright, A. M. (2010). The effects of gender on climate change knowledge and concern in the American public. *Population and Environment*, 32, 66-87.

147 Scannell, L. & Gifford, R. (2013). Personally relevant climate change: The role of place attachment and local versus global message framing in engagement. *Environment and Behavior*, 45, 60-85.

148 Goldsmith, R. E., Feygina, I. & Jost, J. T. (2013). The gender gap in environmental attitudes: A system justification perspective, στο Alston, M. & Whittenbury, K. (eds.), *Research, action, and policy: Addressing the gendered impacts of climate change*. Dordrecht: Springer, 159-171.

149 Conover, P. J. & Sapiro, V. (1993). Gender, feminist consciousness, and war. *American Journal of Political Science*, 37, 1079-1099.

150 www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2016-0066_EL.html

- α) Η περιοχή της Μεσογείου θερμαίνεται 20% ταχύτερα σε σχέση με τον παγκόσμιο μέσο όρο. Αποτέλεσμα οι καύσωνες να γίνονται ολοένα εντονότεροι, συχνότεροι και μεγαλύτερης διάρκειας. Το καλοκαίρι 2021 πήραμε μια γεύση αυτών των πολυήμερων καυσώνων και των συνεπειών τους, μεταξύ αυτών και των ανεξέλεγκτων πυρκαγιών, που εκδηλώνονται ειδικά όταν δεν έχουν εκσυγχρονιστεί ανάλογα οι υποδομές, τα μέτρα πρόληψης και καταστολής στην περιοχή.
- β) Τα αποθέματα νερού μειώνονται δραματικά, με την εκτίμηση ότι 250 εκατ. άνθρωποι θα χαρακτηρίζονται ως «υδατικά φτωχοί», καθώς δεν θα έχουν πρόσβαση σε υδάτινους πόρους και θα αντιμετωπίζουν σημαντικά προβλήματα λειψυδρίας και έκθεσης των ιδίων και των δραστηριοτήτων τους σε μη καθαρό νερό.
- γ) Προβληματίζει η μεγάλη αύξηση του πληθυσμού, η μετανάστευση και οι προσφυγικές ροές από άλλες περιοχές και λόγω της εσωτερικής μετανάστευσης που επιτείνεται από την ίδια την κλιματική κρίση και τις επιπτώσεις της.

151
Kellstedt, P. M., Zahran, S., & Vedlitz, A. (2008). Personal efficacy, the information environment, and attitudes toward global warming and climate change in the United States. *Risk Analysis*, 28, 113-126.

Όπως έχει υπογραμμιστεί, οι γυναίκες είναι περισσότερο ευάλωτες στην κλιματική αλλαγή και αυτό ακριβώς επιβεβαιώνεται και στη Μεσόγειο και στη χώρα μας (Κεφάλαιο 4,5). Καταλήγουμε επομένως ότι τη μεγαλύτερη επιβάρυνση θα την υποστούν οι αστικές περιοχές, οι οποίες είναι δυστυχώς ανοχύρωτες απέναντι σε ακραία καιρικά φαινόμενα. Περισσότερο ευάλωτοι θα είναι λοιπόν και οι κάτοικοι αυτών των περιοχών, ιδιαίτερα μάλιστα οι γυναίκες.

Όμως και η ύπαιθρος δεν θα μείνει ανεπηρέαστη. Η περιβαλλοντική επιβάρυνση στη Μεσόγειο θα αγγίξει και την αγροτική παραγωγή, λόγω ξηρασίας ή πλημμυρών, άρα και αδυναμίας καλλιέργειας εκτάσεων στην ύπαιθρο. Ως αποτέλεσμα οι αγρότες, οι παραγωγοί, οι κτηνοτρόφοι να οδηγηθούν στην ανεργία. Λόγω του ότι οι περισσότερες εργάτριες είναι γυναίκες και χωρίς αμοιβή ή ασφάλιση, οι ίδιες θα βιώσουν ακόμη περισσότερη φτώχεια και αποκλεισμό από επιδοτήσεις ή δυνατότητα εναλλαγής εργασίας σε περίπτωση κλιματικών/περιβαλλοντικών καταστροφών (πλημμύρες, καταστροφή παράγωγης κ.ά.).

Όμως οι γυναίκες, όπως προαναφέραμε, χρειάζεται να γίνουν ορατές και μέρος της λύσης. Έχει διαπιστωθεί ότι οι γυναίκες σε ηγετικές θέσεις δημιουργούν και βελτιώνουν την πολιτική για την κλιματική αλλαγή συχνότερα από τους άνδρες. Είναι καιρός, λοιπόν, οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής, το κράτος, η αυτοδιοίκηση, οι ιδιώτες, οι επενδυτές να αντιληφθούν ότι οι γυναίκες μπορούν να λειτουργήσουν ως τεράστια δύναμη αλλαγής οδηγώντας τις κοινότητές τους και τον κόσμο προς ένα πιο βιώσιμο μέλλον.

Όταν εξουσιοδοτούνται να συμμετέχουν ενεργά στον επανασχεδιασμό μετά από καταστροφές και περίπτωσης έκτακτης ανάγκης, οι γυναίκες επιδεικνύουν μια μοναδική πηγή γνώσεων και δεξιοτήτων που επιτρέπει στις κοινότητες να ανακάμψουν πιο γρήγορα και πιο αποτελεσματικά¹⁵¹.

Η «διάσταση του φύλου» στην κλιματική αλλαγή και τις συνέπειές της είναι σημαντική όχι μόνο για όσους και όσες ενδιαφέρονται να κάνουν τον κόσμο καλύτερο για τις ίδιες τις γυναίκες αλλά και για όποιον και όποια ενδιαφέρεται για την ειρήνη, την υπεράσπιση σταθερών συμμαχιών, την προστασία των ευάλωτων ομάδων, την κοινωνική δικαιοσύνη, την υπεράσπιση της δημοκρατίας και την κλιματική προσαρμογή.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΕΣ

- Abass, J. (2018, March 21). Women grow 70% of Africa's food. But have few rights over the land they tend. *World Economic Forum*. Ανακτήθηκε από: www.weforum.org/agenda/2018/03/women-farmers-food-production-land-rights (Ημ. Πρόσβασης: 17 Ιουνίου 2021)
- Aguilar Revero, L. (2021). *La Igualdad de Género Ante el Cambio Climático. ¿Qué Pueden Hacer los Mecanismos para el Adelanto de las Mujeres de América Latina y el Caribe?*. Comisión Económica para América Latina y el Caribe (CEPAL).
- Ahmad N. et al. (2014). Gender, Agriculture, and Climate Change. *World Bank Group, Agriculture and Environmental Services Department Notes*, 6. Ανακτήθηκε από: www.academia.edu/51960422/Gender_agriculture_and_climate_change
- Alam, M., Bhatia, R. & Mawby, B. (2015). Women and Climate Change. Impact and Agency in Human Rights, Security and Economic Development. *Georgetown Institute for Women, Peace and Security*.
- Alber, G. (2011). *Gender, Cities and Climate Change. Thematic Report Prepared for Cities and Climate Change Global Report on Human Settlements 2011*. Ανακτήθηκε από: www.academia.edu/628195/Gender_Cities_and_Climate_Change
- Alston, M. (2014). Gender mainstreaming and climate change. *Women's Studies International Forum*, 47, Part B. Ανακτήθηκε από: doi.org/10.1016/j.wsif.2013.01.016
- Alston, M. (2014). Gender Mainstreaming and Climate Change'. *Oxford Research Encyclopedia of Natural Hazard Science*.
- Anon (2019). Females in the Field: More Women Managing Farms across Europe. CAP Europe, cap.europe.bg/en/node/220
- Arnocky, S. & Stroink, M. L. (2011). Gender differences in environmental concern and cooperation: The mediating role of emotional empathy. *Current Research in Social Psychology*, 16.
- Avis, W. R. (2017). *Gender equality and women's empowerment in Lebanon. Knowledge, evidence and learning for development*. Helpdesk report. Ανακτήθηκε από: reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/175-Gender-Equality-and-Womens-Empowerment-in-Lebanon.pdf
- Barre, A. (2019). *Soluciones de Género y Clima*. Women and Gender Constituency, 5th Edition.
- Bhattacharya, D., Khan, T. I. & Salma, U. (2014). A Commentary on the Final Outcome Document of the Open Working Group on SDGs. *The SAIS Review of International Affairs*, 34(2). Ανακτήθηκε από: www.jstor.org/stable/27000967
- Botreau, H., Cohen, M. J. (2020). Gender inequality and food insecurity: A dozen years after the food price crisis, rural women still bear the brunt of poverty and hunger. *Advances in Food Security and Sustainability*, 5. Ανακτήθηκε από: doi.org/10.1016/bs.af2s.2020.09.001
- Burleson, E., (2016, January 1). Paris Agreement and Consensus to Address Climate Challenge ASIL *INSIGHT*, Forthcoming. Ανακτήθηκε από: ssrn.com/abstract=2710076
- Cavalett, O. (2018, July 9). From political to climate crisis. *Nature Clim Change*, 8. Ανακτήθηκε από: doi.org/10.1038/s41558-018-0228-4
- Conover, P. J., & Sapiro, V. (1993). Gender, feminist consciousness, and war. *American Journal of Political Science*, 37.
- UN (1979). Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women New York. Ανακτήθηκε από: www.ohchr.org (Ημ. Πρόσβασης: 2 Μαρτίου 2022).
- Cramer, W. et al. (2018). Climate change and interconnected risks to sustainable development in the Mediterranean. *Nature Climate Change*, 8.
- Cutter, S. L., Boruff, B. J. & Shirley, W. L. (2003). Social vulnerability to environmental hazards. *Social Science Quarterly*, 84.
- Dearden, L. (2017, May 5). Bangladesh is now the single biggest country of origin for refugees on boats as new route to Europe emerges, *The Independent*. Ανακτήθηκε από: www.independent.co.uk/news/world/europe/refugee-crisis-migrants-bangladesh-libya-italy-numbers-smuggling-dhaka-dubai-turkey-detained-a7713911.html (Ημ. Πρόσβασης: 6 Ιανουαρίου 2018).
- Den Uyl, R. M., Russel, D. J. (2018). *Climate adaptation in fragmented governance settings: the consequences of reform in public administration*. *Environmental Politics*, 27(2).
- Dianeosis (2017). *The Impact of Climate Change on the Greek Economy*, Ανακτήθηκε από: www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2017/06/climate_change10.pdf
- EIGE (2010). *Women working on the farm: how to promote their contribution to the development of agriculture and rural areas in Europe*. Ανακτήθηκε από: [eige.europa.eu/docs/2026_IPOL-AGRI_NT\(2010\)438609_EN.pdf](http://eige.europa.eu/docs/2026_IPOL-AGRI_NT(2010)438609_EN.pdf)

- Elafros Y. (2021). Climate change will impact tourism CLIMPACT network studies how the industry will be affected by extreme weather phenomena while also seeking solutions, *Kathimerini* (on line). Ανακτήθηκε από: www.ekathimerini.com/society/1166548/climate-change-will-impact-tourism/ και data.worldbank.org/country/greece
- Enarson, E. (2000, September). *Gender and natural disasters, In focus program on crisis response and reconstruction*, Working Paper 1.
- Ergas, C., et al. (2021). Does Gender Climate Influence Climate Change? The Multidimensionality of Gender Equality and its Countervailing Effects on the Carbon Intensity of Well-Being. *Sustainability*, 13(7), 3956.
- European Commission (2021, April 19). *New agenda for the Mediterranean: the Council approves conclusions on a renewed partnership with the Southern Neighborhood*, ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/news/new-agenda-mediterranean-council-approves-conclusions-renewed-partnership-southern_en
- European Commission (n.d.). *Why the Prespa Lakes are shrinking*. Cordis Research Results. Ανακτήθηκε από: cordis.europa.eu/article/id/202122-why-the-prespa-lakes-are-shrinking (Τελευταία Αναβάθμιση: 24 Ιουλίου 2017).
- European Committee of Regions. (2017). *Women's Empowerment in the Mediterranean Region*. European Union. cor.europa.eu/en/engage/studies/Documents/Women%E2%80%99s%20Empowerment.pdf
- European Institute for Gender Equality. (n.d.). *Tourism – Relevance of Gender on the Policy Area* eige.europa.eu/gender-mainstreaming/policy-areas/tourism
- European Institute of the Mediterranean (2020). *IEMed Mediterranean Yearbook 2020*. Ανακτήθηκε από: www.iemed.org/med-yearbook/iemed-mediterranean-yearbook-2020/
- Eurostat (2015). *Tourism industries – employment: Tourism industries prove resilient to the economic crisis and provide jobs for women and young people*. Ανακτήθηκε από: ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Tourism_industries_-_employment
- Fanzo, J. et al. (2018, September), The Effect of Climate Change Across Food Systems: Implications for Nutrition Outcomes, *Global Food Security*, 18.
- FAO (2020). *Securing sustainable food systems hinges on gender equality*. Ανακτήθηκε από: www.fao.org/news/story/en/item/1264838/icode/
- FAO (n.d.). *Gender and Land Rights Database, Distribution of Agricultural Holders by sex*. Ανακτήθηκε από: www.fao.org/gender-landrights-database/data-map/statistics/en/
- Gaard, G. (2015). Ecofeminism and climate change. *Women's Studies International Forum*, 49, 20-33. Ανακτήθηκε από: doi.org/10.1016/j.wsif.2015.02.004
- Gidarakou, I., Kazakopoulos, L. & Koutsouris, A. (2006). Tracking empowerment and participation of young women farmers in Greece, στο Asztalos, M. I. & Bock, B.B. (eds.), *Gender Regimes, Citizen Participation and Rural Restructuring (Research in Rural Sociology and Development, Vol. 13)*, Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Glazebrook, T., Noll, S. & Opoku, E. (2020). Gender Matters: Climate Change, Gender Bias, and Women's Farming in the Global South and North, *Agriculture*, 10(7), 267. Ανακτήθηκε από: doi.org/10.3390/agriculture10070267
- Goldsmith, R. E., Feygina, I. & Jost, J. T. (2013). The gender gap in environmental attitudes: A system justification perspective, στο Alston, M. & Whittenbury, K. (eds.). *Research, action, and policy: Addressing the gendered impacts of climate change*. Dordrecht: Springer.
- Gomar, V. (2021, September 17). Women In Climate: An Opportunity to Bridge the Tech Gender Gap and accelerate the Green Transition. *Women's Forum for the Economy and Society*. Ανακτήθηκε από: womens-forum.com/2021/09/17/women-in-climate-an-opportunity-to-bridge-the-tech-gender-gap-and-accelerate-the-green-transition/
- Harvey, F. (2020, January 29). Climate breakdown 'is increasing violence against women', *The Guardian*. Ανακτήθηκε από: www.theguardian.com/environment/2020/jan/29/climate-breakdown-is-increasing-violence-against-women
- HECANET (2005, April). *Healthy Environments for Children Alliance*, WHO & UNEP. Ανακτήθηκε από: who.int/heca/infomaterials/HECANETApril2005.pdf
- Herbert, J. (2021). Environmental Justice, στο The Newcastle Social Geographies Collective, *Social Geographies: An Introduction*, Lanham: Rowman & Littlefield.
- ICAP (2016). *Βελτίωση της θέσης των Γυναϊκών Στελεχών*. Ανακτήθηκε από: www.icap.gr/Default.aspx?id=10532&nt=146&lang=1
- International Labour Organization. (2009). *Green jobs: Improving the climate for gender equality too!* Ανακτήθηκε από: www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_101505.pdf
- IPCC (2014). *Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*.
- IPCC (2022). *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability, Working Group II Contribution to the IPCC Sixth Assessment Report*.
- IPCC (2022). *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability*, όπ. π..

- IUCN (2021). *The IUCN Red List of Threatened Species*. Version 2021-3. Ανακτήθηκε από: www.iucnredlist.org
- Juhola, S., Keskkitalo, E. C. H. & Westerhoff, L. (2011). Understanding the framings of climate change adaptation across multiple scales of governance in Europe. *Environmental Politics*, 20(4). Ανακτήθηκε από: doi: 10.1080/09644016.2011.589571
- Kahan, D. M. et al. (2007). Culture and identity-protective cognition: Explaining the white-male effect in risk perception. *Journal of Empirical Legal Studies*, 4.
- Kameri-Mbote, P. (2013). Climate Change and Gender Justice: International Policy and Legal Responses, στο Ruppel, O. C., Roschmann, C. & Ruppel-Schlichting, K. (eds.), *Climate Change: International Law and Global Governance*. Vol. I: Legal Responses and Global Responsibility, Baden-Baden: Nomos.
- Keane, D. (2004). The Environmental Causes and Consequences of Migration: A Search for the Meaning of Environmental Refugees, *The Georgetown International Environmental Law Review*, 16.
- Kellstedt, P. M., Zahran, S., & Vedlitz, A. (2008). Personal efficacy, the information environment, and attitudes toward global warming and climate change in the United States. *Risk Analysis*, 28.
- Koman, P.D. et al. (2018). Examining joint effects of air pollution exposure and social determinants of health in defining “at-risk” populations under the Clean Air Act: susceptibility of pregnant women to hypertensive disorders of pregnancy. *World Med Health Policy*.
- Leiter, T. (2021). Do governments track the implementation of national climate change adaptation plans? An evidence-based global stocktake of monitoring and evaluation systems. *Environmental Science & Policy*, 125. doi.org/10.1016/j.envsci.2021.08.017
- Manfre, C. & Rubin, D. (2012). Integrating Gender into Forestry Research: A Guide for CIFOR Scientists and Programme Administrators, *Center for International Forestry Research*, 13.
- Masson-Delmotte, V. et al. (eds.). (2019). *Climate Change and Land: an IPCC Special Report on Climate Change, Desertification, Land Degradation, Sustainable Land Management, Food Security, and Greenhouse Gas Fluxes in Terrestrial Ecosystems*, IPCC. Ανακτήθηκε από: www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2019/11/SRCCL-Full-Report-Compiled-191128.pdf
- McCright, A. M. (2010). The effects of gender on climate change knowledge and concern in the American public. *Population and Environment*, 32.
- Merneck, A. (2018). What about Gender in Climate Change? Twelve Feminist Lessons from Development. *Sustainability*, 10(3), 627, doi.org/10.3390/su10030627
- Menegaki, A., Agiomirgianakis, G. and Arvanitaki, E., (2019). The Tourism Sector in Greece: A Sociological Perspective and Review. *Tourismos*, 14(1). Ανακτήθηκε από: tourismosjournal.aegean.gr/article/view/562
- Neumayer, E. and Plumper, T. (2007). The Gendered Nature of Natural Disasters: The Impact of Catastrophic Events on the Gender Gap in Life Expectancy, 1981-2002. *Annals of the Association of American Geographers*, 97(3), 551-566.
- Pierrehumbert, R., (2019). There is no Plan B for dealing with the climate crisis. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 75(5). Ανακτήθηκε από: DOI: [10.1080/00963402.2019.1654255](https://doi.org/10.1080/00963402.2019.1654255)
- Quagliariello, R., & Ciannamea, C. (2016). Building resilience of Mediterranean rural communities through the empowerment of women. *CIHEAM Watch Letter*, 36. Ανακτήθηκε από: vmcorporate.iamm.fr/uploads/attachments/300/020_Quagliariello.pdf
- Ritchie, H. & Roser, M., (2020). CO₂ and Greenhouse Gas Emissions. *Our World in Data*.
- Rodenberg, B. (2009). *Climate Change Adaptation from a Gender Perspective*. DIE Research Project *Climate Change and Development*, Bonn. Ανακτήθηκε από: refubium.fu-berlin.de/bitstream/handle/fub188/16126/Internetfassung_DiscPaper_24.2009_Rodenberg_engl.pdf;jsessionid=7340195692AF3FBEADF8B6FAEE852C68?sequence=1
- Röhr, U. (2007, August). Gender, Climate Change and Adaptation. Introduction to the Gender Dimensions. Background Paper prepared for the Both Ends Briefing Paper. “Adapting to climate change: How local experiences can shape the debate”. Ανακτήθηκε από: www.academia.edu/1254105/Gender_climate_change_and_adaptation_Introduction_to_the_gender_dimensions
- Sabater, L. (2020). *Gender, culture, and sustainability in the Mediterranean. Cultural landscapes and biodiversity in the Mediterranean Basin*. Washington, DC: IUCN. Ανακτήθηκε από: portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/2020-038-En.pdf
- Sarathi De, P. (2010). Culture Sensitivity and Gender Specificity in Disaster Scenario, στο Dasgupta, S., Siriner, I. & Sarathi De, P. (eds.). *Women's Encounter with Disaster*. London: Frontpage.
- Scannell, L., & Gifford, R. (2013). Personally relevant climate change the role of place attachment and local versus global message framing in engagement. *Environment and Behavior*, 45.
- Schlenzka, N. (2020). Women in Poverty. Breaking the Cycle. A Discussion Paper. *Equinet*, Brussels.
- Seghirate, Y. (2017). Mediterranean Women in Rural and Agricultural Communities: Double Jeopardy, Multiple Opportunities. *IEMed Mediterranean Yearbook 2017*. Ανακτήθηκε από: www.iemed.org/publication/mediterranean-women-in-rural-and-agricultural-communities-double-jeopardy-multiple-opportunities/
- Stock, A. (2012). *El Cambio Climático Desde una Perspectiva de Género*, Fundación Friedrich Ebert Stiftung, FES-IDLIS, Policy Paper 18.

- Stokes, B., Wike, R., & Carle, J. (2015). *Global concern about climate change, broad support for limiting emissions*. Pew Research Center. Ανακτήθηκε από: www.pewglobal.org/files/2015/11/Pew-Research-Center-Climate-Change-Report-FINAL-November-5-2015.pdf
- Tandon, N. (2019). The Bio-Fuel Frenzy: What Options for Rural Women? A Case of Rural Development Schizophrenia, στο Sweetman, C. (ed.), *Climate Change and Gender Justice*, Oxfam GB. Ανακτήθηκε από: oxfamlibrary.openrepository.com/handle/10546/115359
- Terry, G. (2009). No climate justice without gender justice: an overview of the issues. *Gender & Development*, 17(1). Ανακτήθηκε από: DOI: [10.1080/13552070802696839](https://doi.org/10.1080/13552070802696839)
- Tuel, A. & Eltahir, E. A. B. (2020). Why Is the Mediterranean a Climate Change Hot Spot?. *Journal of Climate*, 33(14). Ανακτήθηκε από: doi.org/10.1175/JCLI-D-19-0910.1
- UN (1995). The Beijing Declaration and Platform for Action. Ανακτήθηκε από: www.un.org/en/events/pastevents/pdfs/BeijingDeclarationandPlatformforAction.pdf (Ημ. Πρόσβασης: 28 Απριλίου 2021).
- UN (2002). Report of the World Summit on Sustainable Development. Ανακτήθηκε από: www.unfccc.int (Ημ. Πρόσβασης: 2 Μαρτίου 2022).
- UN (2012). Rio+20 Declaration on Justice, Governance and Law for Environmental Sustainability. Ανακτήθηκε από: www.unep.org/rio20/Portals/24180/Rio20_Declaration_on_Justice_Gov_n_Law_4_Env_Sustainability.pdf
- UN Women (2020). *From insights to action: Gender equality in the wake of COVID-19*. Ανακτήθηκε από: www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Gender-equality-in-the-wake-of-COVID-19-en.pdf
- UNDP (2010). *Gender, Climate Change and Community-Based Adaptation*, New York.
- UNEP (2020). *Celebrating women's contributions to a healthy Mediterranean. Women at the helm of green entrepreneurship in the Mediterranean*, www.unep.org/uneppmap/news/news/celebrating-womens-contributions-healthy-mediterranean
- UNFCCC (2012). *The Rio Conventions: Action on Gender*. Ανακτήθηκε από: unfccc.int/resource/docs/publications/roi_20_gender_brochure.pdf
- UN (1994). United Nations Convention to Combat Desertification. Ανακτήθηκε από: www.unccd.int (Ημ. Πρόσβασης: 2 Μαρτίου 2022).
- United Nations Development Programme (2016). *Overview of Linkages Between Gender and Climate Change*. Global Gender and Climate Alliance, Ministry of Foreign Affairs of Finland.
- United Nations Population Fund (2009). *State of World Population 2009. Facing a Changing World: Women, Population and Climate*. Ανακτήθηκε από: www.unfpa.org/publications/state-world-population-2009
- United Nations Report (2020). *Women and Girls – Closing the Gender Gap*. Ανακτήθηκε από: www.un.org/en/un75/women_girls_closing_gender_gap
- Valley, B. (2010). Gender and the Climate Change Agenda: The Impacts of Climate Change on Women and Public Policy', *Women's Environmental Network*. Ανακτήθηκε από: www.academia.edu/1543791/Gender_and_the_Climate_Change_Agenda_The_Impacts_of_Climate_Change_on_Women_and_Public_Policy
- Van Aelst, K. & Holvoet, N. (2016). Intersections of gender and marital status in accessing climate change adaptation: Evidence from rural Tanzania. *World Development*, 79.
- Voskaki, A., Tsermenidis, K. (2016). *Public Perception of Climate Risk: The Case of Greece*. Preprints WHO (2014). *Gender, Climate Change and Health*. Ανακτήθηκε από: apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/144781/9789241508186_eng.pdf
- World Travel and Tourism Council, (2014). *Travel & Tourism Economic Impact 2014 Greece*. London: WTTC Publications. Ανακτήθηκε από: www.hospitalitynet.org/file/152005348.pdf
- WWF (2009). *Climate change impacts in Greece in the near future*. Ανακτήθηκε από: www.bankofgreece.gr/RelatedDocuments/WWF_Climate_change_impacts_in_Greece_in_the_near_future.pdf
- Xiao, C. & McCright, A. M. (2012). Explaining gender differences in concern about environmental problems in the United States. *Society & Natural Resources*, 25, 1067-1084.
- Zelenáková, M., Purcz, P., Hlavatá, H. & Blišťan P. (2015). Climate Change in Urban Versus Rural Areas. *Procedia Engineering*, 119.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΕΣ

Heywood, A. (2013). *Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική στην Παγκόσμια Εποχή*. Αθήνα: Κριτική, 669.

Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων (2018). *Η Ελληνίδα αγρότισσα: Αποτύπωση της Συμμετοχής, Προβλήματα, Προκλήσεις και Προτάσεις Πολιτικής για την ενθάρρυνση της συμμετοχής των γυναικών στον αγροτικό τομέα και την ελληνική ύπαιθρο*. Ανακτήθηκε από:

isotita.gr/wp-content/uploads/2018/02/%CE%97-%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%AF%CE%B4%CE%B1-%CE%B1%CE%B3%CF%81%CF%8C%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%83%CE%B1.pdf

Γιδαράκου, Ι. (1996). Εργασιακές Σχέσεις στην Οικογενειακή Εκμετάλλευση: Θέση και προοπτικές της γυναικείας παρουσίας, στο Αλεξανδράτος, Ν. et al. (επιμ.), *Κράτος και αγροτικός χώρος. Πρακτικά 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου Αγροτικής Οικονομίας*. Αθήνα: Παπαζήση.

Γκασούκα, Μ. et al. (2014). *Οδηγός χρήσης μη σεξιστικής γλώσσας στα διοικητικά έγγραφα*. Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων. Ανακτήθηκε από:

www.isotita.gr/var/uploads/MELETES/Odigos%20Xrasis%20Mi%20Seksistikis%20Glossas.pdf

Γρηγορίου, Π., Σαμιώτης, Γ. και Τσάλτας, Γρ. Ι. (1993). *Η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη*. Αθήνα: Παπαζήση.

Δημαδάμα, Ζ. (2021). *Βιώσιμη Οικονομική Ανάπτυξη, Βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη: Η ενσωμάτωση των 17 στόχων του Ο.Η.Ε.*, Αθήνα: Παπαζήση.

Ελληνική Κυβέρνηση (2022). *Ενημέρωση για την πορεία του COVID-19 στην Ελλάδα*. Ανακτήθηκε από: covid19.gov.gr/covid19-live-analytics/

Ελληνική Στατιστική Αρχή (2020). *Δελτίο Τύπου Κίνδυνος Φτώχειας: Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών: (Περίοδος αναφοράς εισοδήματος: Έτος 2019)*. Ανακτήθηκε από:

www.statistics.gr/documents/20181/e944c120-8160-e879-8ca6-203c8f298156

Ελληνική Στατιστική Αρχή (2021). *Η Ελλάς με αριθμούς*. Ανακτήθηκε από: GreeceInFigures_2021Q4_GR.pdf

Επιτροπή Μελέτης Επιπτώσεων Κλιματικής Αλλαγής (2011). *Οι Περιβαλλοντικές, Οικονομικές και Κοινωνικές Επιπτώσεις της Κλιματικής Αλλαγής στην Ελλάδα*. Τράπεζα της Ελλάδος. Ανακτήθηκε από:

www.bankofgreece.gr/Publications/%CE%A0%CE%BB%CE%B7%CF%81%CE%B7%CF%82_%CE%95%CE%BA%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B7.pdf?mode=preview

Ευρωβαρόμετρο, (2022, Ιανουάριος - Μάρτιος). *Γυναίκες την περίοδο του COVID-19*, europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2712

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (n.d.). *Οι γυναίκες στην αγορά εργασίας*. Ενημερωτικό Δελτίο. Ανακτήθηκε από: ec.europa.eu/info/sites/default/files/file_import/european-semester_thematic-factsheet_labour-force-participation-women_el.pdf

Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή (2012). *Γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής με θέμα «Ανάπτυξη μιας μακροπεριφερειακής στρατηγικής στη Μεσόγειο», 485η Σύνοδος Ολομέλειας, (2013/C 44/01)*.

Ινστιτούτο Ανάπτυξης της Επιχειρηματικότητας (2007). *Γυναικεία Επιχειρηματικότητα: Διερεύνηση των εμποδίων που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες επιχειρηματίες και των ευκαιριών που προσφέρονται για γυναικεία επιχειρηματική δραστηριοποίηση*. Ανακτήθηκε από:

entre.gr/wp-content/uploads/2007/05/gynaikeia-epixeirimatikotita_meleti.pdf

Νάζου, Δ. (2005). *Φιλόξενες επιχειρηματίες και φιλοξενούμενοι πελάτες στον τουρισμό. Η οικιακότητα ως διαπολιτισμική ανταλλαγή*. Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Σύνδεσμος Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων (2016). *Η απασχόληση στον τουρισμό και στην υπόλοιπη οικονομία 2009-2016 βάσει έρευνας εργατικού δυναμικού*. Ανακτήθηκε από:

www.insete.gr/Portals/0/meletesINSETE/01/2016_SI_ApasxolisiTourismosOikonomia_09-16.pdf

Τράπεζα της Ελλάδας, Επιτροπή Μελετών για την Κλιματική Αλλαγή (2011). *Κλιματική Αλλαγή και Υγεία*. Ανακτήθηκε από:

www.bankofgreece.gr/RelatedDocuments/%CE%9A%CE%BB%CE%B9%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%91%CE%BB%CE%B1%CE%B3%CE%AE%20%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%CE%A5%CE%B3%CE%B5%CE%AF%CE%B1.pdf?mode=preview

Τράπεζα της Ελλάδας, Επιτροπή Μελετών για τις Επιπτώσεις της Κλιματικής Αλλαγής (2021). *Κλιματική αλλαγή και βιωσιμότητα*. Ανακτήθηκε από:

www.bankofgreece.gr/RelatedDocuments/BoG_Climate_and_Sustainability_2021_December.pdf

Τράπεζα της Ελλάδας, Επιτροπή των Επιπτώσεων για την Κλιματική Αλλαγή (2014). *Ελληνικός Τουρισμός και Κλιματική Αλλαγή: Πολιτικές Προσαρμογής και Νέα στρατηγική Ανάπτυξης*, ISBN 978-960-7032-66-9. Ανακτήθηκε από: www.bankofgreece.gr/RelatedDocuments/EMEKA_tourismos_2014_.pdf

Τσάλτας, Γρ. Ι. (2021, Σεπτέμβριος). Η σημασία της στρατηγικής της προσαρμογής για την αντιμετώπιση του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής μέσα από τη Διακήρυξη της Αθήνας (17/09/21) για την Κλιματική Αλλαγή και το Περιβάλλον στη Μεσόγειο. *Τετράδια Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής, 2*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης, ηλεκτρονική έκδοση, e-tetradia teuchos 02 final.pdf.

Τσάλτας, Γρ. Ι. και Πλατιάς, Χ. (2010). *Ευρωπαϊκή Ένωση και Περιβάλλον*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Τσάλτας, Γρ. Ι., 2010. *Αναπτυξιακό Φαινόμενο και Τρίτος Κόσμος*. Αθήνα: Παπαζήση.

Υπουργείο Εσωτερικών, Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων (2018). *Ενημερωτικό Δελτίο*. Ανακτήθηκε από: isotita.gr/var/uploads/ANNOUNCEMENTS/2017/Paratiritirio%20GGIF%20-%208o%20Enimerotiko%20Simeioma.pdf

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/32279/Economics-of-Climate-Smart-Agriculture-Considerations-for-Economic-and-Financial-Analyses-of-Climate-Smart-Agriculture-Projects.pdf?sequence=1

unfccc.int/process-and-meetings/the-convention/what-is-the-united-nations-framework-convention-on-climate-change

unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement

www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2016-0066_EL.html

www.nytimes.com/2021/08/24/us/climate-crisis-women-katharine-wilkinson.html

www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CEDAW/OHCHR_Map_CEDAW.pdf
(Τελευταία Αναβάθμιση: 20 Ιουνίου 2016).

www.unwomen.org/en/csw

www.unwomen.org/en/csw/csw65-2021

www.worldbank.org/en/news/feature/2021/03/10/what-you-need-to-know-about-climate-co-benefits

www.worldbank.org/en/news/press-release/2021/09/13/climate-change-could-force-216-million-people-to-migrate-within-their-own-countries-by-2050

www.un.org

